گومانی مێتۆدی لای دێکارت.. کاوە جەلال

یەک) کەس و سەردەم

ڕێنێ دێکارت (بە لاتینی: ڕێناتوس کارتێزیوس) فەیلەسوفێکی مەزنی فەڕەنسییە، مەزنتییەکەشی بە ناولێنانێکی سەرنجڕاکێش ناسێنراوە: ئەو "باوکی نوێسەردەمی ئەوروپی"یە. هەبەتە ئەم ڕستەیە لە سەر واژە پێکدێت: باوک، نوێسەردەم، ئەوروپی. باوک بەرهەمێک دەخاتەوە کە نوێسەردەمە، وەلێ ئەوە نوێسەردەمێکی ئەوروپییە. ئەوجا کاتێک ئەو دەبێت بە بنیاتنەری شێوازێکی نوێی فەلسەفاندن کە "پەرچاندن"ی (ڕەفلەکسیۆنی) مێتۆدییە ووەو خودی خۆ، ئەوەش بە ئامانجی گەیشتن بە مەئریفەی ووون و ئاشکرا، ئیدی بەو کارە بناغەیەک بە کۆتاییهێنان بە فەلسەفاندنی باوی سەردەمەکەی دەڕژێت کە سکۆلایستیک بوو.

دێکارت ساڵی 1596 لە لا های هاتە جیهانەوە، باوکی نەجیبزادە و یاساوان بوو لە دادگەی باڵای بریتانیە، دایکی جیهانی بەجێهێشت کاتێک تەمەنی ئەو یەک ساڵان بوو، بۆیە نەنکی بەخێوی کرد. ئەو لە تەمەنی هەشت ساڵاندا نێررا بۆ خوێندن لە فڕگەیەکی یەزووییەکان (یەسوعییەکان) لە لا فلێش، وەلێ لەبەر ئەوەی کوێکی لەشساغ نەبوو، ئەوا ڕێی پێدرابوو تا سەعات 11 لە پێخەفدا بمێنێتەوە و پاشان بێت بۆ فڕگە، بۆەش هاوپۆلەکانی تووڕە دەبوون، دەکەوتنە بەڕ و سکاڵا: "ئەڕۆ بۆچی هەرگیز ئەم زۆلامە سزا نادرێت؟"، ئەویش وەڵامی دەدانەوە: ئەو وەک شێرمەژە هێندە لاواز بووە کە پزیشکەکان بە تەمای ژیانی نەبوون، بۆیە ناچارە خەی بپارێزێت و زۆر بنوێت. زۆر نووستن بوو بە نەریتی دێکارت بەدرێژایی ژیانی.

وانەکانی فڕگەی لا فلێش بریتی بوون لە گریکی، لاتینی، ماتماتیک، ئێستێرناسی، موزیک، تۆلارسازی، هەروەها و بۆتایبەتی نووسینە لۆگیکییەکانی ئەیستۆتالیس کە وەک زمینەی فەرکاری چەسپێنرابوون. هاوکات ئەو دەمە یەزووییەکان وەک پێشکەوتنخوازترین ئەدی کەسەی کاتۆلیکی ناسرابوون، چونکە گەرچی مامۆستاکان سکۆلایستی بوون، سەرباری ئەوە هەوڵستێکی کراویان بەرانبەر پرسیار و وەڵامی نوێی زانستە سروشتییەکان هەبوو. بەم شێوەیە دێکارت لە زارکییەوە بەر دوو شێوازی هزرین دەکەوێت: سکۆلایستیک و هومانیزم، ئەوجا دوای هەشت ساڵ خوێندن لە لا فلێش ساڵی 1612 دەڕوات بۆ پواتیەر تاکو لە

زانستگەکەی بەردەوامی بە خوێندن بدات: فەلسەفە، ماتماتیک، یاساناسی و پزیشکی کە ساڵی 1616 تەواوی دەکات.
وەلێ دەکارت لەکاتی فەرخوازییەوە لە لا فلەش تووشی گومان دەبێت لە هەموو ئەو زانستانە کە وەک ڕاستیی پرسیارهێنەگر دەخزێنرانە نێو هۆشی فەرخوازانەوە. ئەرنست بلۆخ پەیوەند بەم هۆوشەی دەکارتەوە لە گومانێکی پسیکۆلۆگییانە دەدوێت، کەواتە ناسەری دەروونی کە بەپێش گومانی مێتۆدیدا ڕادەبوورێت. ئەو خۆی لە "دیسکورزی مێتۆد"دا دەنووسێت: "لە گەڕاوەکی ئەوتۆی گوماندا (…) خۆم دەبینییەوە (…) کە ئیدی لە زانینمدا تەنیا نەزانینم ئاشکرا کرد"(1). کەواتە ئاشکرایە بۆچی ئەو دوای تەواوکردنی خوێندنی زانستگەیی ناتوانێت بە خاتری پارە و پلەگەی سۆسیال پەستی پارێزەر یان دادوەر وەربگرێت، ژن بهێنێت و وەچە بخاتەوە: "(من نەمدەویست) زانست بکەم بە پیشە تاکو ئاستی گوزەرانی خۆمی پێ چاک بکەم"، بە پێچەوانەوە، هەرئەوەندەی تەمەن دەرفەتی پێدەدات کە خۆی لە پابەندی بە مامۆستا سکۆلایستییەکانییەوە بڕیبدات، بڕیار دەدات لە دوو شوێنی دیکە نەک لەنێو کتێبەکاندا بە زانست بگەیێت: "لەنێو خۆم یان لە کتێبی مەزنی جیهاندا (…)؛ بەم شێوەیە باقیی تەمەنی گەنجێتیمم بەکارهێنا بۆ گەشتکردن تاکو کەشکۆسەرا و سوپای جیاواز بناسم، بۆ مرۆڤانی جیاواز لە کارەکتەر و پلەگەی سۆسیال تێکەڵ ببم، ئەزموونی هەمەجۆر کەبکەمەوە و لەو دەخانەدا کە قەدەر دەیخستمە نوێیانەوە، خۆم بخەمە ژێر تاقیکردنەوەوە (…)"(2).
کەواتە دەکارت بڕیار دەدات هێگەی خۆی بگرێتە بەر. ئەو لە سەردەمی جەنگی سیساڵەی مەزهەبکاندا ماوەیەکی کورت لە پاریس بەسەردەبات، پاشان باوکی ساڵی 1618 دەینێرێت بۆ کەرسی سەربازی لە هۆڵندا کە ئەو دەمە وەک پێشەنگی جەنگی بزەک ناسرابوو: هۆڵندییە کالڤینییەکان بەم شێوازە نوێیەی گەیانی جەنگ بەسەر ئیسپانییە کاتۆلیکییەکاندا زاڵ بوون کە تا ئەو جەنگە وەک نەبەز ناسرابوون(3). پاشان دەکارت لای مەیتسی ناساو و بەدووی ئەویشدا لە سوپای بایەرن وەک ئەفسەری بەموچە دەچێتە خزمەتی سەربازییەوە، تەنانەت مەیدانییانە لە داگیرکردنی پراگدا بەشداری دەکات. ئەو ساڵی 1621 لە خزمەتی سەربازی دەکشێتەوە و بەردەوامی بە گەشتەکانی دەدات.
لەکاتی خزمەتی سەربازیی دەکارتدا لە بایەرن / ئەڵمانیا ڕووداوەکی گرنگ هەیە کە ڕۆخنەگرانی ناوی دەنێن کاتی خویابوونی هەزری نوسەردەم. دەکارتی بیستوسێ ساڵان ئەفسەرە لە هەوارگەی زستانەی لەشکرەکەیان لە نیبورگ:
"ئەو دەمە لە ئەڵمانیا بووم. (…) جەنگ کە جارە لەوە کەتایی

نەهاتبوو، بانگی کردبووم بۆ ئۆو. دوای ئۆوەی لە ئاهەنگی تاجلەسەرنانی کایزەر (فەردیناندی دووەم لە نەی سپتەمبەردا لە فرانکفورت – ن) گەڕامەوە بۆ سوپا، زستان دەستی پێکرد، ئیدی لە هەوارگە مامەوە و لەوە هیچ دەرفەتێکی گفتوگۆی پەرتکەرەوەم نەبوو، وەلە هەر لەوە بە خۆشبەختی نە خەم و نە سۆز هەراسانیان کردبووم. بەم شێوەیە بەدرێژایی ٣٣ بەتەنیا لە ئەدیەکی گەرمدا دەرگەم لەسەر خەم داخستبوو و تەنیا بە بیرکەکانمەوە خەریک بووم."(4)
دەکارت شەوی 10/11ی نۆڤەمبەری 1619، لە شەوی سان مارتیندا (5)، سێ خەون بەدووی یەکدا دەبینێت. ئەو دوای ئەو خەونانە بیار دەدات بەبێت بە فیلەسوف. وەک ئەو خەی دەبێژێت، خەونی یەکەم و دووەم "سامناک" بوون، ئەوی سێیەم "شیرین" و "ناسک" بوو. ئەو هەر سێ خەونەکەی لە دەفتەرێکی تەبینیەدا دەنووسێتەوە و دەفتەرەکە بەدرێژایی ژیانی لای خەی دەپارێزێت، تەنانەت لەتەک خێدا دەیبات بە کەشکی ستەکهەلم. بەگومان گەڕانەوەکانی خەی بزر بوون، ئەمە ناڕاستەوخۆ بەڵگەی ئادرێیە بایە-وە کە یەکەم بیەگرافیی دەکارتی (1691) نووسیوە، نەوەرەکی ئەو خەونانمان پێگەیشتووە. بایە کە لە دەفتەری تەبینییەکانی دەکارتدا داشتنی ئەو سێ خەونەی ئەوی خەندبوە، لە نووسینی بیەگرافییەکەی دەکارتدا دایاندەژێتەوە. ئەمەش گەڕانەوەکەی بایە وەک باوەڕپێکراو ناسێنراوە.
لە خەونی یەکەمدا هەموو شتەکان شێواون؛ ئەو بانەو شاردا وەڕێ و لەشی بەڵای چێپدا کەوتووە، کەواتە ناتوانێت بەڕێکی بەڕێوە بەوات و بەو هەیەوە شەرمی بە خەی دێت، بایە هەوە دەدات خەی ڕاست بکاتەوە، وەلە باهەزێک هەڵی کردووە و دەرفەتی پێنادات خەی بەپێوە ڕابگرێت، تەنانەت چەند جارێک لەسەر پەی چەپ دەیسووڕێنێتەوە. ئەوجا هەوە دەدات بە هەورکردنەوەی ناڕەحەتییەکانی لەشی دەرمانێک بخوات، وەلە هەوڵەکەی شکست دەهێنێت. پاشان هەوە دەدات هانا بە کلێسایێک بەرێت تاکو لەوە بە ئارامیی دەروونی بگاتەوە، وەلە ناتوانێت بە کڵێسەکە بگات، چونکە باهەزەکە بەتوندی بەرەو پاش دەیگەڕێنێتەوە. جگە لەوە مرۆڤەکان کە ئەو لە ڕێ پەیان دەگات، بایەخی پێنادەن. هاوکات گەرەکە پیاوێک بدزێتەوە تاکو مەڵەنکی (کاڵەکەکی) پێبدات، کەچی ئەمەشی بە ناچێتە سەر. سەرئەنجام هەڵکەشراو لە ئارەق بەدار دەبەتەوە، هەست بە ئازارێکی توند دەکات و وای بە دەچێت کە گیانی خراپ ویستوویەتی لەخشتەی بەرێت، ئیدی بە نزیکەی دوو سائات لە چاکە و خراپەی نەو جیهان دەهزرێت. پاشان دەنوێتەوە.
دەکارت لە خەونی دووەمدا دەکەوێتە نەو بەرانبەکەوە و هەورگرمەیێک ڕایدەچەکێنێت، بەدار دەبەتەوە و هەست دەکات کە دەتوانێت لە تاریکیدا ببینێت، وەلە نازانێت کە داخ هەی ئەوە بە پزیسکە

پەرشبووەکانی نێو ئەدەکەی دەگەڵتەوە یان بۆ چاوانی خۆی کە داگیرساون و هۆناکی دەخنەوە. کەواتە ناتوانێت خۆن و کەتوار لە یەکدی جیابکاتەوە. جگە لەوە ئەو زەر جار شتی بۆ چێشنەی بینیوە، بۆیە ئیدی سەرلێنوێ بۆئارامی دەنوێتەوە.

لە خۆنی سپیدمدا نێک هەورەبروسکە، بەکو هۆناکیی مەم هەیە. ئەم خۆنە ترسناک نییە وەک دوانەکەی پێشوو. دەکارت ژمارەیەکی زەر کتێبی لە بەردەمدایە، هەروەها فەرهەنگێک لەسەر مێزەکە و نازانێت کە لەو جێیدا داینناوە. لە تەنیشت فەرهەنگەوە کەکارەکی هەڵبەستقانان لە بەرگێکدا دەبینێت، ئەوجا پیاوەک کە دەکارت ناینناسێت، هەڵبەستێکی نێو ئەو کەکارەی بە دەپسەنێت کە بەم وشانە دەست پێدەکات: "Est et Non" ("ئەرێ و نەرێ")، وەلێ ئەو ناتوانێت هەڵبەستەکە بدەزێتەوە، بۆیە دەبژێت کە هەڵبەستێکی دیکەی زەر جوانی هەمان هەڵبەستقان هەیە و بەریتییە لە: "Quod vitae sectabor iter?" ("ئایا (لە ئاینداە) چ ڕێگەیەک بگرمە بەر؟"). سەرباری ئەوە ناتوانێت ئەمیش بدەزێتەوە. کاتێک لاپەڕەکانی هەڵدەداتەوە، تێیاندا پەرتەرەی بچووکی جیاواز دەبینێت و هەست دەکات، گەرچی کتێبەکە زەر جوانە، سەرباری ئەوە جیاواز لەوە چاپکراوە کە ئەو پێشتر بینیبووی. لە کۆتاییدا کتوپڕ کتێبەکان و پیاوەکە دیارنامێنن.

دەکارت لە خۆنی یەکەمدا بۆتەنیایە و وەک، هەروەها بەڵای چەپدا کەوتووە، ئەمەش بەگوەرەی ڕاڤەکردنی ئەو دەمەی ئەوروپی لاربوونەوەیە بەرەو گومڕایی، یان دوورکەوتنەوەیە لە ڕێی ڕاست (بەریتییە لە ئیتیداد)، بۆیە مرۆڤکانیش کە ئەو لە ڕێ پێیان دەگات، بایەخی پێنادەن. ئەوجا مەلەنەکە، بەگوەرەی ڕاڤەکارانی دەکارت، وەنەیە بە میوەیەک یان مرۆڤێک کە ژیانی ناخەکییانەی نەناسراو و گومانئاویە، کەواتە مرۆڤ دەشێت پێیوەند بە هەردووکیانەوە بەسەهوودا بچێت. دەکارت وایدادەنێت کە ئەو دەتوانێت بەبێ مەلەن، بەبێ مرۆڤان، هەڵبکات، بۆیە ستایشی "تەنیایی" دەکات. مەلەن بۆ ئەو بەرجەستەی تەنیاییە وەک پێویستییەک بۆ هزرین. ئەوجا کاتێک ئەو لە خۆنی یەکەمدا وەڕ بووە و لە خۆنی دووەمدا هەورگرمەیەک ڕایدەچەکێنێت، ئەوا خۆنی سێیەم هانی دەدات کە بۆ ڕێگەی خۆی بگەڕێت. بۆ بەوای ئەو فەرهەنگەکە نیشانەیە بۆ کۆی زانستەکان، کەکاری هەڵبەستقانەکان نیشانەیە بۆ پێوەندیی فەلسەفە و دانایی، ئەوجا ئاماژەدانی کابرای نەناس بۆ ناونیشانێکی وەک "ئەرێ و نەرێ" هاندانە بۆ جیاوازیکردن لە نێوان ڕاست و هەڵەدا، وەلێ گەر لە کتێبەکاندا پرسی "ڕاست و هەڵە"ی بۆ ساغنەکرایەوە، ئەوا گەرەکە خۆی بگەڕێت کە

داخ شتکی است یان هبت و لنو هشی خیو هقوابت. خونی سیم ئاماژ ب ئایند ددات، دکارتیش گای بارو ئایند دگرت بر(6).
ب گتی دکارت خی ئم س خون کاریگری لسر ئایندی ئو دنونن، ئو گیا لو خونانو دگات ب بنمای "کگیت ئرگ سوم" ("من دهزرم کواتة من هم")، یان دگات بو بوای ک گرکی ششکی فلسفیی برپا بکات، واتا: هر شتک ک وک جخت و مسگر دنونت، ل بناغو بمنت و سرلنو ل یکمین بناغکانو دستپبکاتو(7). ب شویکی ووتر ببژین، ئو دیوت متدکی یونیقرسا (گشتگیر) ب توژینو ل استی (واتا زانین) گان پبدات تاکو فلسف ببت ب زانست. ل بنتدا ئم زانست نویی ک ئو بنیاتی نا، کاریگریی قووی لسر جیهانی مدرنی ئوروپی نواند. لو دربینی "من" ل دکارت جیانابتو.
ول دکارت سرباری بیاردان ب گرتنبری گای خی هشتا هر ئزموونکی شوی 10/11ی نقمبری 1619 ب ماوی 18 سا وک نهنییک ل ناخی خیدا دشارتو.
دکارت دوای مردنی باوکی میراتییکی زری ب دمنتو و زگاری دکات ل خم و مشووری گوزران. دوای ئوی ماویک ل پاریس بسر دبات، دوات ب هندا و لو 19 سا (ل 1629 تا 1649) دمنتو. ئو دمو هندای کالڤینی و کماری تواو جیاواز بوو ل فنسای کاتلیکی و شانشینی، چونک لو بهی پیوندیی لیبرالکانییو مرؤق دیتوانی ئازادان بنووست و نووسینکانی باوبکاتو. سرباری ئو ل ماوی ژیانیدا لو واتة 24 جار ل ترسدا شونی گوزرانی دگت، هاوکات ناونیشانی خی ب ژمارییکی زر کم ل ناسیارانی ددات. ئوجا هر ل هندا ودواوکی خمهن کاریگریی قوو لسر ژیانی دنونت: لو ل تک کیژ کارکریدا ب ناوی هلنة یانز زارکک دروست دکات و سای 1635 دبت ب باوک، ول کچکی ل تمنی پنجسااندا دمرت، بو هیشو دخزت نو تنگژییکی قووی دروونییو.
سای 1637 دکارت نووسینی "دیسکورز لبارای متدی بکارهنانی دروستی ئاوز و گان ب استی لنو زانستکاندا" باودکاتو و فلسف اسینالیستییکی ادگینت. ول بهی ئو نووسینو نک تنیا کس ل فنسای زدی خی، بکو تیلگ پرتستانتکانی هندا ندایش لدژی استدبنو. ئامانجی نووسری "دیسکورزی متد" ئویی ک خونرانی فربن متدییان است ل

هەڵە جیابکەنەوە تاکو لە کردارەکانیاندا بەووونی ببینن و لە ژیاندا بەمسۆگەری بڕۆ پێش هەنگاوبنێن، وەلێ مرۆڤ ئەمەی پێبدیدەهێنرێت، گەر لەنێو خۆیدا بنەمایەک بۆ لێسرووستان بچێسپێنێت. لێرەدا هێوونتر تێدەگەین کە بۆچی ئەو دەبێت بە باوکی نوێسەردەمی ئەوروپی: چێسپاندنی بنەمای خۆیی دەبێت بە هۆی چەندین ملیۆن مرۆڤی ئەوروپی بۆ مەبەستێ کە هەگبەی خۆیان بگرنە بار. بۆیە هەگبەل دەبڕێت: "ئەو پاڵەوانەکە کە (…) زەمینەی فەلسەفەی لەنوێوە بنیاتنایەوە"(8).
ئەوجا دێکارت ساڵی 1641 "مەدیتاسیۆنەکانی (لەهزرینەکانی) یەکەم فەلسەفە" بڵاودەکاتەوە، سەرەتا بۆ زمانی لاتینی، پاشان بۆ فەڕەنسی، جا گەرچی هێشتا هەر لاتینی زمانی ستاندارتی فەلسەفە و زانستەکان بوو. وەلێ زۆبری بەبڕیارەی دەسەڵاتدارانی ئایینی دێکارت ناچار دێکات ماسک هەڵبگرێت تاکو لەتەکیاندا نەکەوێتە ناکۆکییەوە. بۆیە لە سەرەتای کتێبەکێدا بەشکی "پێشکەش" دادەنێت و دەنووسێت:
"ئەنە دێکارت سڵاوی خۆی پێشکەشی ڕاگران و دکتۆرانی فاکولتەی تیەلۆگیی پیرۆزی پاریس دێکات"، ئەوجا بەردەوام دەبێت: ئەو نووسینەکەی دەخاتە بەردەمیان تاکو ئەو زانا مرۆزانە خۆیان بەووونی مەبەستی ئەو ببینن و دوای ئەوەی بینییان، ئیدی بگونجاوی دادەنێن، لەبەر ئەم هۆیە گەرەکە ئەوانی بەڕێز بڕگریی لێبکەن (!). سەرەڕای ئەوە دێکارت هێشتا هەر تەواینینی خۆی سەبارەت بە پرسی خودا و نەمریی دەروون دەخاتە بەردەم تیەلۆگەکان: "من هەردەم ئەو تەواینینەم هەبووە کە پرسیاری خودا و دەروون گرنگترینی ئەو پرسیارانەن کە دەبێت بە یاریدەی فەلسەفە نەک تیەلۆگی بسەلمێنرێن"(9).
سەرباری ئەوە ژیانی دێکارت بەهۆی کتێبەکانییەوە دێکۆمێنتە مەترسییەوە. دوای ئەوەی کریستینەی شاژنی سوید پایزی 1649 بانگی دێکات بۆ کۆشکی ستۆکهۆڵم تاکو لەوێ وانەی فەلسەفەی پێبدات، ئەو بانگهێشتەکەی قبووە دێکات و دەڵێت بۆ سوید. وەلێ شاژن ڕاهاتبوو بەیانیان زوو بەدارببێتەوە و هەستێت، دێکارتی خۆخۆشیش دەبوو بەو بەیانی زووە هەستێت و بڵێت بۆ لای تاکو بابەتی فەلسەفەیی بۆ بخوێنێتەوە – بۆ سەرئێنجامەکی کوشندەوە: بڕگەی یەکەم زستانی سوید ناگرێت. ئەوی سەرمابردەڵە لەکاتی پیاسەکردنی بەیانیان لەتەک شاژندا بەسەختی سەرمای دەبێت، سیێکانی هەو دەکەن، نەخۆشیێکە لەی پیس دێکات و 11.02.1650 لە ستۆکهۆڵم دەیکوژێت.
ساڵی 1663 نووسینەکانی دێکارت دەخرێنە نەو لیستی نووسینە یاساغکراوەکانەوە (Index librorum prohibitorum) کە بۆکورتی

هێڕۆها ناودێنرێت "لیستی ڕۆمی" (Index Romanus).
دیکارت لەپاڵ فەلسەفەدا هێڕۆها واتایەکی مەزنی بە ماتماتیک هەیە. ئەو بە نووسینی "لێبارەی ئەندازە" گەیانی دا بە کایەیەکی نوێ لە ماتماتیکدا کە ناو دەنرێت ئەندازەی شرۆڤەیی. ئەم ئەندازەیە هاوکێشە جەبریەکان بە داشتنی ئەندازەیی شرۆڤە دیکات، هێڕۆها بابەتە ئەندازەییەکان بە هاوکێشەی جەبری وەسف دیکات. جگە لەوە ئەو یەکەم ماتماتیکی بوو کە هێماکانی "+" و "-"ی لە ژمێرەدا بەکارهێنا، هێڕۆها شێوازی نووسینی توان (بە نموونە a2 لەبریی aa)، هێمای یەکسانی و سێ پیتەکەی کۆتایی ئەلفبا (x، y و z) کە وەک قەوارەی بگۆڕ (ڤاریابڵ) لە سیستەمی پۆتاندا بەکاردەهێنرێن، دیکارتیش بە دیکارت.

دوو) شێوازی هزرینی سکۆلایستی

لە بنەڕەتدا دەستواژەی "چەرخی ناڤین" تەنیا پەیوەندیی بە ئەورووپای کریستیانییەوە هەیە، شێوازی پێگەیاندنی ئەم چەرخەش بریتییە لە سکۆلایستیک، واتا پێگەیاندنی فێرگەیی. وەلێ ئەم پەیستە سکۆلایستیک لە دوو واتادا دیاری بکرێن: لە واتایەکی تەسکدا هزرینی فەلسەفەیی-فێرگەیی کە تا ڕێنیسانس پێیەوە دیکرا. ئەو دەمە فێرگەکان لەنێو کڵێسەکاندا بوون و پاشان لە سەدەی سیازدەیەمدا گوزرانەوە بە نێو زانستگەکان. لە سکۆلایستیک لە واتایەکی فراواندا شێوازی هزرینی ئەم چەرخە بگشتی دیگرێتەوە.
گرچی سکۆلایستیک بەنێو سێ قۆناغی سەرەتا و باڵا و درەنگدا ڕەت دەبێت، سەرەڕای ئەوە وەک سەرجەم مەرکەکی سەرەکیی هەیە: بەندە بە تێۆلۆگی و سەروەریی کڵێسە و بیبلەوە؛ زەمینەکەی بریتییە لەو تێوانینە کە وای دادەنێت هەقیقەتی ئیمان پێشتر لە لایەن تێۆلۆگییەوە پێناسە کراوە. ڕوونتر ببێژین: مرۆڤ دەبوو بەوای بە خودا و سروش هەبێت. هەر لەم ڕوانگەیەوە زانایان بیان نەبوو لە فاکتە جیاوازەکان بتوێژنەوە کە مەرکی زانستی مەدەرن، بەڵکو دەبوو بگەڕێن بە دوگمەکانی کڵێسە بهێننەوە. بە نموونە لە ئەستێرەناسیدا، پابەند بە جیهانبینیی گریکییەوە، زەمین خرابووە ناوەندی سیستەمی خۆرەوە، خۆریش وەک هەمای چاوی خودا دادەنرا کە لە سەرەوە چاودێریی هەر کردارێکی مرۆڤان دیکات. جگە لەوە پڕۆگرامی زانست تەنیا بەسەر لکە سەربڕەکانی فەلسەفەدا بەکارنەدەبرا، بەڵکو بەسەر یاساناسی و پزیشکیشدا.
هزرینی سکۆلایستی لە ئاستی لێرەبوونی (وجودی) نەوجیهانیی مرۆڤەوە وەک ئیماندارێکی ئاوەزمەند ئاوڕا دیکرا، فێرخوازانیش وەک

ئاوەزمەند و سەلار و گوڕایەڵ زانستەکانیان لە مامەستایان وەردەگرت و دەیاندانەوە یان درەنگتر لەسەر تەنوما چەسپێنراوەکان پڕیان پەددان. کەواتە ئەوان بەدەر بوون لە ئازادیی هزرین. گەر کەسێ بیپرسیایە: "ئایا چۆن هەبوونی خودا دەسەلمێنرێت؟"، یان "بۆچی خودا بە مەبەستی خزمەتی مرۆڤان بوو بە مرۆڤ؟"، دەبوو فەیلەسوفان لە هەوڵی وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەدا بەڵگەهایی بهێنن بۆ سەر بنەماوە: بیبڵ، پاتریستەکان (باوکانی کڵێسە) و ئەیستەتەلیس. نەک سەلماندنی ئیمان، بەڵکو ڕوونکردنەوەی ئاوەزمەندانەی دگمەکانی کڵێسە بابەتی ئەوان بوو بەو ئامانجە کە ئیمانداران باشتر لە نەوڕەکی ئیمان و ڕاستیی خزمەت تێبگەن. لەڕەدا دەستوڕەکانی ئەرگومێنتەنانەوەی زانستی بگوڕێی لەگیکی ئەیستەتەلیس و دیالەکتیکی فەرگەکان (سکەلاکان) لە سەرجەم مەئریفەی زانستی و بڕشکانی خوێندندا بگرە دەخران، دیالەکتیکیش لەم پەیوەندییەدا بەواتای دانانی پرسیار (quaestio) و دانوستاندن (disputatio)ی دروستی زانستی کە پابەند بە لەگیکی ئەیستەتەلیسەوە ئەنجام دەدرا. بە نموونە گەر پرسکی نەو بیبل ببوایە بە بابەتی دانوستاندن، ئەوا پرسکە وەک ڕاستی دادەنرا، ئەوجا "پرسیار" ئاڕاستەی دەکرا تاکو لە خودی ئەو بابەتە دانراوەو مەئریفەی قووڵتر دەربئەنجامێنرێت، لەڕشدا تەنیا مامەستا دوایمین تەوانینی چواندووی ڕادەگەیاند و وەک گونجاو بە بنەماکانی ئیمانی کریستیانی وەردەگیرا. چۆ قورڕت بوو فەرخوازەک "پرسیار"ی ڕاستیی بکردایە، کەواتە خەی نەخستبایەتە ژێر ڕکەفی ڕاستیی چەسپێنراوی کڵێسەو! هەستکەی ئەنسەڵم چواندنی گشتیی هەبوو: "من ئیمانم هەیە، کەواتە من دەزانم". وەک پاشان دەبینین، دەکارت درەنگتر بنەمایەک ڕادەگەیەنێت کە دەشێت وەک دژەوەڵام بە ئەنسەڵم دایبنێین: "من دەهزرێم کەواتە من هەم".
جگە لەوە هزرینی فیزیکی لە سکەلایستیکدا بەند بوو بە هزرینی گریکییەوە کە چوار توخمی بنەڕەتیی وەردەگرت و لە ژێرەوە بەرەو ژوور بریتی بوون لە: ئەرد، ئاو، هەوا و ئاگر. توخمە قورسکانی ئەرد و ئاو سارد بوون، توخمە سووکەکانی هەواو و ئاگر گەرم بوون؛ ئەرد و ئاگر وشک بوون، هەوا و ئاو بەڵشاو بوون، هاوکات ناکۆکیی نەبەاوە هەر چواریانی بە بە هیچ شیمانەیەکی ئاشتبوونەوە تەنیبوو. دروستبوون و لەناوچوون دوو پرسەی نەبەاوەی کایەی زەمینی بوون. بە یەکگرتنی چەند توخمەک شتەک دەهاتە ئاراوە کە ناو دەنرا "تەنی تەکە" بە فەرمکی تایبەتییەوە کە گەردیلە توخمییە ناتەباکانی خودی ئەو تەنەی ڕادەگرت. بە نموونە لە لەشی ئاژەڵدا ئاگر لە شەوەی گەرمیی ئەنیمالیدا لەگەڵ بوو؛ هەر ئەوەندەی فەرمی

توخمییانەی ئاژەڵەکە لەناوبچووایە و ئاویش مردار ببووایەتەوە، ئیدی سەرەتا ئاگرەکەی لێوە دەردەچوو، چونکە چیدی فەرم ئاژەڵەکەی ڕاگیر نەکردبوو، تا لە کۆتاییدا لاکی ئاژەڵەکە سارد دەبووەوە. یان گەر ئاگر بییوەت لەدژی ئاو بجەنگێت، سەرەتا گەرمیی خۆی وەک پشتوو بە دەنەرێت، ئاویش ساردیی سروشتیی ئاو ڕاودەنێت و لاوازی دەکات، چونکە ئاو لە سروشتەوە چڕ و قورسە، بە پێچەوانەشەوە گەرمی دەیوەت بیکات بە هەڵم. ئەوجا گەر کاریگەریی دوژمنانەی چەنتییەکەی گەرمی کە سەربەخۆ کارایە، تا ڕادەی پێویست بەردەوام بێت، ئیدی دەبێت لە کۆتاییدا فەرمی ئاو کە ماتەرییەکەی تێنیوە، جێ بە فەرمێکی دیکە چێ بکات: فەرمی هەوا (10).
مەرکەکی بنەڕەتییانەی فیزیکی چەرخی نێفین ئەوە بوو کە شتەکانی وەک پێکهاتوو لە گەوهەر و چەنتێتی وەردەگرت، وەلێ هەردووکیانی سەربەخۆ لە یەکدی دادەنا، جگە لەوە هەردووکیان بەزەری لە چالاکیدا بوون (ئەم پرسە لە خوارەوە ڕوونتر دەبێتەوە).
وەلێ لە کۆتایی چەرخی نێفیندا سەرجەم جیهانبینیی سکۆلایستی خرایە ژێر پرسیارەوە، هەوەشێنرایەوە و بەوەش لەکارخرا، کە بەگومان جیهانبینییەکە هێندە ئاسان تەسلیم نەبوو، بەڵکو چووە شوێی خۆناویی‌یەوە لەدژی هەر جۆرە هزرینەکی نوێ لە زانستە سروشتییەکان، لە فەلسەفە و ڕێکخستنی نوێی جڤاکیدا.

سێ) مێتۆدی زانستی-سروشتییانەی نوێسەردەم

کاتێک سکۆلایستە قەدیمییەکان کە پابەندی ئەیستەتێلیس بوون، زانستەکانیان بەگوێرەی بابەتەکانیان دادەبەشاند و بەجیا لە هەر یەکەیان دەتوێژینەوە، ئەوا لە نوێسەردەمدا مێتۆد دەبێت بە کلیلی بنیاتنانی زانست. جگە لەوە لە هزرینەی زانستی-سروشتییانەی قەدیمیی سکۆلایستییەکاندا ماتماتیک وەک پاشکۆی فیزیک دادەنرا، بەگومان وەک پاشکۆیەکی سەربەخۆ لە فیزیک و هاوکات دەگەترا، کە ماتماتیک تەنیا بە دامەزین (ئەبستراکسیۆن) لە فیزیک بەدیدەهێنرێت، وەلێ ئەم جۆرە تێڕوانینە ئاستەنگێکی گەورە بوو لە بەردەم داواکارییە زانستییە نوێکانی ئاو سەردەمدا کە بە بنیاتنانی تەکنیک ڕاگەیەنرابوون. بە نموونە دەکارت لەدژی فیزیکی ئەیستەتێلی کە سپێکولاتیڤ (بەدەر لە مەئریفەی مسۆگەرکراو) بوو، داوا دەکات کە دەبێت فیزیک بڕیارهایی بکرێت بە ماتماتیک. لەڕەدا فیزیکی نیوتن بوو بە ئێلتەرناتیڤی فیزیکی قەدیمییەکان و توانیی داواکارییەکانی ئاو سەردەمە بە دەستگرتن بەسەر سروشتدا ساتار بکات. ئەوجا، وەک لە سەرەوە پشانمان دا، کاتێک لە فیزیکی

قەدیمیدا چەنتییەکان سەربەخۆ لە گۆڕەکان دادەنران، ئەوا فیزیکی دەکارت (کە بەگومان ئەمە تەواو بەدراوەتەوە) چەنتییەکان دەکات بە هۆشی گۆڕەر: سەرجەم فرەجۆرییەکی سکەلایستییانەی توخمەکان، گۆڕەرەکان، فەرمەکان، چەنتی و چەندتییەکان، دەگمەنتەوە بە دوو تایبەتمەندی کە بریتین لە شێوە و بزووتن و تەنیا بەندن بە گۆڕەری کشاوەوە (هێس ئەکستەنزاوە)، ئەمەش ئاسانکارییەکی نوێ بوو بە هزرینی بەرەمی فیزیکی.

سەرفرازبوونی زانستە سروشتییەکانی نوێسەردەم بەندە بە مێتەدی ئەکسپەریمێنتەل (تەجروبەیی) و مەدەلە ماتماتیکییەکانی فیزیکی گالیلەی و نیوتنەوە. گرنگ بوو جیهان میکانیستییانە هوونبکرێتەوە. ئەم جیهاندیدیە نوێیە وایدانێت کە هەموو تەنە ماتریالەکان (کەرەسەییەکان) لە گردیلەی میکانیکی یان لە ئەتەم پێکدێن و پێکەا پابەندی یاساکانی میکانیکن(11). لەردا دەگەین بە مێتەدی ئەم هزرینە میکانیستییە کە دوو هێوت بە ئاماژەی بەرقاژ لە خۆدگرێت: هەڵوەشاندنەوە (بە گریکی: ئانالیزیس، واتا شرۆڤەکردن، شیکردنەوە یان دابەشاندن)، ئەوجا کۆمپۆزیسیۆن (بە گریکی: سینتەزیس، واتا لەکدان، هەکخستن یان داشتن).
گالیلەیە گالیلەی (1564-1642) و ئایساک نیوتن (1642-1727) لەو زانایانەن کە مێتەدی ناوبراویان بەهێند وەردەگرت. گالیلەی ئەم مێتەدەی لە ئەکسپەریمێنتەکانیدا (تەجروبە زانستییەکانیدا) سەبارەت بە پانتایی لار بەگەخست، ئەویش کاتێک لاریەکەی گەڵە تاکو تەوەرەکانی بزووتنی بەربوونەوە شرۆڤە بکات(12). هەروەها نیوتن لە نووسینەکەیدا بە ناونیشانی "پرنسیپیا" چوار هێسای مێتەدەلۆگیانەی دانا: دوو ڕیسای یەکەم هوودەکانە شرۆڤەی هەی دیاردەکان، داوا دەکەن تەنیا ئەو هۆیانە وەربگیرێن کە بەسن بە هوونکردنەوەی دیاردەکان، هەروەها گرنگە ئەنجامگەلی هاوشێوە بگەنرێنەوە بە هەی هاوشێوە. سێیەمیان بریتییە لە هێسای ئیندوکسیۆن (ئیستیقراء، دەرئەنجامگیری لە تایبەتمەندییەوە بەرەو گشتی)؛ ئەم هێسایە تەنیا هێ بە یەک شێوازی کارکردن دەدات: دەبێت ئەدگاری میکانیکییانەی هەر تەنێک کە ئەمپیریانە ناسراوە، بە چەشنێک بگشتنرێت کە ئیدی چواندنی بە هەموو تەنەکان، تەنانەت بە بچووکترین گردیلەکانی هەر تەنێک، واتا بە ئەتەمەکان، هەبێت. چوارەم هێسا دیسپلینێت: مرۆق هەرگیز نابێت دەستبەرداری ئەو هیپۆتەزانە (گریمانانە) بێت کە ئەمپیریانە سەلمێنراون، وەلێ گەر درەنگتر زانستییانەوە وەک هەڵە سەلمێنران (falsification)، ئیدی دەتوانێت وازیان لێبهێنێت،

کەواتە نەک لەو کاتەدا کە گونجاویان بە زانست جێی پرسیار نییە، لەبریەکی سپەکولاتیڤیان (بەدەر لە مۆرکراویان) بە دابنێت(13).

دەکارت بە پێچەوانەی هزرینی ئەمپیریەوە کە داوای مۆرکی جێخت ناکات، گەلان بە مەتەدەکی هاسیۆنالیستی دەدات، واتا گشتییە بنەماهایی چواندووەکانی ماتماتیک وەک بنەمات دادەنێت، چونکە بەهەی چواندنی هەهایانەوە شیاوی هەوشاندنەوە نین، بۆیە دەمانگەیەنن بە مۆرکی جێختی شتەکان. ئەو تێنانێت داوا دەکات کە دەبێت زانین هەمان جێختیی هەهای ماتماتیکی هەبێت. بەگومان ئەو سەرەتا بنەماتێک بە جێختییە پێویستەکەی مۆرکە دەچەسپێنێت: نابێت بە ئینتوئیسیۆنی (نەزەری) هوون و ئاشکرا هیچ هزرینێکی دەرئەنجامگیر (دەدوکسیۆن) وەربگیرێت. جیاوازیی هەردووکیان لەوەدایە، کە ئینتوئیسیۆن نەزەری سادە و لە خەدا ئارامی گەوهەرە، وەلە لە هزرینی دەرئەنجامگیردا بزووتنەکی زنجیرەیی بەردەخرێت؛ جگە لەوە ئەمە لە هەوشی ئەمیاندا پێویستمان بە ئێقیدێنس (هوون و ئاشکرایی) نابێت، چونکە ئیستا هزرینی هەهەنجەرانە جێختییەکەی خۆی لە تەرکیزەوە وەردەگرێت.

ئەمە تەنیا دوای نەزەری هوون و ئاشکرا لەو هاستییە سادانە کە گشتین، دەتوانین ئاوەزمەندانە دەستبکەین بە دەرئەنجامانەدنی تایبەتێتی، هەر ئەم مەتەدشە کە دەرفەتی بۆیاری (حوکمی) دروستمان بە دەهەخسێنێت و دەتوانین زانست بنیاتبنەین. مۆرکیەک کە بە نەزەری هوون و ئاشکرا بەدیهێنرابێت، بە دەکارت بریتییە لە بەگەنویست (ئەکسیەم). یان بە پێچەوانەوە گەر من بە نەزەری هوون و ئاشکرا تێنەگەم کە لە سەگەشەیەکی گەشەوەستاودا کەی هووبەری دوو چوارلایەکسانی سەر لاکان یەکسانە بە هووبەری چوارلایەکسانی سەر ژە، ئەوا پێناسەکردنی ئەم بیردۆزە لە لایەن منەوە بەدەرە لە بنەماتی مۆرکیفی. من تەنیا ئاوەزمەندانە پێناسەکەم وەرگرتووە، یان دەرخم کردووە و لە زاکیرەمدا هامگرتووە. من ئەوها نابم بە ماتماتیکی، جا چەند زەر کاری ماتماتیکییانەی ئاوەزمەندانەم لەبووەشتەوە. تەنیا بەدووی نەزەری هوون و ئاشکرادا دەشت بابەتە دانراوەکە بە دابەشاندن / شرۆڤەکردن بەرەو پرنسیپەکانی بەرپەتەوە کە پەکەا هاستیی هوون و ئاشکران، ئەوجا پرنسیپەکان بە ڤەگەهان لە داشتن-هوەیەکدا لەکبدرێنەوە.

دەکارت مەتەدی هەزەلوسیۆن-کەمپەزیسیۆن: شرۆڤەی پاشڤەچوو بەرەو پرنسیپەکان و ئەوجا لەکدانەویان، بە چوار هەسای هزرینی زانستی پێشان دەدات:

۱) هەسای ئێقیدێنس (هوون و ئاشکرایی): من نابێت هیچ شتەک بە هاست

دابنێم کە گومانی لێبکرێت. کەواتە تەنیا شتێک، هۆشێک یان گۆزارەیەک بە ئاستی دادنرێت، گەر ئاگایی بە نەزەری هوون و ئاشکرا بینیبێتی. بگومان من تەنیا کاتێک ئەم دەرفەتەم بە دەستخست، گەر خەم سەرەتا لە هەپە و پێش-بەیار (حوکمی موسبەق) بەدوور بگرم.

ب) هەستای دابەشاندن: کەشێی ئاماژ دادەبەشێنم بەسەر کەرتە-کەشەدا تاکو ئاسانتر بە چارەسەر بگەم.

ج) هەستای هەلکەندخەم، لەرەشدا لە سادەو، واتا لە هوونترین ئەبژێکتەکانەوە دەستپێدەکەم و پلە بە پلە بەرزدەبمەوە بەرەو ئاماژ، تا ئیدی دگەم بە مەئریفەی ئەبژێکتە ئاماژەکان.

د) هەستای تەواوەتێتی: وەردەبمەوە داخە توژینەوەکەم تەواوەتییە یان نا، کەواتە داخە لە هەوتێی کارکردنمدا هیچم لە بیرنەچووبێت(14).

بە پوختی ببژین، گەر کەشێیک بەر من کەوتبێت و ناچار بم هەوە بە هوونکردنەوەی بدەم، ئەوا دایدەبەشێنم بەسەر کەرتەکانی یان هەکانیدا (هەزلوسیەن)، ئەوجا لەم کەرتانەوە کەشەکە سیستەماتیکییانە لەکەدەمەوە (کەمپەزیسیەن) (15). ئەمە دەتوانین بە شتەکان کە دەشێت ببن بە بابەتی هوونکردنەوە، ئەم نموونانە بهێنینەوە: 1) گەر ناچار بین سەرجەمێکی بەرجەستەی ئاماژ (بە نموونە سائاتێک) هوونبکەینەوە، ئەوا سەرەتا دایدەبەشێنین بەسەر کەرتەکانیدا، ئەوجا کارایی سەرجەمەکە بەهێی بزووتنی کەرتەکانییەوە (بەکەر و ئیسپرینگ و هتد) هوون دەکەینەوە؛ 2) دەشێت ئەنجامی هوداوەکمان لە بەردەمدا بێت، لەرەشدا بە ئەوەی خەمان لە پێش-بەیار بەدوور بگرین، ئەوا بە ڤەگەڕان شوێن زنجیرەی هەکانی دەکەوین، ئەوجا هەوتی سەرهەدانی زنجیرەکانی هوداوەکە پێناسە دەکەین و هەر بەو پێناسەیە شوازێک بە سەرهەدانی ئەنجامی هوداوەکە دیاری دەکەین؛ 3) تەگەیەکمان هەیە کە وەسفی فاکتەک دەکات؛ سەرەتا تەگەکە شیتەە / شرۆڤە دەکەین یان دایدەبەشێنین بەسەر تەگەی سادەی گشتیتردا (یونیڤەرسالتردا) تاکو ئەو واژانە کە لەنەویدا بەکاربراون، ببینەوە بەرەو چەند تەگەیەکی ئاسانتر، ئەوجا بە لەکدانەوەی تەگە گشتیترەکان کە بە یاریدەیان پرنسیپگەل فەرمولە دەکەین، دگەڕێنەوە بە لای تەگەکە، کەواتە ئەو تەگە گشتیترەکانن کە دەرفەتی دەرئەنجامەکانمان بە چەشنێک بە دەستخستن کە ئیدی دەتوانین دەرئەنجامەکە بەرجەستانە بپشکنین(16).

چوار) گومانی مەتەدی وەک هەگەی گەیشتن بە جەختیی مەئریفە

دڵکارت وایدادەنت کە مێتۆدی شرۆڤەکردن-لێکدانەوە نەک تەنیا تەوانینی نوێمان سەبارەت بە ماتماتیک و فیزیک پێدەگەیەنێت، بەڵکو تەنانەت دەتوانین لەسەر ئەم ڕێگەیە "یەکەم فەلسەفە" (پریما فیلۆسۆفیا، واتا مێتافیزیک) بنیات بنێین. ئەو لە نووسینی "مێدیتاسیۆنەکانی (لێهزرینەکانی) یەکەم فەلسەفە"دا مێتافیزیک بە گومانی مێتۆدی ئاوڕا دەکات، چونکە بە دیدی ئەو گومان بەرماندەدات لە پشبەیار و دەمانگەیەنێت بە مەئریفەی جێخت. لەم ڕوانگەیەوە گومانی مێتۆدی لای دێکارت گومانگەرایی (سکێپسیسیزم) نییە کە تێیدا گومانکردن بە خودی گومان تەواو دەبێت، بەڵکو لە پێناوی گەیشتندایە بە مەئریفەی ڕوون و ئاشکرا، لەرشەوە ئیدی واتای "مێدیتاسیۆن" لای ئەو ڕوونتر دەبێتەوە: مێدیتاسیۆن ڕامان نییە وەک لای عیرفانییەکان، بە نموونە سۆفییەکان یان بودییەکان، بەڵکو "لێهزرینی ڕێخنەیی مەبەستمەند" و پشانی دەدات کە چۆن فەرخوازی سەر ڕێگەی فەلسەفە و خوازیاری فەلسەفاندن دەتوانێت بەڕێی گومانەوە بە جێختیی مەئریفە بگات، کەواتە نەک خۆی سونەتیانە بە فەلسەفەوە خەریک بکات کە هیچی دیکە نییە جگە لە دانەوەی گەتراوەکان و هەوەدان بە وەرگرتن لەنەو کەی زانایانی سونەتیدا.

ە) ڕێگەبەینی شرۆڤەیی ڕووەو شیمانەی زانین (ڕێزلوسیۆن)

ئەمە لە گومانی مێتۆدیدا شرۆڤەیانە لە تەوانین و دەرککردنی نەوجیهانییانەی خەمانەوە دەکەوینە ڕێ. ئەمە سەرەتا وەک مرۆڤی نەو جیهانەکەمان تێگەیشتنەکی سونەتیانەی جیهانمان هەیە، چونکە ئەوها پەروەردە کراوین، بە نموونە لە بەوای ئایینیی تایبەتییەوە خشە کراوین بە ئەوەی تەوانین و بەواکان بەرهەم بهێنینەوە، یان ئەمە بە دەرخکردن بشە زانستییەکانی فیزیک و ماتماتیک، مێژوو و تەنانەت فەلسەفە و هتد تەواو دەکەین، وەلە پاشان ناتوانین سەربەخۆ بهزرین، بەڵە تەنانەت دشت هەبەستەک لە بەردەمماندا بێت و بە کەلامی خودایەتییەک دابنرێت، ئەمەش، گەرچی دەرچووی بشی فەلسەفین، هشتا هەر بگوترێ ئەو دابە وەریدگرین، جا گەرچی هەبەست تەنیا دشت هەنراوەی مرۆقی بێت! ئەمە دەترسین! دەترسین لەدەربچین و سەرزەنشت بکرین، یان دەستانمان لەمان بتەکێنەوە و تەنیا بکەوین! ئەمە لە کەتاییدا وەک ئەم جۆرە کەسێتییە سونەتییە دەبینەوە بە مامۆستا و تراديسیۆن بەرهەم دەهێنەوە.
هەی ئەوە کە مرۆقان هەروا سانا پێدراوە هشکی و پراکتیکییەکانی

جیهانەکەیان وەردەگرن، دەکارت دەیگەنێتەوە بە زینەکەی ئاهەنانپێنەکراو. لەم ڕوانگەیەوە گومانی مێتادی هەروەها ئاهەنانە بە زینەمان، واتا زینەمان فەری هزرین دەکەین، ئەمەش بەدی دێت گەر سەرجەمی تێگەیشتنی سونەتییانەی جیهان هەبووشێنینەوە. ئەمەیە شێوشە فەلسەفییەکەی دەکارت. ئەو خەی دەبڕێت: ئەو دەیەوێت "(...) هەموو شتەک بەمەنەت" و ئەوجا "لە یەکەمین بناغەکانەوە سەرلەنوێ دەستپێبکاتەوە"(17). کەواتە ئەو چیدی متمانە بە هیچ گەتراو و نووسراوەک ناکات. بەگومان ئەو ناتوانێت سەرجەمی ئەو بەچوونانە بپشکنێت کە ناسیونی یان تەنانەت خەی پەیوەیی کردوون (ئاخر ئەوە ناشێت)، بە پێچەوانەوە لە بناغەکان وەرد دەبێتەوە، واتا لەو پرنسیپانە کە بنەڕەتی بەچوونەکانن، لەڕشدا ئاشکرایە کە بەچوون زانینەک نییە کە مرۆڤ خەی بەدیهێنابێت. من بە نموونە وای بە دەچم کە هەوشەک ئەوهایە نەک بە جۆرەکی دیکە، وەلە بەجۆختی نازانم کە دروست ئەوهایە.

یەکەم هەنگاوی گومان ئەو پرسیارەیە کە داخە چۆن من ئاستی (زانین) لە هەڕە (نەزانین) جیابکەمەوە. وەلە نوێیەتیی ئەم پرسیارەی دەکارت لەوەدایە کە ئەو پرسیارەکە ئاماستەی خەی دەکات، یان بگشتی ئاماستەی مرۆڤی دەکات: هەنگە ئەوە تەنیا مرۆڤ خەی بێت کە زەر جار لە نەزانیەوە ئاست و هەڕە بە یەک تەکەڕ دەکات، نەک گیانەکی خراپ فریوی بدات. ئاخر زەر جار دەرکەوەرەکانم بەهەڕەمدا دەبەن. کەواتە کتێبەکان بە هەرە مەزنترین و پیرەزترینیانەوە چی دەبەژن با بیبەژن، زانایان چی دەنووسن با بینووسن، وەلە من، ئەرە من، کە لەم ساتەدا لەنەو جیهاندام، بەبە هیچ گرنگیدانەک بەوان لە خەموە دەستپەدەکەم – بگومان من خەم وەک مرۆڤی ئاوەزمەند، هەڵکەر، پشبینیدار، ئەندشاوی، قسەدربە و هەروەها بیاردەری لەگیکی، شیتەکەری ستەی ماتماتیکی، هەروەها ویستمەند. من دەبێت جارە سەرجەمی ئەمانە لەنەو خەمدا ساغبکەمەوە.

لەو ساتەدا کە من لە خەم دەپرسم داخە چۆن بتوانم ئاستی (زانین) لە هەڕە جیابکەمەوە، ئەوجا لەنەو خەمدا بە وەڕام بگەڕم، من هەنگاوەک لە جیهانەکەم دوورکەوتووەتەوە. من پەرچاندنەکم (ڕەفلەکسیۆنەکم) بە ئاماستەی خەم ئەنجامداوە. ئاشکرایە من لەم ئاستەدا پێش هەموو شتەک بەر توانستی دەرککەوەرەکانم دەکەوم: من بە چاوان دەبینم، بە گوێیان دەبیستم، بە زمان دەچەژم، بە لووت بۆن دەکەم، بە دەستانم شت دەگرم. من هەمیشە دەرکی شتانی بەرجەستەیی دەکەم. وەلە ئایا دەتوانم هەروا سانا متمانە بە دەرکەوەرەکانم بکەم؟ من لە ماڵەوە بەتەنیا دانیشتووم و خەیاڵم ڕەیشتووە، کتوپڕ دەنگەک دەبیستم، ئەوجا دەڵێم بە لای هەڤاڵەکم و

سوندی بە دەخەم کە گوم لە خشپەی جنۆکە بوو، کچی پاشان هەر خەم کتوپڕ بەم ساغدڵتەوە کە من لەو ھۆشدا ترساوم و تەنیا خەمم بیستووە. بەتایبەتی دەرکەوتری بینین زەر جار بەھۆمدا دەبات. لە دوورەوە چپکەگوێک لەنو گوەدانکدا دەبینم و لە خەم دەپرسم کە داخۆ بەنی ئەو گوانە چەند خۆش بێت، ئەوجا بەپەلە بەرەو ئەوان دەڕەم تاکو بەنیان بکەم، کچی کاتێک دەگەمە ئەوە، بەووونی دەبینم ئەوانە گوێی پلاستیکین. لەسەر شەقامێک لەو بەرەوە کوێک دەبینم و زەر لە هەڤاڵێکی نزیکم دەچێت، دەستی سەاوی بە بەرزدەکەموە، کچی ئەو هەر تەماشام ناکات. ھەژی ئایندە لەنو شاردا بەکەوت دەیبینم و گلەیی لەدەکەم کە دونە وەڵامی سەاوکەمی نەداوەتەوە، ئەویش بەزەوە پەم دەبژێت کە دونە لە گشت بوو و هەمووی سەاتێکە گەیشتەوە ئەرە. دەکارت ئەم گومانە لە دەرککردنی مرۆقان بەم شێوە ئادیکالە دەردەبڕێت: کاتێک من لە پەنجەرەی ژوورەکەموە پیادەڕەوان لەسەر شەقامەکە دەبینم، من جەختم لەوە کە من دەرکی مرۆقان دەکەم، وەلە ئایا من لەرەدا چیی دیکە دەبینم جگە لە جل و شەفقە کە ھەنگە نەوەرکیان مەکینە بێت؟ کەواتە ئایا ناشێت ئەم دەرککردنە تەنیا خەون بێت؟ ئاخر لەبەر ئەوەی من گومان لە هەموو شتێک دەکەم، ئەوا جارە هیچ پەوارێکم نییە و بە یارێدەی بتوانم ھۆشی بەداری لە ھۆشی خەونبینین جیابکەموە. من لەکاتی خەونبینیندا لە دەخی خەم جەختم، بە نموونە لە جێیەکی دیاریکراوم یان لەتێک کەسکدام، کچی من تەنیا خەونم بینیوە، کەواتە دەرکەوەرکانم بەھۆیاندا بردووم، چونکە من بەڕاستی لەو جێیە نیم، بەکو لەنو پەخەفکەمدا نووستووم! ئەی ئیدی ئایا چۆن من لەو کاتەدا کە دەرکی خەم وەک کردارنونێکی نەو جیهان دەکەم، جەخت بم لەوە کە لەربووونی من لە جیهاندا خەونبینین نییە؟ ئاخر ئایا ناشێت ئەم دەرککردنەی خەم وەک کردارنونێکی نەو جیهان هاوشێوەی ئەو خەونە بێت کە دوای بەداربوونەوەم دەبینم هیچ بنەمایەکی ڕیالی نەبووە؟ بەگومان گەرەکە لەرەدا ئاماژە بە ئەوە بدەین، کە ئەم پرسیارەی خەونبینین تەنیا یەکێکە لە "توخمەکان"ی گومانە مەتەدیکەی دەکارت، ئەویش چونکە ئەمە لەنو گوماندا نازانین، جارە ناتوانین بزانین، کە داخۆ جیهانێکی دەرکی هەبێت، هەر لەبەر ئەم هەیشە کە ھەنگە هەموو دەرککردنکانمان تەنیا خەونبینین بن.

لەبەر ئەوەی دەرکەوەرکان نێک تەنیا لەکاتی بەداریدا، بەکو هەروەها لەکاتی خەونبینیندا بەھۆماندا دەبڕن، ئەوا دەکارت گریمانە دەکات کە ماتەری (کەرەسە) تەنیا لە ئەندێشەدا هەیە، بەمەش ئیدی هاوکات هەموو ئەدگارکانی ماتەری، وەک بارست، فەرم،

چەندێتی (کۆاڵەتی)، هەنگ و هتد، تەنانەت کشانی لە هاوم و گەرمانی لە کاتدا، پێکەوە دەکەونە ژێر گومانەوە. ئەوجا هەر بەم گومانە لە ماتەری و ئەدگارکانی پرسەکی دیکە هەوندە بەتەوە: زانستە سروشتییەکان کە لە شتە ئاوێتەکان دەتوێژنەوە، بە نموونە فیزیک، کیمیا، پزیشکی و هتد، شیاوی گومانلێکردنن، چونکە بەو شتە ئاوێتانەوە خەریکن کە جێی گومانن. نابێت هیچ کامیان بە زانست دابنرێت. کەواتە دەبێت ئەمانیش بنیات بنرێنەوە.
ئەی ئایا مەسەلەکە لەتەک ماتماتیکدا چۆنە کە هەستەکانی ئاپریەرین (بەدەرن لە دەرککردن) و بیرەهایی هاستن؟ ئەمە بە نموونە هەرگیز ناتوانین هاستیی ئەم هستە ماتماتیکییە بخەینە ژێر پرسیارەوە: "2+3=5". وەلێ ئەستا پرسیارێکی کرێکی لە بەردەمماندا سەرهەدەدات: من زێر جار، سەرباری ژیری و کۆششی بەردەوامم، لە شیتەیی ماتماتیکیدا بەهەدا چووم، جا گەرچی هستە و بیردۆزکانی هەمیشە هاستن. کەواتە ئایا بۆچی من دەکەومە هەوە؟ زێر دەشت "گیانەکی خراپ" هەبێت و لەکاتی شیتەکردنی ماتماتیکیدا بمخاتە هەوە. ئەوجا هەردەم خراوەتە مەشکەوە کە خودایەک هەیە و منی ئافراندووە، بەڵێ ئەوەندە مەزنە کە توانای بەسەر هەموو شتەکدا دەشکێتەوە، وەلێ ئایا ناشێت ئەم خودا دانا و قادیرە منی ئەوها ئافراندبێت کە تەنانەت لە شیتەکردنی هستە ماتماتیکییەکانیشدا بکەومە هەوە؟
بەم شێوەیە سەرجەمی ئەو شتانە کە بە هاستی دادەنران، هەوەشاوەتەوە: جیهان و ئەمەش بەواتای تەنانەت لەشی خەم بە دەرکەوەرکانمەوە کە سەر بە جیهانە، ئەوجا زانستە سروشتییەکان، ماتماتیک و خودا. بەیە ئەستا دەکارت بەدەم گومانکردنەوە بەیار دەدات یەک تاکە جێختی وەربگرێت: جێختیی نابوونی هیچ جێختییەک. سەرباری ئەوە لایەنێک ئاشکرایە: من گومان دەکەم، ئەوجا هەر پرسیارێک کە من دەیکەم، من خەم تێیدا دەبمەوە بە پرس: جیهان و من، ماتماتیک و من، گیانی خراپ و من، خودا و من! ئاخر ئایا ئەوە من نەبووم کە جیهان و تەنانەت ماتماتیک و خودام خستە ژێر گومانەوە؟ ئایا ئەوە من نیم کە دەکەومە هەوە یان فریو دەدرێم؟ کەواتە "شت"ێک هەیە و نەشیاوە گومان لە لێربوونی بکرێت، واتا ئەم "من"ە کە هەیە دەکات، کە زێر جار نازانێت هاست لە چەوت جیابکاتەوە، کە ویستی هەیە، کە دەتوانێت ئێرە و نێرە هابگەیەنێت. کەواتە "من هەم"، وەلێ لەبەر ئەوەی ئەم "من"ە کە هەیە، لە خەیەوە و تەواو خەدابیو لە جیهان دەهزرێت، ئەوا "هزرقانە". کەواتە ئەستا سەربەخۆ لەوە کە من چی دەهزرێنم و لە چی دەهزرێم، ناتوانم گومان لەوە بکەم کە من بگشتی دەهزرێم. ئەوجا لێرەدا شتەکی دیکەم

بە ساغدبەتەوە: لەبەر ئەوەی من توانیومە جیهان و ماتماتیک و تەنانەت خودا بخەمە ژێر گومانەوە، ئەوا من ئازادم. ئاخر بوونەوەرێک کە بتوانێت تەنانەت گومان لە ماتماتیک و خودا بکات، دەبێت ئازاد بێت. ئەوجا لەبەر ئەوەی من ئازادم، ئەوا لەرەوە، لەنەو ئەوپەڕی قووڵایی ناخی خەمدا، لەم "من"ە بگەڕێنەوە وەک پێنتی لەودەرچوون، دەتوانم بڕەو پێش هەنگاو بنێم تاکو بزانم بە چیم دەگەیەنێت، جا گەر ئەوە تەنانەت جەختیی نابوونی هیچ جەختییەک بێت.

دیکارت دەبەژێت، گوزارشتی "من هزرقانم"، یان لە شێوەی هستە بناوبانگەکەیدا: کەگیتۆ ئەرگۆ سوم ("من دەهزرم کەواتە من هەم")، دەرئەنجاماندنی لۆگیکی نییە، بەڵکو من کتوپڕ لە ناوەتی هزرینی نەو قووڵایی ناخی خەمدا بە نزارەکی (ئینتوئیسیۆنکی) تەواو سادە و ڕوشن بەم خویا دەبێت کە من لەڕابوونم هەیە (وەک ئەو خەی لە ژوورەکەی هەوارگەی زستانەی لەشکرەکەی لە بایەرن)، ئەوجا دوای ئەوەی دەزانم کە نەشیاوە من بتوانم بەبێ لەڕابوون بهزرم، کەواتە دوای ئەوەی بە من جەختە کە لەڕابوونم بەڵێی هزرینمەوە ڕاستەنراوە، ئیدی دەبەژم: "من هزرقانم". بەیە ئەرنست بلۆخ دەبەژێت کە نابێت لە نەوان "من دەهزرم" و "کەواتە من هەم"دا "کەما" دابنرێت. ئەوجا هەر دیکارت خەی ئەرگومێنت دەهێنێتەوە: گەر ئێم "پێنتە" کە دەرچەی درێژپەدانی گومانە، واتا گەر "من دەهزرم کەواتە من هەم" دەرئەنجامێکی لۆگیکی بایە لە سیلۆگیزمەوە (زانستی پەوڕەوە)، ئەوسا دەبوو پێشتر سەرەستە (پرەمیسی / پێشدانراوی یەکەم) بزانرێت، واتا: "هەر شتێک کە بهزرێت، هەیە"، ئەمەش بە یارەی / حوکمە و سەرلەنوێ بگوڕەی مێتەدیکەی دیکارت دیکاوێتەوە ژێر گومان، چونکە لەسەر بناغەی پێشمەرج ڕاگەیەنراوە. دیکارت پێشمەرجی ناوێت، بەڵکو نەزەری ڕوون و ئاشکرا وەک بنەڕەت دەچەسپێنێت و دەبێت پابەند پەوی بە یار بدرێت. کەواتە بە تەڕوانینی ئەو دەرچە-پێنتی "من دەهزرم کەواتە من هەم" بەدەرە لە ئەزموونی دەرکی؛ دەرچەکە ئاپریاریە (پێش-ئەزموونییە) وەک پێنتەکی لەسەروستان، وەک هەڵگری هزرین، هاوشێوەی پێنتەکەی ئەرخەمیدەس کە داوای کردبوو تاکو لەوەی سەرجەم جیهان ببزوێنێت.

بگومان گرەکە لەرەدا ئاماژە بە ئەوە بدەین کە کەگیتۆ (من-دەهزرم / من هزرقانم / ئاگایی) زوو خرایە ژێر ڕەخنەوە، بە تایبەتی لە لایەن فەیلەسوفانی ئینگلیزییەوە (هۆبس، هیوم). وەلێ ئیمانوێل کانت یەکلاکەرەوە خەی بە کەگیتۆی دیکارتەوە خەریک کرد و بە باشی دانا کە "من دەهزرم" لۆگیکییانە ڕاڤە بکرێت، چونکە بە دیدی ئەو واتای فەلسەفەیی کەگیتۆ لە گوهەرێتیی ئەودا نییە،

بەکو لە کارایی (لە فونکسیونالیتیی) ئەوداید بە مانیفە(18).
دیکارت "من-دەهزرم" یان ئاگایی ناو دەنێت "شتی هزرقان" (ئەس کەگیتانس). ئەم "شت"ە (ئەس) بە تەواوانینی ئەو بریتییە لە گەوهەر (زوبستانس)، کەواتە بوونەوەرێکە کە تەنیا بەندی خۆیەوە هەیە، بە واتایەکی دی، بوونەوەرێکە کە بە لەرەبوونی خۆی هیچی دیکەی پێویست نییە. دیکارت خودی هزرین وەک بەگژ وەردەگرێت بە ئەم هەقیقەتەی "شتی هزرقان"، کە گەرچی خۆی لە جیهان و دەرکەوەرەکانیش دابڕیوە، کەچی هەشتا هەر بەردەوام دەهزرێت. لەم ڕوانگەیەوە من لەنێو خەمۆنە بە هەموو ڕەوشەکانی ئاگاییم دەزانم، واتا: گومانکردن، لەڕوانین، ڕاگەیاندنی ئەڕە یان نەڕە، ویستن و نەویستن، هەبوونی ئەندێشە (پێشبینیی وەنەیی) و هەست. تەنانەت توانستەکانی تەن، بە نموونە بزووتن، تەنیا لەنێو پێشبینیدا هەن.
کاتێک لە دابی فەلسەفەییدا دەستەواژەی "زیندەوەری ئاوەزمەند" وەک پێناسەی مرۆڤ بەکاردەهێنرا و سەرجەم مرۆڤانی وەک مرۆڤ دەگرتەوە، ئەوا دیکارت بە دەستەواژەی "شتی هزرقان" خۆی لێو دابە جیادەکاتەوە. جگە لەوە ئاخافتن لە "زیندەوەری ئاوەزمەند" سەرلەنوێ بگوڕەی مێتەدەکەی دەیخاتەوە گومان لە "زیندەوەر" کە کشاوە و "ئاوەزمەند" کە مەرکی زیندەوەری کشاوە، لەڕشدا ئەو جارە بەی ساغ نەبێتەوە کە داخە بابەتی جەستەیی هەبێت یان نەبێت، بەکو تەنیا لەبارەی "شت"ێک دەزانێت کە لەڕەبوونی جەختە و دەهزرێت. کەگیتە، کە تەیدا لەڕەبوون و هزرین پێکەوەن، تاکە پێنتیکی مسگەرە بە بەردەوامیدان بە گومانکردن. ئەوجا لەبەر ئەوەی من هەرگیز ناهزرم کە من دەهزرم، بەکو هەردەم لە شتێک دەهزرم، ئەوا "من" نەوەرەکەی جیاوازی هەیە و دەبێت لەیان وردبمەوە تاکو هەر کامیان بە ئاسانترین بەگژ بکەوێتە ژێر گومانەوە، وەلاوبنێم و لە کۆتاییدا ئەوەم بە بەنێتەوە کە بە هزرین شایانی وەرگرتنە.
هەر نەوەرەکەکی "شتی هزرقان" ئیدەی (واتا پێشبینیی) تایبەت بە خۆی هەیە. دیکارت بە لەوردبوونەوە جیاوازیی نێوان سێ جۆر ئیدەی بە ئاشکرا دەبێت: دەرککردن، ویست و بیار. من بە نموونە پێشبینیی درەختێک دەکەم یان لەدەترسم. جگە لەوە من ویستم هەیە، بە نموونە شتی باش، نابا یان تەنانەت مەحاڵم دەوێت. وەلێ پێویست نییە من پەیوەند بە ویست و دەرککردنی یان هەستگیرییەوە لە هەڵە بترسم، چونکە گەر من ویستی خراپە یان تەنانەت ویستی مەحاڵم هەبێت، گومانی تێدا نییە ئەوە هەمیشە من خەمم کە ئەو جۆرە ویستانەم هەیە، یان ئەوە منم کە خراپە و مەحاڵم دەوێت. یان گەر من هەستێکی بەدم هەبێت، ئەم هەستە بە بە گومانەوە منداڵ هەیە، کەواتە ڕاستە (جا گەرچی دژێت ویست و هەستی بەد لە ڕووی مەرالییەوە شایانی

سەرزەنشتکردن بن). ئەمانە تەنیا پێشبینین لەنێو منداڵ. وەڵێ مەسەلەکە پەیوەندە بە بیارەوە / حوکمەوە جیاوازە. بە یار هەمیشە هاوودەکاتە شتەکانی دەرەوەی من، بەڵێ من دەبێت بە تایبەتی لە بیاردا بە سەرچاوەی هەڵەکانم بگەم، لەرشدا گەورەترین هەڵەی من ئەوەیە کە بیار دەدەم، گەیا پێشبینییەکانی نێو من وەکچووی شتەکانی دەرەوەن. بە نموونە من لە بیستنەوە، لە هاتنی ژیانی هاوژانەوە، دەبەزم "ئازاد مەزنترین شاعیرە"، یان "زێدی من شاری شارانە". ئەم بیارانە بە دەکارت دەربڕاوی هەمەکی کوردن. بەکورتی: من دەبێت زۆر ئاگام لە هەر بیاردانەکم بێت. وەڵێ من جارە ئەم پرسە وەلاوە دەنێم، چونکە دەبێت پێش ئەوە بزانم داخە ئیدەکانی من لەکوێوە هاتبن.
هەندەکی پێشبینییەکانم لە دەرەوە هاتوون، بە نموونە پێشبینیی درەختەکە. من هەروەها ئیدەم هەیە کە خەم ئەندێشەیانە دەیهەنمەوە، بە نموونە من پێشبینیی جەنگە و حەری یان ئاسپی باڵدار دەکەم. ئەوجا بە من خویا دەبێت کە لەنێو منداڵ چەند ئیدەیەکی لە ناخدا هەسکاو (idea innatae) هەن، کەواتە ئەمان ئیدەی ئەوتەن کە دوای جەختبوون لە لەربووونی منی هزرڤان بزرووری لە سروشتی "من" خەیاڵ دەسکەن، بەڵێ تایبەت نین بە مرۆڤ وەک مرۆڤ. دەکارت تەنیا متمانەی بەم جۆرە ئیدەیانە هەیە، چونکە بە ئەدگاری هەستی، واتا بە زانینی هووون و ئاشکرا، دەگونجێن و پێویستیان بە "ئەرێنیکردن" یان "نەرێنیکردن" نییە. ئەمە بە نموونە دوو ئیدەی جیاوازی خەرمان هەیە. یەکەکیان هیشەی لەنێو دەرکەوەری بینیندا داکوتیوە، بە نموونە کاتەک من لە خەر دەڕوانم. خەر بەگوێرەی ئەم ئیدە دەرکییە زۆر بچووکە. وەڵێ من ئیدەی دووەم لە یاساکانی ماتماتیکەوە بەدیدەهێنم، ئەمەش لای دەکارت بەواتای، ئەم ئیدەیە لە تەگەی ئەوتەوە بەدیدەهێنم کە لای من وەک هەسکاوی ناخەکی لەگەڵیە. خەر بەگوێرەی ئەم ئیدەیە زۆر لە زەمین گەورەترە. کەواتە ئاشکرایە ناشێت ئەم دوو پێشبینییە یەکسان بە خەر بن، لەرشدا ئەو یەکیان کەمترین چوونیەکیی بە خەر هەیە کە هاستەوخۆ لە دەرکەوەری بینینەوە چەکراوە. سەرچاوەی ئەم ئیدەیە بە دیدی دەکارت دەگەڵتەوە بە هەمەکی کوێری مرۆڤ کە زۆر جار بەهەڵەیدا دەبات. وەڵێ مرۆڤ لە توانستی سروشتییەوە، واتا لە ئاوەزەوە، بە پێشبینیی دووەم دەگات، بە نموونە کاتەک هەوە دەدات بە یاریدەی هەستە و بیردەزکانی ماتماتیک پێناسەیەکی خەر بکات کە تا هادەی شیان پێی بگونجێت. ئەم ئیدەیەی خەر کە بە سەڵماندنی ماتماتیکی بەدیهێناوە، هووون و ئاشکراترە لەو ئیدەیەی خەر کە بە دەرکەوەری بینین چەکراوە.

لەم ڕوانگەیەوە ئیدەکانی من نەورەکی ڕیالی جیاوازیان لە یەکدی هەیە: هەندەکیان ئیدەی گەوهەرن (زوبستانسن)، هەندەکی دیکەیان ئیدەی ئەدگارەکانی (ئەکسیدەنسەکانی) گەوهەرن. لەردا ئاشکرایە کە ئەدگار بەندە بە گەوهەرەکەی خۆیەوە، بۆیە دەبێت ئیدەکانی گەوهەر مەزنتر بن لە ئیدەکانی ئەدگاری گەوهەر، چونکە نەورەکەکی ڕیالی مەزنتریان هەیە – پلەیەکی باڵاتری بوونیان هەیە. وەلە من هەروەها لەنەو ئەو ئیدەیانەدا کە لە ناخدا ڕسکاون، ئیدەیەکی زەر تایبەتی ئاشکرا دەکەم: گەرچی من خەم ناکامیلم (ئاخر من گومانکەرم و ئەمەش بەگەی ناکامیلەتیی منە)، سەرباری ئەوە پێشبینیی کرەکەکم هەیە کە لە هەموو ڕوویەکەوە کامیلە. دەکارت ئەم ناهاوکێشەیە بە تیەریی کاوساڵەتی (پێیوەندیی هەئەنجامی) ڕووندەکاتەوە. یان وەک ئەرنست بلەخ ڕەخنەییانە دەبژێت، دەکارت ڕەوتی گومانکردن دەپچڕێنێت و لە پێناوی خەگیرساندنەوەدا "هانا دەبات" بە تیەریی هەئەنجامی.
بەگوەڕەی تیەریی هەئەنجامی دەبێت لە هەی هەر ئەنجامەکدا ئەوەندە نەورەکی ڕیال هەبێت کە لە ئەنجامدا هەیە، چونکە ئەنجام لە هەوە چێدەبێت. ئەوجا گەر من ئیدەی جیهانەکی کامیلم هەبێت کە بەدوایەکیانە بە سە ئاستەدا کشاوە، ئەوا دەبێت هەی ئەم جیهانە خاوەنی هەمان نەورەکی ڕیال بێت، واتا دەبێت ئەویش بەدوایەکی بێت. کامیلەتی و بەدوایەکێتی بەگەن بە ئەو هەقیقەتە کە نابێت من سەرچاوەی ئەو کەرکە کامیلە بم، چونکە من دوایەکیم. ئاخر، بەگوەڕەی پێیوەندیی هەئەنجامی، ئەو بەەی نەورەکی ڕیال کە لە ئەنجامدا هەیە، لەنەو منەدا نییە. دەکارت بەم تیەرییە پرسی ئافراندن لە هیچەوە، لە نابوونەوە (من العدم) هەدەوەشێنێتەوە. نە دەشێت شتەک لە هیچەوە چێببێت، نە دەشێت کامیلەک لە ناکامیلەکەوە بێتە ئاراوە. جگە لەوە ئێستا پرسەکی دیکە بە من ساغدەبێتەوە: کامیلەتی تەنیا کاتەک کامیل دەبێت، گەر هاتوو بەزڕووری ئەکزیستەنسی (لەڕبوونی) هەبێت.
دەکارت گەوهەری کامیلی بەدوایەکی بە زمانی باو ناودەنێت "خودا"، کە وەک بینیمان مەرکەکانی بریتین لە: کامیلەتی (ئاخر سەرجەم بەی نەورەکی ئەنجامی لە خە گرتووە)، قادیرەتی (ئاخر توانیوێتی ئیدەی بەدوایەکێتی لە منی دوایەکیدا بچەنێت)، هەروەها چاکە (ئاخر لەبەر ئەوەی کامیلە، ئەوا ناشێت خراپە یان بەهەڵەبردن مەرکی مرۆڤی کەماسمەندە نەک هینی خودای کامیل).
بەگومان خوداکەی دەکارت خودای نوێژبەکردن و لەپاانەوە نییە، بەکو وەک کامیل، بەتوانا بە هەر شت، دانا و چاک، تەنیا ئیدەیەکی زڕووریە بە جەختیی مەئریفە. ئاخر لەبەر ئەوەی چاکی و ڕاستیخوازی سەر بە ئیدەی خودان، ئەوا ناشێت خودا فریودەر بێت،

بۆیە دەبێت ئیدە هوون و ئاشکراکانی شتی هزرڤان ڕاست بن، واتا بۆ شتانە بگونجێن کە کردەکییانە لەگەڵیان. بەم شێوەیە لە کۆتاییدا بە ئیدەی خودا دەرفەت بە دەکارت دەخسێنێت هووڵو جیهان وەربچەرخێت.

2) لێکدان-ەوەی توخمەکانی هزر و بناغەشتنی هزرینی ڕاسیۆنالیستی

گومان وەک هزرینی شرۆڤەیی (ئەنزاڵوسیۆن، ئانالیزیس) بە سەڵماندنی ئیدەی خودای چاک و دانا و کامیل نەک تەنیا دەگیرسێتەوە، بەڵکو هاوکات دەرفەت بە من-ی هزرڤان دەخسێنێت هووبکاتە کۆتوارێک کە لە دەرەوەی ئەو لەگەڵیە، چونکە خودا وەک چاک و دانا و کامیل هاوکات بنەڕەتی جیهانە، هەر خەیشی گەرەنتی بەو دەدات بەبە ترس لە هەڵە هوو لە جیهان بکات(19). وەڵە ئەو دەبێت سەرەتا بە لێکدان-ەوە (ئەنە-کۆمپۆزیسیۆن، سیستەزیس) دابەزێت و سیستەماتیکییانە تۆخمە هەوەشێنراوەکانی هزر ئێکبخاتەوە. کەواتە دەبێت من-ی هزرڤان سەرلەنوێ لە چالاکییەکانی نەو خۆی بوانێتەوە کە بریتین لە دەرککردن، زانینی زەینی و توانستی بیاردان.
جەختبوون لە لەرەبوونی شتە ماتەریییەکان بێندە بە دەرککردنەوە، وەڵە خودی دەرککردنەکان سەرهەڵدەدەن دوای ئەوەی شتەکان کاریگەری لەسەر دەرکەوەرەکانی مرۆڤ دەنوێنن. ئاخر من بەوەت یان نەوەت شتە دەرکییەکان دەرکەوەرەکانم دەوروژێنن، وەڵە ئەوان دەرکی ماتەریییەکی سێئاڕاستەیی (پانی و درێژی و قووڵی) دەکەن، هەر ماتەریییەکیش لە کەرتی جیاواز پێکدێت و هەر کەرتێیان لە خێیدا سێئاڕاستەییە، هەروەها هەر یەکێیان فەرم و شێوازی تایبەتیی بزووتنی هەیە. مەرکەکی کرێکییانەی دیکەی ماتەری ئەوەیە کە لە شتی هزرڤان جیاوازە، چونکە کشاوە. کرێکی شتی هزرڤان بەهەی هزرینەوە نەگەڵە، کرێکی ماتەری بەهەی کشانەوە نەگەڵە؛ تەنیا شێوازی هزرین و دەخی نەوخەی کشان بگەڕێن.
دەخە بگەڵەکانی هەردوو گەوهەری هزرڤان و کشاو بریتین لە "مەدوس" (جەر و شێوازی بوون یان هودان)، وەڵە مەدوس بەبە گەوهەرەکەی لەرەبوونی نییە. بە نموونە: تەنێک کشاوە، فەرم و بزووتنی هەیە. ئەو تەنە گەوهەرە، کشانی مەرکە (ئەتریبوتە) و فەرمەکەی بریتییە لە مەدوس. "من" شتەکی هزرڤانە، توانستی یادەری و ویستی هەیە. "من" گەوهەرە، هزرین مەرکە، یادەری و ویست بریتین لە مەدوس.
لەم جێیەدا گونجاو دەبێت سەرلەنوێ هوونبکەینەوە ئیدە لە ناخدا هسکاوەکان و بەپوختی دیاریییان بکەین. ئەمە بە دیدی دەکارت پێنج ئیدەی بەو جەرەمان هەیە و ناویان دەنێت ڕاستیی ئەزەلی، تێگەی گشتی، بیردەز، هاوکات وەک مەرجی هزرین دیاریسپێنێت: یەک) "من

دەهزرەم کەواتە من هەم"؛ ئەم ئیدییە کە گەوهەری هزرقانە، یەکەمین و جەختترین زانینی ڕوون و ئاشکرای منە، یەکەم ڕاستیی ئەزەلییە و وەک بینیمان بەڵێی گومانەوە بە نەزەرکی ڕوون و ئاشکرا لەمان هەبەدەت. دوو) خودا دووەم ئیدیە کە هاوشێوەی "من-دەهزرەم" تەواو ڕوون و ئاشکرا دەناسرێت؛ خودا باشترین گەوهەرە و بەدواکییە، بەیە لە دەرەوەی من-ی دواکییە. سێ) یاسا لەگیکییەکان؛ دوای ئەوەی من ڕوون و ئاشکرا دەزانم کە من هزرقانم، هەروەها دەزانم کە خودای چاک و دانا و کامیل هەرگیز نامخاتە هەڵەوە، ئیدی بنەڕەتەکی دیکەم بە ساغ دەبێتەوە: هەموو ئەو ئیدیانە کە یاساکانی هزرینی لەگیکی دەردەبڕن، ڕاست و ڕوون و ئاشکران، یاساکانیش بریتین لە یاسای چوونیەکی (ئیدێنتیتێ)، یاسای دژبەژی، یاسای سێیەم بەدەرکەر و یاسای هەی کافی(20). چوار) ڕستە ماتماتیکییەکان، بەتایبەتی بیردۆزەکان کە بناغەی سەرجەم ماتماتیکن. پێنج) ڕاوم-ی / فەزای شتە ماتەرییەکان (کەرەسەییەکان) مەرجی زانینی ڕوون و ئاشکرای جیهانە. ئاخر ڕاوم بەزەرووری گرێدراوە بە پێشبینیکردنی شتەکانەوە. بەگومان گەرەکە لەرەدا ئاماژە بە ئەوە بدەین کە تێگەی ڕاوم لای دەکارت واژەیەکی دیکەیە بە تێگەی کشان، بە ڕەس ئەکستێنزا (شتی کشاو) کە نە فەرمەکی تایبەتی و نە قەوارەیەکی تایبەتییە، بەڵکو بەڵەهایی لە ئەدگارەکانی ماتەری جودایە، هەروەها بەدواکییانە بە سە ئاڕاستەدا کشاوە و لەنەو کشانیدا هیچ بەشاییەک نییە، بەڵکو لە نەویدا کەرتە گەردیلە بەدواکییانە پەرش بوونەتەوە و تەنیا لە فەرم و بزووتندا لە یەکدی جیاوازن. بە دیدی دەکارت تەنیا ئەم تاکە جیهانە بەدواکییە هەیە نەک چەند ئاسمانێک، ئاخر گەر ماتەری گەوهەرەکی کشاو بێت، ئەوا دەبێت سەرجەمی ڕاوەم شیاوەکان بەبێ کەلەن پێکاتەوە. ئەمە تەنیا پابەند بەم گەوهەرەوە دەتوانین پێشبینیی تەن بکەین، جگە لەوە مەرجی بیردۆزە ئەندازییەکانە، بەمەش یاساکانی ڕاوم کە لە ماتماتیکدا گەڵان پێدەدرێن، بریتین لە یاساکانی جیهانی کشاو.
دەکارت جیهانبینییەکی میکانیستیی هەیە کە هاوکات جەستە و هەشی مرۆڤیش دەگرێتەوە. ئەو لە لەش (Leib) نادوێت، بەڵکو لە جەستە (Körper) و ناوی دەنێت مەکینە بەبێ هیچ جیاوازییەک لە سائاتەک کە بەهەی ڕەکخراوی بەکرە و ئیسپرینگەکانییەوە دەبزوێت. ئەو هەر لەم ڕوانگەیەوە دە بە پەمپەک دادەنێت کە خوێن بە نەو لەش دەنێرێت و ژیان دەشێنێت. بەپوختی ببژێین: سەرجەم جیهان پێکهاتەیەکە لە پەستان و لەدان، چونکە لە جیهاندا تەنیا ماتەریە پەرش و جیاوازەکان هەیە. ئەم جیهانە دوورە لە زەین.
بەگومان لەبەر ئەوەی جەستەی مرۆڤ بە دەرکەوەرەکانییەوە سەر بە

جیهانە، ئەوا شتی هزرقان و شتی کشاو لە مرۆڤدا پێکەوەن. مرۆڤ لە هەردوو گەوهەر پێکهاتووە. کەواتە دەکارت ئەو تێوانینەی هەڵدەوشێنتەوە کە گوایا مرۆڤ هۆشە لەنێو جەستەیەکدا (واتا لەش زیندانی هۆش نییە و پاشان هۆش بە مردنی لەش ئازاد ببێت). کاتێک من بە نموونەی هەردوو لاقم دەبزوێنم، زەین یاوەریی پێشتنم دەکات (بە نادات بکەوم نێو چاڵەکەوە)، یان کاتێک ئازار لەشم دەتەنێت، ئاستەوخۆ زەین چالاک دەبێت (بە نموونەی داخ بە چۆ دەستوێژێک لەشم هەور بکەموە). بەم شێوەیە دەرکەوەرەکان کە سەر بە جیهانی کشاون، دەبن بە نێوەندیار لە نێوان جیهان و من-ی هزرقاندا، وەلێ ئەوان ناتوانن کرێکی جیهان، واتا کشان، دیاری بکەن، بەڵکو تەنیا دەرکی دیاردەی شتەکانی جیهان دەکەن و پاشان وێنەکانیان دەبن بە "زانینی ناوون و نائاشکرا". دەرککردنەکانمان تەنیا لایەنێکی شتەکانمان پێدەگەیەنن. ئەوە ئەرکی زەینە کە زانینی ناوبراو بە کارتێداکردن وەربگێڕێت بە زانینی ڕوون و ئاشکرا. دەرکەوەرەکان بە نموونەی دەرکی ئاوی شین دەکەن، پاشان گەرەکە زەین لەوە بهزرێت کە داخ ئاو "لە-خۆدا"، بگوترێ سروشتی، چی بێت.

ئێمە لەرەدا لای دەکارت شێوەیەکی پەرچاندنمان هەیە کە جیاوازە لە تیۆریی پەرچاندن لە ئەمپیریزمدا. بگوترێ ئەم ڕەبازە فەلسەفییە شتە ماتەرییەکان وەک خۆیان دەرکدەکرێن (سەنسەیشن)، پاشان زەین دەرککراوەکان دەپەرچێنێت (ڕەفلەکشن) و بە کەردنەوەی پەکەوگونجاوەکان و لەدەرکردنی هەر شتەکی پێنەگونجاویان مۆئریفە دەسازێنێت. وەلێ پرسەی پەرچاندن لای دەکارت ئاڵۆزترە، چونکە دەرکەوەرەکان دەرچەی پرسەی مۆئریفە نین، بەڵکو زەین کە وەک چێنێتییەکی من-ی هزرقان ی لە جیهان دابڕاو هەیە، تاکە ئەرگانی مۆئریفەیە.

ئێمە دەبێت سەرەتا لای دەکارت جیاوازی بکەین لە نێوان دوو چالاکیی زەینیدا: من بە نموونە لە چالاکییەکیاندا بەوا بە شتێک دەکەم، وەلێ بەشێی ئاوێدیکەیانەوە دەزانم کە من بەوا بەو شتە دەکەم. هاوکات دەشێت ئەم دوو چالاکییە سەربەخۆ لە یەکدی ڕووبدەن. چالاکیی دووەم، واتا کاتێک زەین لەبارەی بەوابوونی خۆی بە شتێکە دەزانێت، بە دەکارت بریتییە لە "پەرچاندن" (ڕەفلەکسیۆن). ئەمیان چالاکییەکی پاشیانییە: زەین پاشان "وەردەچەرخێت" ڕووەو چالاکییەکەی خودی خۆی. وەلێ، وەک لە سەرەوە بینیمان، من بە نەزەری ڕوون و ئاشکرا بەم خویا دەبێت کە من هزرقانم و وەک هزرقان هەم، بگومان پێش پەرچاندن. ئەمیان ئەکتێکی ئاگایییە کە وەک خۆ-بگر (selbstbezüglich / autoreferentiell) لەگەڵیە و لەوەی پەرچاندن: هزرین، ئەنجام دەدرێت. بە نموونە گەر من گومان لە

جیهان بکەم، بەئاگام کە من گومان لێ جیهان دەکەم. بە ئەمە زانینی پەرچاوە پێویست نییە. ئەم ئاگاییە لای دەکارت بنەماتییەکی پەرچاندن. ئەمە لێرەدا هاوکات دەبینین کە چۆن ئاگایی وەک بنەمات دەگرێت لە چەبووەنی زنجیرەیەکی بەدواییکییانەی پەرچاندن، واتا: کاتێک چالاکیی دووەم کە زانینە لەبارەی بەوابوونی خۆی بە شتێک، یەکەمیان (بەوابوون بە شتەکە) وەک بابەتی خۆی دادەنێت و بە دانانی دەیکات بە بیرەکە، دەبێت لە زنجیرەی پەرچاندندا ئەو خەیشی لە لایەن بیرەکەییەکی سێیەمەوە بەوە کرابێت و ئەمەش تا بەدواییکی دەخایەنێت. بە پێچەوانەشەوە من لەنەو خەمەوە بە ئەکتێکی ئاگایی لەبارەی هەموو چالاکییەکانم دەزانم، بە نموونە لەبارەی ئەو چالاکییە کە من بەوا بە شتێک دەکەم، هەروەها لەبارەی ئەو چالاکییەش کە من دەزانم بەوا بەو شتە دەکەم. من ئاستەوخۆ لە هەردووکیان بەئاگام، لێرەشدا ئیدی زنجیرەی پەرچاندنی بەدواییکی نایەتە گۆڕێ(21).

وەلێ من سەرلەنوێ ناچارم توانستی مەئریفەم دیاری بکەم و لە هەر توانستێکی دیکەمی جیابکەمەوە کە بشێت بمخاتە هەڵەوە. کەواتە لە چالاکییە نەوکییەکانی خەم ورد دەبمەوە کە بریتین لە چالاکیی دەرککردن و هەزی وێناندن و زەینی، هەروەها توانستی بەیاردان (حوکمدان)، لێرەشدا ئەم توانستەی دوایی تاکە توانستێکە کە بەندە بە "ویست"ەوە. بەبێ چالاکبوونی ویست هیچ بەیارێک نادرێت. چالاکییەکانی دەرککردن و زەین نەشیاوە هەڵە بن گەر من ئاگام لە بەیاردانم بێت، واتا ئەمەکییانە نەبڕێم ئەمە ئەوهایە نێک بە جەرەکەی دیکە. ئاخر کەشەی ویست ئەوەیە کە ئەو یەکسەر لە "ئەرێنیکردن" یان "نەرێنیکردن"ی هەر شتێکدا بەشدارە، بەو پێیەشەوە زانینی شتەکان دەئاڵێنێت، چونکە زەین سنووری هەیە و تەنیا لەنەو ئەو سنووریدا لەبارەی بابەتێک دەزانێت، وەلێ ویست بە پێچەوانەوە بەسنووری و دەتوانێت سنووری چالاکییەکەی زەین، واتا زانینی ئەوون و ئاشکرای شتەکان، تێبپەڕێنێت. ویست دەتوانێت زەرەشت کە دەرکەوەرەکان بەڵێی دەرکیان کردوون، وەربگرێت یان بگەڕێنێتەوە. وەلێ گەر بەیار ئەووکاتە تێگەی گشتییە تاکەکان، یان بەیاری ئەوون و ئاشکرا بێت بەسەر تاکە فەرمەکاندا، ئەوسا گەرەکە بەیار بدەم و مەترسیی هەڵەم لەسەر نییە، چونکە خودای دانا و چاک و کامیل گەرەنتیی منە کە لە ناسینی ئەوون و ئاشکرای شتەکاندا نەکەومە هەڵەوە. جگە لەوە ئێستا دەزانم کە گیانی خراپی فریودەر (شەیتان) لەرێبوونی نییە و بمخاتە هەڵەوە (یان خراپەم پێبکات)، بەڵکو تەنیا مرۆڤ خۆی سەرچاوەی هەڵەکانتی (یان خراپەکانتی). خەڵادان لە هەڵە (و خراپە) بە دەستی خۆیەتی، واتا ئەو دەبێت

بزانێت کە زەینی سنووردارە و خواستی بۆ هەڵکردن نییە، وەڵێ ویستێکی هەیە کە دەتوانێت بەدوایەکی بێت و بەو ڕێیەشەوە دەیخزێنێتە نێو هەواوە. گەر مرۆڤ پەیوەندیی ئەم دوو توانستەی خۆی دروست پێکەوە بگونجێنێت، ئەوسا بەڕاستی بەکاریان دەهێنێت، ئەوسا ئیدی بەیارمەتیی هوون و ئاشکرا دەبن و بەوەش چواندنی ئەبژێکتیڤییان دەبێت. بەیاری هوون و ئاشکرا لە بگومانییەکی سەبژێکتیڤییەوە دەدرێت دوای هوانینی ڕاستەوخۆی هوون و ئاشکرا لە فەرمی بابەتەکە.

بەم شێوەیە دوای ئەوەی سەبژێکتی ڕاستیخواز، واتا خوازیاری زانین، هەڵگەی گومانی مەتەدیی لە دەرککردنی جیهان و شتەکانییەوە گرێتە بەر و گەیشت بە مەئریفەی جەخت، ئیدی ئەستا دەزانێت خۆی لە هەر بەیارمەتییەکی گومانلێکراو ببوورێت، چونکە ئەوە پێش-بەیارە (حوکمی موسبەقە) نەک بەیاری هوون و ئاشکرا. زانست، یان فەلسەفە وەک زانست، تەنیا بە بەیاری ئەقیدەنت بنیاتدەنرێت.

پەراوێز

1- Descartes, Réné. Abhandlung über die Methode des richtigen Vernunftgebrauchs. Stuttgart 1984. S. 6.

2- Ebenda, S. 9 f.

3- Specht, Reiner: Descartes. Reinbeck 1980. S. 14.

4- Descartes, Réné, a.a. O., S. 12.

5- مارتین سەرباز‌ێکی ڕۆمی بوو، ساڵی 316ی زایینی هاتۆتە جیهانەوە. لە هەژێکی ساردی زستاندا بەڵای سواکەرێکدا هات دەبێت کە لە برساندا هەدەلەرزێت. مارتین زەر بزەیی بەو سواکەرەدا دەتەوێ و لەژێر نیوەی پاتۆکەیدا جێی دەکاتەوە؛ کە شەو داهات، مارتین خەون بە سواکەرەکەوە دەبینێت و پێی ڕادەگەیەنێت کە ئەو عیسایە. سان / زانکت مارتین بە ماوەی سی ساڵ بوو بە بیشەپی تووری ئەو 8ی نۆڤەمبەری 397 مرد.

6- لەبارەی خەونەکانی دەکارت بڕوانە:

a) Specht, Reiner, a.a.O., S. 17 f.

b) Ritter, Heinning. Die Nacht der Träume. FAZ 14.01.2010.

c) Sigmund, Freud. Über Träume und Traumdeutung. Frankfurt a. M. 1971 S. 302.

7- Descartes, Réné. Untersuchungen über die Grundlagen der Philosophie. Zeno.org. S. 19.

8- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. Geschichte der Philosophie. Bd. 3. F.a.M. 1986, S. 123.

9- Descartes, Réné. Untersuchungen, a.a.O. S. 5.
10- Specht, Reiner, a.a.O., S. 90.
11- هزرینی میکانیستی تا کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم سەروەر بوو بەسەر مەئریفەی سروشتدا، وەلێ بە دەستپێکی ئۆتۆمفیزیک وەک زانستێکی مەدێرن ئاشکرا بوو کە تێگەیشتنی میکانیستییانەی سروشت لە گۆشنیگای فیزیکی کلاسیکییەوە ناگونجێت بە بینای ماتێری و کاریگەریی نێویکیانەی گەردیلە سوپ-ئۆتۆمییەکان. بڕوانە:
Falkenburg, Brigitte: Das Konzept der Materie im interdisziplinären Vergleich. Mechanistische Erklärung und ihre Grenzen. In: Was die Welt im Innersten zusammenhält. Hg. Frank Vogelsang, Almuth M.D. Hattenbach, Thomas Kirchhoff, Hubert Meisinger. Berlin 1974.
12- Ebenda, S. 15.
13- Ebenda, S. 16.
14- Descartes, Réné. Abhandlung über die Methode des richtigen Vernunftgebrauchs. A.a.O. S. 18 f.
15- کوردەکان تێگەی "لێکدانەوە"یان وەک وشە لە ئارەبەکان وەرگرتووە و بۆئاگا لە واتا مێتدییکی بکاری دەهێنن: بە نموونە کەسێک دەبێژێت: "لێکدانەوەکەی بۆزیانم بۆدە نییە". وەلێ بۆزیان هیچ پرسێک یان تێگەیەکی ئاڕاستەی شرۆڤە نەکردووە / دانەبشاندووە و پاشان توخمەکانی یان پرنسیپەکانی لێکدابێتەوە، واتا ڕێکیخستبێتن، بۆکو تەنیا بابەتەکەی لە ڕوانگەی خۆیەوە ڕاڤە کردووە.
16- بە ئەو نموونانە بڕوانە:

- Röd, Wolfgang. Descartes. Die Genese des cartesianischen Rationalismus. 1978. S. 38.
- Metzler Lexikon Philosophie. www.spektrum.de

17- Descartes, Réné. Untersuchungen, a.a.O., S. 19.

18- کانت لە یەکەم ڕاخنەکێیدا بە ناونیشانی "ڕاخنەی ئاوەزی پاتی" ڕوو دەکاتە کارایی "من" لە ڕووی تیۆریی مەئریفە و پێگە ئۆنتۆلۆگیییکەیەوە (ئەو پێش ئەم نووسینە هەڵوێستێکی دیکەی سەبارەت بە "من" هەبوو). ئەو لە نووسینی ناوبراودا خۆی بە پسیکۆلۆگیی ڕاسیونالی کریستیان ڤۆڵف خەریک دەکات و دەبێژێت، نەشیاوە بتوانین بە سیلۆگیزم (زانستی پێوەر) گەوهەرێتی و یەکانە

و هۆشەکیتی (ناماتریالیتی)ی من و دەروون بناسین. ئەم جۆرە سیلەگیزمانە بە کانت پارالەگیزمن (چوونە دژئەنجامن). ئەو لە بارەی "من دەهزرێم / کەگیتە" دەبێژێت: "دەبێت من دەهزرێم بتوانێت یاوەریی سەرجەم پێشبینییەکانم بکات تاکو ئیدی ئەوان پێشبینیی من بن". کانت لێرەدا "من" وەک دوا سەبژێکتی مەئریفە وەردەگرێت. ئاخر کاتێک من خەم وەک سەبژێکتی هزرکردوو دەهزرێنم، لێرەدا خەم وەک شتێکی سەروتوو دەناسم، من لە هزریندا "من" دەناسم وەک سەبژێکتێک کە گوهەرێ، کە گوهەری ناکارەساییی کارتێزییە. سەرباری ئەوە کانت داوا دەکات کە دەبێت "من دەهزرێم" لەگیکییانە ڕاڤە بکرێت. لەم ڕوانگەیەوە واتای فەلسەفییانەی "من دەهزرێم" لە گوهەرێتییەکەیدا نییە، بەڵکو لە کارایی (فونکسیۆنالیتیی) ئەوداییە بە مەئریفە. بەم شێوەیە کانت پێگەی "من" ڕزگار دەکات لەو هەرشانە کە بەتایبەتی دەیقید هیوم کردبوونیە سەر تێروانینی کارتێزیانەی ئاگایی، وەلێ هاوکات مەدلێلی گوهەرێتیی من وەرناگرێت. کانت دەیەوێت بەم هەوێستەی ببڕێت، کە ئەمە ناتوانین بڕوای فەلسەفیکی ئاگاییەوە دوایمین جێختی سەبارەت بە سروشتی گوهەریانەی خودمان بدیبهێنین. ئەمە لە هزریندا لە خەمان بئاگاین کە ئەمە لێرەبوونمان هەیە، کە بگومان جارێ لێرەبوونمان کاتگەریانە دیارینەکراوە، سەرباری ئەوەش لێرەبوونی ئەمە لەو مەغزایەدا نییە کە ئەمە وەک چی هەین، بە نموونە وەک هزرڤان هەبین وەک چێن دەکارت دەبێژێت.
بڕوانە:

- ئیمانوێل کانت. پێشگوتن بۆ هەر مەتافیزیکێک کە بشێت لە ئایندەدا ببێت بە زانست. کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە. کتێبخانەی کوردەاوم، کوردستانپێست، دەنگەکان. هەروەها بڕوانە:
- Klemme, Heiner F.: Kants Auseinandersetzung mit Descartes. S. 177- 186.

19- بە دیدی ئادەرنە دوای ئەوەی سەبژێکتی هزرڤان خەی مەتەدییانە لە جیهان دادەبڕێت، ناتوانێت بگەڕێتەوە بۆ جیهان. سەبژێکتی هزرڤان دوای سڵماندنی خودای چاک و دانا و کامیل ڕەگەی بەرەو جیهان بۆ لێکدانەوە دەگرێتەوە بەر، وەلێ ئەوەی پێبەدیناهێنرێت، چونکە ئێستا هەردوو شتی هزرڤان (ڕەس کەگیتانس) و شتی کشاو (ڕەس ئێکستێنزا) بەدەلاقەیەک لە یەکدی دابڕاون، لەبەر ئەم هەیە سەبژێکتی هزرڤان تەنیا فەرمی ئەو

شتی پەدیاری دەکرێت کە ئەو خەی سەرتا بە دەرکەوەرکانی دەرکی کردووە و بەو ڕێیەوە بە کایەی ئاگایی ئەو گەیشتووە. کەواتە سەبژەکت لە نەوەرکی بەردەوام بگەی شت دوور دەمێنتەوە. ئەمە بە ئادەرنە بریتییە لە پرسەی نامبوون (ئیغتیراب). بەوانە:

کاوە جەلال: هەوەک بە نزیککەوتنەوە لە دیالەکتیکی نگەتیڤی ئادەرنە. گەڤاری ئایندە. ژ 56. .2004

20- یاسای چوونیەکی: گەر "A" و "B" هیچ جیاوازییەکیان لە نەواندا نەبێت، ئەوسا چوونیەکن (ئیدێنتن)؛ یاسای دژبەژی: ناشێت گەتەیەک هاوکات ڕاست و هەڵە بێت، کەواتە ڕاستە یان هەڵەیە؛ یاسای سێیەم بەدەرکەر: لە دوو گەتەی دژیەکدا تەنیا یەکەکیان ڕاستە، سێیەمەک نییە؛ یاسای هەی کافی: هیچ هەیەکی بێئەنجام نییە. ئەم یاسایە دەیسەپێنێت کە نابێت هیچ فاکتەک وەک لەگەڵیبوو چواندنی پێبدرێت، یان هیچ گەتەیەک بە ڕاست دابنرێت، گەر هەیەکی کافی بە ئەوە لەگەڵدا نەبێت کە فاکتەکە یان گەتەکە ئەوهایە نەک بە جەرەکی دیکە.

21- بە ئاگایی یان شتی هزرڤان وەک خە-بگر بەوانە:

Heller, Edmund. Descartes' Selbstverhältnisse. Philosophisches Jahrbuch 111. Jahrgang / II. 2004. S. 366 ff.

سەرچاوەکان

بە کوردی:

- کاوە جەلال: هێنە دەکارت. دەزگای پەخشی سەردەم، سلەمانی 2008. (زەرینەی سەرچاوە لاوەکییەکانی ئەم تەوژمینەوەیە لە خوارەوە پەکەوە لەتەک سەرچاوە نوەکانی ئەم نووسینەی ئەردا دانراونەتەوە).
- کاوە جەلال: لە هێنیسانس-هومانیزمەوە هووەو نوسەردەمی ئەوروپی. دەنگەکان / کوردەاوم / کوردستانپەست.

بە ئەڵمانی:

سەرچاوەی سەرەکی:

:Descartes, Réné

- Abhandlung über die Methode des richtigen Vernunftgebrauchs. Stuttgart 1984.
- Untersuchungen über die Grundlagen der Philosophie.

.Zeno.org

- Meditationen über die Erste Philosophie. Reclam. Stuttgart, 1971

سرچاوەی لاوەکی:

- Beneke, Klaus: Biographien und wissenschaftliche Lebensläufe von Kolloidwissenschaftlern, deren Lebensdaten mit 1996 in Verbindung stehen. Nehmten 1999.
- Bloch, Ernst. Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie. Bd. 3, Frankfurt/Main 1985.
- Falkenburg, Brigitte: Das Konzept der Materie im interdisziplinären Vergleich. Mechanistische Erklärung und ihre Grenzen. In: Was die Welt im Innersten zusammenhält. Hg. Frank Vogelsang, Almuth M.D. Hattenbach, Thomas Kirchhoff, Hubert Meisinger. Berlin 1974.
- Heller, Edmund. Descartes' Selbstverhältnisse. In: Philosophisches Jahrbuch 111. Jahrgang / II. 2004.
- Herre, Paul. Deutsche Kultur des Mittelalters im Bilde. Leipzig 1935.
- Klemme, Heiner F.: Kants Auseinandersetzung mit Descartes. In: Descartes und Deutschland – Descartes et l'Allemagne, hrsg. von Jean Ferrari, Pierre Guenancia, Margit Ruffing, Robert Theis u. Matthias Vollet, Hildesheim, Zürich, New York 2009.
- Lloyd, Genevien. Das Patriarchat der Vernunft. Bielefeld 1985
- Lutz-Bachmann, Matthias: STAATS LEXIKON, www.staatslexikon online.de/Lexikon/Scholastik.
- Marshall Jr, David J. Prinzipien der Descartes-Exegese. München 1979
- Metzler: Lexikon Philosophie. Die Methode von Resolution (Analysis) und Komposition (Synthesis). Spektrum.de
- Röd, Wolfgang. Descartes. Die Genese des cartesianischen Rationalismus. München 1982.

- .Specht, Reiner: Descartes. Reinbeck 1980
- Derselbe. Descartes. In: Klassiker der Philosophie, Bd. .1, Hrsg. V. Ottfried Höffe. München 1981
- Williams, Bernard. Descartes. Das Vorhaben der reinen .philosophischen Untersuchung. Frankfurt/Main. 1988

یەک بەختیار ءالی کەم، لە خودی بەختیار ءالی زیاتر.. ئازاد حەمە

ئەم نوسینە کورتە پێشکێشە بە فەریدون حەسەن، کە چاوکانی تروسکای لەسەر داخرا

پتر لە دەروازە:
لە سەرەتای ساڵانی 1980 کاندا لە سەردانێکی بیریاری فەرەنسی دەریدا بۆ ئەمەریکا، ژورنالیستێکی ئەمەریکی لێیدەپرسێت: گەر ئەم دەریدایە نەبویتایە، کە ئەمڕۆ هەیت حەزتدەکرد چی بیت؟ دەریدا لە وەڵامدا دەڵێت: حەزمدەکرد ڕۆمانووس بم، وەک ڕۆمانووسەکەی هاوڕێم مەریس بلانشۆ Blanchot. ئەم وتنەی دەریدا دوو دانپێدانانی تێدایە. دانپێدانانێک بە مەزنی ڕۆمانووسی و ئەویتر دانپێدانانێ بە هاوڕێکەی، لە لە دۆڤەری ئەمەدا هەردوو دانپێدانانەکە لەسەرەمەرگدایە. کەواتە، بە دەریدا دەستهەڵگرتن لە فەلسەفە بە ڕۆمان بەڵەجیاتیدەکرێت. وەکیتریش ئەم حاڵەتە ڕووبەڕووی زۆرێک ڕۆمانووسی تری ڕۆژئاوایی دەبێتەوە. دەوروبەری ئەلبێر کامی Camus پێبووە لە هزرۆقان. کامی فەلسەفزانی لەڕگای ڕۆمانکانیەوە سازدەدا. لەسەردەستی کامی کردەی ڕۆمانووسی خۆی بریتیکرد لە کردەیەک لە هزرۆقانی، وەکیتر هزرۆقانی پیادەکرد و ئەدەبکەشی هێندەی فەلسەفە قووڵاییەکانی بیرکردنەوەی گێڕی. کەواتە ڕۆمان دەکارێت هزر بەرهەمبهێنێت. تا ڕۆمانووسیش لە دۆڤەری ئەمە نەبێتە پرسیارێک لە بیریاریی ناکرێت ڕۆمانی کوردی هەنگاوی گەوباڵ بنێت. بۆئەوەی خەمان لەگەڵ وتنەکانی لایسەرەوە هاوتاکەین گوزارێک بەناو

داڵانەکانی ئەزموونی بیرکردنەوەی ئەدەبی بەختیار عەلی دا دەکەین. لەوەندەرە چیرۆکانی بەختیار عەلی بە تێگەیشتنی چەمکیی conceptual خەمان گرێدەدەنەوە و هەوناکی و چریسکەی ئەدەبەکە لەناو گڕووی تاریکی ئەدەبی ئێستاماندا دەردەنین. ئەمەش سەرنج بۆ ئەو هاستیرە هادەکێشێت، کە لەم دەخە نالەبارەی ئەمە دەیژین چۆن مانای نوێ بە ئەدەب بدرێت؟ کەس ئەمەی پێ ناست نییە، کە لەناو دەخە سامناکەکاندا ئەدەبەکی تر و تەهزرینەکی ئەدەبی تر بوونی هەبێت.
هەرچەندە ئەم نوسینە کورتە تەقلایەکی هزریی نییە بۆ دەستنیشانکردنی پێگەی ئەدەبیی بەختیار عەلی، لە کێشەکی شەرمناکەشە بۆ وتن لەسەر پرسی ئەدەب لەمیانەی ناوبراوەوە، دواتر ڕێگاش بۆ وتن لە پرسی ئەدەبی کوردی هاوچەرخ تا رادەیەک دەکاتەوە.چونکە خوێنەری هزرەهژار لە چاوەڕوانی ئەدەبی بەهزرە. ئەدەبی بە هزریش بکوژی بیرکردنەوە و تەماناە. لەوەندەرە هەرگیز پرسیار لەدایکنابێت و وەستان بەدیار دەە و گوزارەوە بوونی نابێت.

ئەدەب واتە بیرکردنەوە

ئەدەب شوێنکە بۆ سازدانی بیرکردنەوە. سەرسامبوونیش بۆ مەدلەک لە ئەدەب لە بنەەتدا سەرسامبوونە بە مەدلی بیرکردنەوەی ئەو ئەدەبە، کە ئەدەبەکی لوغزاویە. کافکا بیرکردنەوەیە لە ناو بیرکردنەوەیەکی کارامادا. گشت ئەزموونی شیعریی مالارمەMallarmé بریتییە لە بیرکردنەوەیەکی تر. ڕەنێ شار Charئەمیش جۆرەکە لە بیرکردنەوەی نادوبارە. پاستەرناک Pasternak لە هەچەەکدا تەقلایەکە بۆ بیرکردنەوەیەکی جیاواز لە چاو دەمی خۆی. گۆران و سەیاب و یاسنین و خەلیل حاوی و ئەنسی الحاج، ئەمانەش تەقلاگەلێکن بۆ تێپەاندنی دەمی بیرکردنەوەی شیعریی خۆیان. تێپەاندنەکانیش هەردەم هاوتەریبنابن لەگەە بیرکردنەوەی باوی ئەدەبیی. بەیە تێپەاندن، کە لادانە، باجی خۆی هەیە و تێگەیشتنیشە لە چیرۆکیی بیرکردنەوەی ئەدەبیی باو و لەو هەلومەرجەش، کە بەرپرسیارە لە سەرهەدان و بەردەوامبوونی ئەو شێوە ئەدەبە.
ئەدەب بوارێکە لە بیرکردنەوە. ئەدەب لەبەرئەوەی هزرە پێویستی بە بیرکردنەوەیە. ئەدی زمان؟ گوزارشتکردنی زمان لە چرکەساتکانی گەیاندنی هزر ئەوەیە، کە چی چۆن پێویستە بگوترێت، بەەام ئەوەی بە زمان پێویستە، مەرج نییە بە هزریش پێویست بێت. زەر جار زمان شتێك دەەێت و شتێکی دی مەبەستە، یان زەر جار زمان شتێك دەەێت و هزرێکی دی لەپشتەوەیە؛ هزرێک، کە خۆی بە خاوەنی زمانێکە دەزانێت. ئەوەی ئەمە لەڕدا گەرکمانە بیەێین ئەوەیە، کە پێکدادان لەنێوان زمان

و هزردا شیاوە و مژووی هزر و زمانیش شایەتحاڵی ئەون. هاوکات داشتنی هزری ئاڵاز بە زمانی سادە کاری دژوار، بەڵام بە ئەو خوێندرانەی پاشخانی هزرییان نییە داشتنی هزری ئاڵاز وەک خەی تێنەگەیشتن و بێزاریی دروستدەکات بۆیە زۆربەک لەو خوێندرانە ڕەخنەی شێوازی هێنانەوەی زمانەوانی نووسەرەکەدەکەن بە ئەوەی بیر لە ئاستنزمی پاشخانی هزریی خۆیان بکەنەوە.

بیرکردنەوەی ئەدەبی دەبێت بە بێزەیی بێت بەرامبەر بە بەرهەمهێنانی پرسیاری هزریی

لەم دەخە خراپەی ئەمەی کورد دەیژیین، کە سیاسەت هەکاری ئاستەقینەی خراپکردنەکەیە، چۆن مانای تازە بە ئەدەبی هاوچەرخی کوردی بدەین؟ کەس لە ئەمە ئەوەی پێناست نییە، کە لەناو دەخە ترسناکەکانەوە ئەدەبێکی تر و بیرکردنەوەیەکی تری ئەدەبی بوونی هەبێت. ئەم دەخە خراپە داوای زۆرتین بیرکردنەوە و جیاوازترین بیرکردنەوەمان لەدەکات. ئەمە، لەم دەخەدا و بەگشتیش، ئەو جۆرە لە بیرکردنەوەی ئەدەبی بە پێویست دەزانین، کە بە بێزەیانە کارلەسەر پرسیار بەرهەمهێنابکات.
شێوازی بیرکردنەوەی ئەدەبی بەختیار عەلی جێی مشتومڕە. ئەبەتە هەموو شێوازەکانی بیرکردنەوەی ئەدەبی شایانی ئەوە نین جێی مشتومڕ بن، مەگەر ئەوانە نەبێت، کە لە ناخی شێوازی بیرکردنەوەی ئەدەبییاندا پرسیار بەخودەکەن. پرسیار دروستکردن لەناو ئەدەب یەکێکە لە ئەرکە مەزنەکانی ئەدەب. لە پرسی ئەدەبیشدا شوێنپێهەڵگرتن هەیە. لە لەو بارەوە تێپەڕاندنیش بوونی هەیە. ئەلبێر کامی Camus دەکەوێتە ژێرکاریگەریی تێگەیشتنی فەلسەفیی سارتەرەوە، لە دەشتوانێت هەزری سارتەر سەبارەت بە ئەدەب تێپەڕێنیت. ئەمە، کە بەشێک نین، تا هێنووکە، لە بزووتنەوەیەکی هزری گەورەی گۆڕان، ئەدی ئەدەبەکەمان هەندەی هزرمان هەژار؟ ئەمە پرسیارێکی سەرسامئامێزە بە ئەمە! چونکە ئەزموونە ئەدەبییە گەورەکان شانبەشانی هزر ڕەشتوون. بۆیە بە ئەمە و لەم نوسینە کورتەدا ئەوە پرسیارە، کە لەو شوێنەی بزووتنەوەی هزری هەژار کاری خەی دەکات ئێگا بە سەرهەڵدانی ئەدەبێکی دیگەمن دەدات؟ بە ئەوەی لەو ژینگە هەژارەدا ئەدەبێکی دیگەمن(جیاواز، نادوبارە)سەرهەڵدات بەرەنگاربوونەوەی بیرکردنەوەی سادەی هەژار لە هێنانەوە و داشتن پێویستە لەدایکبێت. ئەمەش بەختیار عەلی کەششی بەدەکات.
ئەدەب وەک ئازاری جەستە وایە سروشتی خەی هەیە. ئەمە پاساو نییە بە داکۆکیکردن لە ئەدەبی لاواز و سەرپێی، کە هزر بەرهەمناهێنێت.

ئەدەبی بە هزر، بە بیرکردنەوە ئەدەبکی بەشە. ئەمیە زبەئەدەب. ئەمەش لەبەرئەوەی، کە جەستەی ئەدەب شونی ناسینەوەی هزرە. جەستەی ئەدەب باشترین پەناگایە بە ئاشنابوون بەو زمانەی خراوەتگەە. بیە هەستکردن بە ئەدەب، بەوەی کە ئەم ئەدەبە چەند باشە، کە ئەم باشیەش پرسیارە لەسەر چەند دگمەنە، هەستکردنە بەو وتنانەی ئەم ئەدەبە لەگەە خەی دیهەنەت، بەو هەزەی لە زمانی وتنەکەدا پەنهانە بە رەخساندنی خیاە و گەانەوە.
سەرباری ئەوە، بە ئەوەی لەرەدا تیشک بخینە سەر ئەو ەگایانەی، کە بەرەو دەرهاویشتیەکی لەژیکیمان دەبات، لەم بارییەوە پەویستمان بەویە هەما بە ئەوە بکین، کە گشت هیواکانی ئەدەبی کوردی هاوچەرخ ناشت لەسەر بەختیار عەلی دانرەت. ئەی ئەگەر ئەم هیوایە نەهاتدی؟ ئەوجار چی؟ئەوجار دەمی کەتایهاتنی ئەدەبی کوردیمانە، ئاوابوونی ئەدەبمان دوا قەدەرمان دەبەت؟ گەر وابەت ئەمە ئەنفالکیترە. ئەنفالی ئەدەبیی. ناشت هەروەک سیاسەت چەن زوو زوو دەمانبات بەرەو مەهابادکیتر، ئەزموونی ئەدەبیشمان بمانبات بەرەو نەهامەتییەکی ئەدەبیی تر. گەر ئەمە ەووبدات خەتای بەختیار عەلی نییە، بەکو خەتای هەچنینی ئەو خواست و هیوا زەرانەن لەسەر بەختیار عەلی، ئەمەش وادەکات بە ناچاری بگەنەوە بە ئەدەبیی پەش ناوبراو. هەلەکەستی ئەدەبیی کوردی لەرەوە دەستپەدەکات.

دزەکردنی فەلسەفە بە ناو ئەدەب

ئەو ئەزموونە ئەدەبیانەی فەلسەفە دزەی تیاکردوون ئەدەبکی تری لەدەرچوون. ئەدەب، کە فەلسەفە گەچەی پەدەکات ئەدەبکە دەرەقەتی گەانەوەی وون و لەدەستچووکانی هەیە، توانای بیرکردنەوەی فەلسەفییانەی هەیە، دەکارەت چەمک بەرهەمبهەنەت، لەناو دگەم نامەنەتەوە و وەهمیش دروستناکات. بیە ئەدەبیی ەووکەش، کە ئەدەبکی دابەاوە لە فەلسەفە، ناتوانەت بە گوتنی سادەی بە ناوەەک و دووبارە جیهانکی هزریاریی دروستبکات. ئەدەبک ئەزموون دەخاتەوە، کە ئەزموون لە تەامانی فەلسەفیەوە وەردەگرەت و تەماشاکردن بە جیهان و بوون لەناو ئەو جیهانە دگەەت. ئەم جەرە ئەدەبە شەژان و گومان دەخاتەرپرسیارەوە و چەمکی وەک: دابان، بەدەنگیی، تارمایی، مەرگ، تاریکیی، تەنهایی، و... دەکات بە ئامرازی بیرکردنەوەی خی.
هەردەم ئەو ئەزموونە ئەدەبیانە دەبن بە شونی تەهزرینی بیریاران، کە لەخودی خیاندا هەگری یشاەی، یان تووخمی هزریین. ئەمەش بەو

مانایە دەت، کە ئەدەب دەکارەت ئەزموونی هەزری بخاتەو. تەماشاکردنیش بە ئەدەب وەك بەشەك لە کردەی هزرڤانی لەوەو سەرهەدەدات، ئەدەب کاتەک دەکارەت ئەوە بکات،کە ئەدەب لە پەنای هزری فەلسەفییدا گەشەدەکات. لەرە بەودەچەت قسە لەو جۆرە ئەدەبە بەت،کە ئەدەبی تەرهزر و بەپیتە، ئەوەش ئەو ئەدەبییە هەواری خۆی بۆرەو ناوچە هزراوییەکان گواستوەتەو. بەمە ئەمە لەرە لە دەرگای ئەو پرسیارە دەدەین، کە بەم جۆرییە:چۆن ئەدەب بکارەت بە گژ هزردا بچەتەو، و واش لە ئەدەب بکات فەلسەفە بەرهەمبهێنەت؟
بە وەڵامدانەوەی پرسیارەکەی لای سەرەوە دەکارین بڵێین: لە مەژووی هزری رۆژئاوادا نموونە لەسەر ئەو جۆرە ئەدەبە بەرچاودەکەوەت. لە پەویستە ئەوە بزانین، کە هزرکاری لە ئەدەبدا کارەکی سانا نییە. گشت ئەدەبی میلەتانیش بەو ئەرکە هەڵنەستاوە. ئەدەب، کە بەم ئاقارە دەەوات شتەک دەخاتە سەر خەرمانەی هزر، کە ئەویش کردەی فەلسەفەکردن بەپیتدەکات. ئەدەبی لەم شەوێە، ئەدەبی هزریی، ئەدەبەک دەهەنەتەکایەو، کە لە کەناری فەلسەفەدا پشودەدات. چیەتیی ئەدەبی لەم جۆرە چیەتیی فەلسەفە، یان هزریش، لەگەڵ خۆی دەوروژێنەت. ئەدەبی فەلسەفیی، کامی، یان سەلان، هەڵدلین یان مالارمە بێنموونە، ئەدەبەکە پرسیاری هزریی دروستدەکات و دەچەتە خانەی ئەدەبی نەوتراوەو. چیەتیی ئەدەب، هەروەک چیەتیی فەلسەفە، پرسیارە لەسەر هەڵچەەک و چۆنەتیی داهێنانی هزر.

پەیوەندی بیرکردنەوەی ئەدەبیی بە فەلسەفەوە مەرجی پشوەختە

لەرەدا خەم لە قەرەی ئەو ئارگیومێنتە نادەم، کە داوای ڕاڤەکاریی بیری بیرمەندانم لەدەکات لە پەیوەندی بە ئەدەبەوە. ئەمەش بەپێە ئەوە، کە ئەدەب و فەلسەفەی رۆژئاوا، کە بەتە مەدەلەک بە نرخاندنی ئەدەب و فەلسەفە ئەو وانەیەمان فێردەکات، کە بیرکردنەوەی ئەدەبیی لە پەیوەندیدایە بە فەلسەفەوە.
تێگەیشتنی ئەمە لەبارەی ئەوەی لای سەرەوە وروژێنرا، ئەوەیە، کە پەیوەندی بیرکردنەوەی ئەدەبیی بە فەلسەفەوە مەرجی پشوەختە بە سەرهەدانی ئەدەبی دەگمەن(نایاب، دژەهەمان). ئەدەبی هاوچەرخی ئەمە، گەر بە نموونە وەرگرین، بە ئەندازە دابەاوە لە هەزری هزرڤانان، ئەو هزرە رۆژئاواییەی موکی گشت مرۆڤایەتییە. باشە ئەدەب، کە پشتی لە بیرکردنەوە فەلسەفییەکان کرد چی ووددات؟ بێگومان ئەوە ووددات، کە لە قەناغی پێش بەختیار عەلی دا ەوویداوە. ئەدەبەک، کە دوورپەرێز بووە لە فەلسەفە، دیوارکەوتووەتە نیوان بیرکردنەوەی ئەدەبیی و بیرکردنەوەی

فەلسەفییەوە.
ئامادەبوونی فەلسەفە لەناو ئەدەب کارکردنە لەسەر گۆڕینی نیشتیمانی ئەدەب. قەپکردنەوەی ئەدەب و گۆڕینی ئاقاری. ئەدەب، کە بەهزراوینکرێت ئەدەبکی بە تام و بۆتاە دەبێت. ئەدەبی بە تام و بۆتاە ترسناکە. توانای وتنی نوێتراو و درکپێنکراوی نییە. ئەو ئەدەبەی لەگەڵ فەلسەفەدا دەستەملانە دەستی دەبێت لە دروستکردنی جۆرێک لە بیرمەندی، نموونە ساد Sade، کافکا، بۆرخەس Borges، ڕەلکە ، فلۆبێر Flaubert و ... .ئەدەبی لەم شێوەیە بە ناداربوون و پارادەکس و تەموومژاویەکانەوە دەیگرێت. ئەم ئەدەبە زمان پەلەکێشی ناوچە یاساغ و بۆشکان دەکات و والە زمان دەکات ئەوە گۆبکات، کە جارێ گۆینکردووە. هەر لەرەوەش دەگمەنی لەدایکدەبێت.

پۆتای بیرکردنەوە شیفابوونیشی لەگەڵ

پۆتای بە بەختیار عەلیبوون دەبێت تەشانە بسەنێت، لە گشت شوێنکمان دا بەاوببتەوە، دواجار هیوای ئەوەش بخوازرێت، کە شیفابوون لەم پۆتایە هەرگیز نەیەتەدی. ئەم پۆتایە گەر بریتیبێت لە خودی بیرکردنەوە، هیوامەندم بیرکردنەوە خەیبکات بە گشت جۆگەیکماندا. ئەم بەختیار عەلییە هیچ نییە لە بیرکردنەوە زیاتر. بیرکردنەوە ئەمی گیاندووتە ئەرە. ئەرەش بەس نییە مادەم بیرکردنەوە هەیە. بیرکردنەوە دەرمانە و شیفابوونیش لەم دەرمانە ناشێت شیاوبێت. ئەوە بیرکردنەوەیە هەهەندی مێژوویی-کۆمەڵایەتی و سیاسیی ئەمە لەبەرچاودەگرێت و دواتر لە کارێکی ڕەمانوسیدا بەرجەستەی دەکات. بە ئەمە لەرە هەر بیرکردنەوە براوە نییە، بەڵکو چۆنیەتی بیرکردنەوە، داشتنی دۆ و گوزارە.
بیرکردنەوەی فەلسەفیی و بیرکردنەوەی ئەدەبیی ئەمە پێویستی بەوەیە چەمک بەرهەمبهێنێت. ئەمەش بەرهەمنایێت تا دووچاری پۆتای بیرکردنەوە نەبین. فەلسەفە، کە ئاسەی بیرکردنەوە دەجوڵێنێت، ئەدەب لەناو ئەو جوانەوەیە دەژیت. کەواتە، ئەوە بیرکردنەوەی فەلسەفییە گۆانکارییە جیهانییەکان و کاریگەرییان بەرباسدەخات و ئەدەبیش هاوکار دەبێت لە ڕووبەروبوونەوەی دژواریەکانی ژیانی ڕۆژانەی ناو ئەو جیهانە.
زۆرێک دەپرسن سودی بیرکردنەوە لەناو ئەدەبدا چییە؟ ئەوانەی ئەم پرسیارە دەکەن نە لە ئەدەب و نەش لە فەلسەفە حالیین. ئەوە ئەدەبە، ئەبێتە لەمیانەی فەلسەفەوە، فکری ژیانژیانمان دەکات. گەر کەسەکە بە چاکی لە ووردەکاریەکانی ئەدەب و فەلسەفە حالینبووبێت ناکارێت نە ئەدەب و نەش فەلسەفە وەک ئامرازێک بە

خەیاڵی دڕوونی و خێراکسازی ڕاستی بەکاربەرێت. چونکە تاریکیەکان تا کۆتا نین. هەروەک ئاوی، کە ڕووناکییەکانیش تا کۆتا بەردەوام نییەن. ئاو ئەدەبی لەسەر پایەکانی فەلسەفە دەوەستێت دەتوانیت بەختەوەری، ناخ ئارامی بە خوێنەرەکەی بهێنێت. ئەدەب لە دەرەوەی جوگرافیای فەلسەفە نییە. ئەدەب لەگەڵ فەلسەفەدا دەستەملانە. ئەدەبی تەندروست پشتگیریی فەلسەفە دەکات. فەلسەفەش پیویستی بەم پشتگیرییە هەیە. چونکە هەردوو ئیش لەسەر تەندروستبوونی مرۆڤ دەکەن. لەبەرئاوەی ئەدەب و فەلسەفە لە دێنەوایی شارەزان دەکرێت بەکاربهێنن بە شیفابوون لە پەتای بیرنەکردنەوە. ئەم پەتایە لە دۆڤری ئەمە زۆر بەربڵاوە و زیانەکی زۆریشیداوە لە گۆشەنەکردنی ئەدەب و فەلسەفە. شیشرۆن Cicero وتەنی ""فەلسەفە، کە پزیشکی ڕاستەقینەی ڕۆحە""، پەمانوایە ئەدەب زۆرێک لەم پزیشکە ڕاستیەوە فەردەبێت. لەڕووە دەگەینە ئاو دەرئەنجامەی بڕیین، کە چارەسەر بە فەلسەفە و ئەدەب وەک دەرمان باشترین چارەسەرن لە ئێستادا، ئاو ئێستایەی لەوانلاوە لە جەنجاڵی و پەرتی و دابڕان.

بەرسیەتی بە ڕەمانی لەم جۆرە

زۆرێک لە خوێنەرەکانی بەختیار عەلی لەوە بەئاگانیین کە، گەڕانەوەی ئەمان بە کارە ئەدەبییەکانی (شیعر، ڕەمان) بەختیار عەلی بە ئاو بەرسیەتییە مەعریفییە دەگەڕێتەوە، کە سایانکە پانەوەدیارە. بەرسیەتیەکە پەیوەندی بەو ڕووداوانەوە هەیە کارە ئەدەبییەکانی ناوبراو لەسەری دەوەستێت. ئەبەتە ئاو وەستانەش ئەدەبی لەو جۆرە بەرهەمدەنێت، کە تەنیایی ئەمان دەجوڵێنێت. ئەدەبی لەم شەوێە سەرقاڵی بەرهەمهێنانی چەمکە. لەڕووە هێنانەوە و داشتن فەرمکی تر لەخەدگرێت. داماوی تاکی کورد، زەلیلی بەدەست هیواکانەوە، شکستە یەک لەدوای یەکەکانی ئاوین لە کۆمەگەی نوێی کوردی، وێناکردنی مرۆڤی تازەی کورد و پەیامە بەردەوام بەشەکانی هەکارن بە گەڕانەوە بە خوێندنەوەی بەختیار عەلی.

خوێنەرەکانی ناوبراو، خەیان دەزانن بەجۆرێکی کۆساس دەژین و ژیانیشیان وێرانە، لەوانلاوە لە برین. بریینی ئەمان بە کۆتایە. چونکە مرۆڤ کۆساسکان پەیوستیان بەو هەلومەرجانەیە کۆساسی لێناودەبن. ئەنگە بەشێک لەو هەلومەرجانە بە مافی بێت، نایەکسانی بێت، غەدر بێت، یان ئەنگە هەستی تەنیایی و ئاوارەیی بێت لە زەدی خەیان. لەڕووە گەڕانەوە بە ئەدەبی بەختیار عەلی خەی بەپەویست دەزانێت. باشە ئەم جۆرە ئەدەبە دەرمانە؟ ئەگایەکە بە شیفابوون لەو مەبەستییە بوونیاویانەی تیایدەژین؟

هۆزاری مەعریفیی رەمانی کوردی

هۆزاری مەعریفیی رەمانی کوردی بەختیار عەلی کردە ئەم بەختیار عەلییە. هەرزوو هۆزاریە مەعریفییەکەی رەمانی کوردی بەختیار عەلی پەست و دەشکاوکرد. ئەمەی ئێستا دەیخوێنیتەوە بەرهەمی ئەو پەستی و دەشکاوییە. کەواتە یاخیبوون لەدایکبوو. ئەمە پەیوەستمان بە زنجیرەیەک لە یاخیبوون هەیە تا چارەسەری هۆزاری مەعریفیی رەمانی کوردی بکەن. بەیشە لای سەرەوە ئاماژەمان بە ئەوە کرد، کە یەک بەختیار عەلی کەمە، لە خودی بەختیار عەلی زیرە. کەمە، چونکە بەو هۆزاریە مەعریفییەی رەمانی کوردی ناوەڕەت. زیرە، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی سەرەتای یاخیبوونێک زەمینەی بۆ سازدەنرا.
ئەوەی وترا مەبەست لەوە ئەوە نەبوو بمانەوێت خەڵکاووردکردنێک لەنێوان ناوبراو و ئەوی تردا دروستکەین. چونکە خەڵکاووردکردن بۆئەویتر کارێکی تەندروست نییە. دەزێکی ئەوتۆش دەنێتە گەردن، کە کاتکانت تەنها لە چاودێریکردنی ئەویتردا بەسەربەریت. تۆ ئەو کات خەتنابینی، بەس ئەویتر دەبینیت، خەتیش نابیت ئەویتر دەبیت. بوون بۆ ئەویتر واتە خەڵکاووردکردن. بەیە چاکترە لە کاتی قسەکردن لە هۆزاری مەعریفیی رەمانی کوردی لە ڕەچەڵەکی ئەو هۆزاریە بووردی حاڵیبین، کە هەکارە بۆ لەئامەزگرتنی بەختیار عەلی.

ئەدەب داهێنی نەوتراوەکانە

وتنی نەوتراو دەچێتە خانەی ئەو جۆرە وتانەی شایانی وتنن. وتنی لەم شێوەیە وتنێکە هەشتا نەوتراوە. ئەو وتنەش، کە نەبووەتە وتن براوەی یەکەمە، چونکە ئەزموونێکراوە. کەوابێت، چۆن ئەدەب بکرێت بە جێگایەک بۆ پەی پێنەبراوەکان؟ ئەبەتە تەنها بە وتنی نەوتراوەکان ئەوە دەتەدی. ئەو وتنانەی هەشتا نەبوونە بە بەشێک لە بیرکردنەوەمان. بەواتایەکی تر، ئەدەبنووسینی ئەمە تا خەی وێک ‘نوسینەوەی کارەسات” نیشانەدات ناکارێت نەوتراو بخوڵقێنیت. ئەمە خەزگەکانی ئەدەبی کوردیش دەنێتەدی. ئەم ئەدەبە بیرکردنەوەیەکە لە شوێنێکی ترەوە دێت، سەرهەڵدەدات. لە، ئایا ئەمە تەنها ئەرکی بەختیار عەلییە؟ نەخێر (بەپیتی گەورە). هیواکانی ئەدەبی کوردی، گەر بریتی بێت لە جێختکردن لە بوونی خەی، بەرهەمهێنانی ناسنامەیەک تایبەت بەخەی، ئەمە دەتەدی، بەو مەرجەی ئەدەبی کوردی خەی بە بەشێک لە هزرڤانی بزانێت. هزرڤانی لە جۆرێکی پوخت و شوێنێک بە نەوتراوکان.
ئەدەبێک مردن ئەزموون نەکات، بە باڵای ئەوینی شکستخوارد و چەپێکی سێکسا هەڵنەشاخێت، سەروی بەدەنگی نەبێت و تەنهایش نازدار نەکات

زۆری ماوە ببێتە ئەدەب. ئەدەبێک گەندەڵی وەک شمەکێکی سیاسی و بەس بەبینیت و توکەکاری بە ئەم گەندەڵییە لەناو ناخ و دڕوونی مرۆڤکاندا نەکات، ئەو ئەدەبە لاپەڕەز دەمێنێتەوە. ئەدەبی واش بە ئەوەی لە لاپەڕەزی خەی دڕبازکات مشەخۆر دەبێت لەسەر وتنەکانی پشخەی. ئەمەش بڕەو دیوەکی تری خراپی بیرکردنەوەی لاپەڕەزمان دەبات، کە بیر لە ئەویتری خوێنەر ناکاتەوە. ئەویترەک، کە پەویستی بە ئەمەیە. ئەویترەک لە چاوەڕوانی گشت شتێ باشکانە. بەیە فڕامۆشکردنی ئەویتر لە ئەدەبدا بە زیانی خود، ناسنامەی ئەم خودە دەگۆڕێتەوە.

پرسی ئەدەب پرسی هەناوگەی مەحاڵبووەکانە

لە ئێستادا، لە گشت شوێنەک، لەم جیهانە بچوکەی ئەمدا ئەگەری مەحاڵبوون impossible لە زیادبوونداییە. ئەدەب کە نەیتوانی مەحاڵبووەکان بهێنێتەگۆ لە بۆئەدەبوون دەکەوێت. ئەو نەختە فەلسەفەیەی لە دڤۆری ئەمە نیشونمای کردووە تەنها و تەنها سەرقاڵی پرسیارە ئەدەبی و سیاسییە کەمەایەتی و ئاینیە سادەکانە و لەم ڕووشاوە شتەکی ئەوتەی بەرهەمنەهێناوە. واتە فەلسەفە لەڕە و ئێستا تەنها سەرقاڵی زانستە مرۆییەکانە و زانستە سروشتییەکانی فڕامۆشکردووە. ئەمەش وایکردووە لەگەڵ مەحاڵبوون دەستەملان نەبێت. هەر ئەم لایەنە کاردانەوەی خراپی لەسەر ئەدەبیش داناوە.

بە مانا، نادیار، ناکۆتا و پووچ کە بێشکن لە مەحاڵەکانمان، کە نەبوونەتە باسی ئەدەبی ئەمە. ڕاستەوخۆنوسینیش لە بواری ئەدەبیماندا زیانەکی زۆریداوە لە بەدەنگبوون لە مەحاڵەکانمان. کەواتە شیاوە بپرسین: لە چ ساتەوەختەکدا ئەدەبی باش (باش بە مانای دەگمەن و نادوبارە) لەدایکدەبێت؟ لەو ساتەوەختەی ئەدەب شانبەشانی فەلسەفە لەناو تاریکی ژیان دڕبازماندەکات، فڕی پرسیارمان دەکات سەبارەت بە بوونمان. وەکیتر، فەلسەفە و ئەدەب ، کە پێکەوە کاردەکەن، لە دوو لاوە کارمان لەسەر دەکەن: ئازمووونی تەماناکانمان دەوەستێنەکەن و بیرکردنەوەشمان بە چەمکگەلێکی وەک خەمکی، هاوسەرگیری، بەدەنگی، تەنهایی، و ئەویندداری و خیانەت دەگۆڕن. جا پرسیارەکە لەڕەدا ئەوەیە، کە چۆن ئازموونی بیرکردنەوەی ئەدەبیی بەختیار عەلی ئەمەی کردووە؟

دڕئەنجام: ئەدەبی دەگمەن

سەرهەڵدانی ئەدەب، ئەدەبی نایاب، کارێکی سانا نییە. چونکە ئەم بێشە ئەدەبە بەرپرسیاریەتی هەناوگەی تەمومژاویی، بەدەنگیی و بەدفەیی لە کاری ئەدەبیدا لەئێستەدەگرێت. بەگومان ئەدەبی نایاب

لەوەو دەتەدونیاوە. بۆیە بۆغیلی بۆ بۆختیار عەلی با بۆغیلیبێت بۆ هەزی بیرکردنەوەی ئەو، بۆوەی بیرکردنەوە چەند دەکارەت دوور بۆوات و ئاسۆکانیش تەپەڕنەت.
ئەدەبی دۆگمەن ئەو ئەدەبیە، کە دەربازکەری خودی ئەدەبۆ لە گرفت و لاوازییەکانی. ئەم جۆرە ئەدەبۆ، ئەدەبۆکە خۆریکی گۆرانەوەی شتە لەدەستچوو و ونکانە. ئەدەبی دۆگمەن گفتوگۆ بۆکەتاییەکان دەنەتەگۆڕێ و لەپشت سەرهەڵدانی تیۆرییە ئەدەبییەکانیشەوە دەبەت. جا ئەدەبی وامان هەیە؟ ئەزموونی ئەدەبی بۆختیار عەلی جۆرێکە لەم ئەدەبە؟ گشت ئەوی لایسەرەوە وترا وەک وەڵامێک دەبینم بۆ ئەم دوو پرسیارە.
تەپەڵاندنی بۆختیار عەلی شیاوە. لە بەم کوالیتە ئەدەبییەی ئەستا نا. چونکە وتنی سادە، نزیک لە زمانێکی لاواز و سەرپێی، دابەاو لە هزر ناکارەت ئەدەبی یاخی بەرهەمبهێنەت و نیگەرانییەکانمان، ئەو پارادۆکسانەی تیایدەژین، بکاتە وتن. شانسێک ئەو دەمە لەبەردەم هاتنەدی هیواکانی ئەدەبی کوردییە، کە ئاقاری بیرکردنەوەی ئەدەبنووسی(ڕۆمان،چیرۆک، شیعر، شانۆ ، …) هوو لە گۆڕانبکات. سەرلەبەرگۆڕینی پرسیاری ئەدەبی، بەو مەرجەی بەهێزەوە پرسیارە سیاسییە کۆمەڵایەتییە ئاینییەکان بەر تەوژمی ئەو گۆڕانبکەون، شانسێکە بەهەزدەکات. لەڕەوە، کەوابەت، ئەوەی مەبەستە گۆڕینی پرسی ئەدەبە. ئەو پرسەی فەلسەفەی کۆنتۆنتاڵ بە شێش دێرێک دەبەت سەرقاڵیەتی (هایدیگەر لەسەر هۆدرلین، دەریدا لەسەر سیلان، فوکۆ لەسەر ئارتۆ، دولەز لەسەر سینەما، بادیو لەسەر چاخی شاعیران ئاگامبین لەسەر کافکا و…هتد).
هیچ ئەدەبێک بە لەکە و بە خۆش نییە. تەنانەت مەدەلە جیهانییەکانیش(پوشکین، ئەلوار، شکسپیر، ڤاڵەری، بۆیاتی، میشۆMichaux ،….). لە پەموایە بۆشێک لە خۆشکانی مەدەلەی بیرکردنەوەی ئەدەبی بۆختیار عەلی پێوەندی بە سێ لایەنەوە هەیە. لایەنی یەکەم بریتییە لە خراپی دەزی ئەدەبی پێش خۆی (بۆتایبەت ڕۆماننووسین). لایەنی دووەم بریتییە لەو شێوازە لە بیرکردنەوەی ڕەخنەیی، کە ڕووبەووی بیرکردنەوەی ئەدەبی ناوبراو دەبەتەوە، کە ئەمشیان قوربانی دەستی لایەنی یەکەمە. دوا لایەن پەدەچێت پێوەندی بە جۆرێک لە شێوازی هەنینەوەی دۆ و دەربڕینی ناوبراوەوە هەیە (نوسینیدرێژ، شێوازی داشتنی زمانەوانی،….)، کە ئەوش وایکردووە بۆشێک لە خوێنەرانی پەستکات. لە کۆشی بۆشێک لە خوێنەرانی ناوبراویش ئەوەیە، کە دەخوازن نوسەر بەپێی حەز و شێوازی بیرکردنەوەی ئەوان بنوسێت. کۆشیکیتری ئەو جۆرە خوێنەرانە ئەوەیە، کە پاشخانی هزرییان نییە و ئاشهێنراون لەسەر جۆرێک لە

نوسین و خوێندنەوە.

ئازاد حەمە

یادێك لە تەرکردنی ڕەئوف زوهدی.. هیوا محەمەد ئەمین

.. نوسەر ی ناوداری کورد مامستا (ڕەئوف زوهدی) ١٩٢٢ – ١٩٩٠ سی و چوار ساڵ لەمووبەر ؛ لەسەر یەکێك لە شەقامە ئاپۆکانی شار ی سلێمانی – مەولەوی بە دەمانچەیەك ی بەدەنگ تەرەکرا و جێستەی لە نەو خوێنی خۆی دا شەهاڵ کرا . ئاهەنگ ی پرسە و ڕۆژی ماتەمینیی ئەو لە کەشێك ی پڕ تەرس ، دڵەاوکێ و دوودڵیی دا بەڕێخرا ، و ڕۆژێك دواتر لە (گردی سەیوان) ی شار ی سلێمانی بەخاکسپێردرا . چرا ی ژیان ی نوسەر ، ئوناکبیر و نیشتیمانپەروەرێکی کورد هەروا بە سانایی خامۆشکرا ، و لە مەژو ی کوردیش دا چووە گۆشە ی بەدەنگیی و لەیادچوونەوە ، دواجار نە کەسێك بۆی هاتە وەڕام نە زەنگی مەترسیی تەرەریش لە هیچ شوێنێك دا هاتە زرنگدانەوە ؟! تەرەریستان بە دڵێك ی شاد و ئاسودەوە ئەم کردەوە تەرەریستانەیان کردە ئاپەرتێك ی مژدانەبەخش ، و مژدەی بەڕێکردنی پیرێك ی کوردپەروەر ، هوشیار ، ماندونەناس و ئوناکبیرێکی کوردیان بە دەزگەی ئاسمان ، بە لایەنگران و ئێندامانی حیزبەکەیان ، ڕاگەیاند .

مامستا ڕەئوف زوهدی بەپەی نەخشێك ی ژیربژێر و پێشدارەژراو ، لە دادگەیەکی داخراو و نهێنیی گروپێك ی ئیسلامیی سیاسیی دا ، سزای مەرگ ی بەسەردادرا . پێشتریش لەلایەن کەسانی ناو ئەم گروپە تەرەرخوازانەوە ، نوسەری ناودار (عومەر تەفیق) ، ڕۆژنامەگەر ، نوسەر و شاعیر (کاکەی فەلاح) لەبەردەم یان نزیك ماڵی خۆیان تەرەر کردن . هەروەها خاوەن کتێبخانە (خولە خاکیی) و نوسەر (ئەنوەر برزو) شیان لە خوێنی خۆیان دا گۆزاند ، و دواتریش چەند هەوەڵکی تری بەئاکامیان دا بە پاکتاوکردنی چەند کەسایەتیەکی تر ی نوسەران و هونەرمەندان ی کورد ، لەوانە نوسەر (کەریم زەند) ، ساماندار (عەلی بەسکانی) ، (ئەحمەد سالار) و (سەعدون یونس)

. ئەم زنجیرە هەوداوی تەرار و پاکتاوکردنە خوێناویانەی هەناکبیرانی کورد لەسەردەمانێك دا ئەنجامدران ، کە باری سیاسیی ، کۆمەڵایەتیی و چارەنوسی کورد لە باشوری کوردستان لەوپەڕی لەژیی و مەترسیدا بوو ، هەژگارێك کە حکومەتی بەعس ی عێراق لە لوتکەی دەستەڵاتی سیاسیی و سەربازیی خۆی دا نەخشەی کیمیاویی و هەرشەکانی ئەنفال ی بۆ قڕکردنی کوردان و وێرانکردنی کوردستان سازدەدا ، هەژگارێك کە دنیا ی هەشنبیریی و ئەدەبیاتی کورد لە هەر کاتێك ی دی زیاتر پێویستی بە بوونی ئەو نوسەر و هەناکبیرانە هەبوو ؟ !
لەدوای هاپەینینی بەهاری ۱۹۹۱ و دواتر ئازادبوونی کوردستان ، ئیسلامی سیاسیی کورد لە باشوری کوردستان خێان وەك هەزەك ی سیاسیی ئایینیی هاگیاند . تەڕەری ئیسلامیی لەو قۆناخە پر گرانکارییە سیاسیی و کۆمەڵایەتیانە دا ، وەك جاران و بەشێوازێك ی نوێتر درێژەی پێدرایەوە و کەوتنە بەکارهێنانی شێوازی هەڕەشە و سوکایەتییکردن بە نوسەران و بیری سەردەمخوازیی ، و تاوانبارکردنیان بە لادەر و پێوپاگەندەکردن بە کوفر ، ئیلحاد و سوکایەتییکردن بە ئیسلام و پێامبەری ئیسلام ، کەوتنە سوتاندنی کتێبخانە لە شارەکانی هەولێر و سلێمانیی ، و دواجار خڕکدارکردن ، بەاوکردنەوەی سیاسەتی ترس و تۆقاندن لەنێو کۆمەڵگەی کورد و دژایەتیکردنی ئافرەتان و بەکارهێنانی شێوازی پەروەردەی ئیسلامییانە لە قوتابخانەکان . بەداخەوە پاکتاوکردن و تەرەری بیرمەندان ، هەژنامەنوسان و هەناکبیران لە مەژوی جیهانی ئیسلامیی و لە باشوری کوردستان مەژویەکی خۆی هەیە ، هەر لە ئێبو مەنسوری حەلاج ، سەهرەوەردیی بگرە تاکو دەگاتە تەرەری هەناکبیر و تەکۆشەری کورد جەمال عیرفان ، عەبدولخالق مەعروف ، هەژنامەنوسان سەرانی مامۆستا مەحەمە ، کاوە گەرمیانیی ، شاعیری لاو بەکر عەلی و ...تاد
هەئوف زوهدی کێیە ؟
ساڵی ۱۹۲۲ لە شار ی سلێمانی لەدایکبووە ! خوێندنی سەرەتایی لە سلێمانی تەواو کردووە . ساڵی ۱۹٤٦ خانەی مامۆستایان (دارالمعلمین) ی لە شار ی بەغداد تەواوکردووە . لە ساڵی ۱۹٤۸ بووەتە ئەندامی حیزبی شیوعی عێراقیی ، لە ساڵەکانی ۱۹٤۹- ۱۹۵۰ لەسەر چالاکیی سیاسیی زیندانی دەکرێت ، پاشان لە سلێمانی دەبێتە مامۆستا ، لە ساڵی ۱۹٦۳ بەدەستی بەعسیەکان دەگیرێت و زیندانیی دەکرێت ، و بە ماوەی ساڵێك تیای دا دەمێنێتەوە . لە ساڵی۱۹٦۵ تاکو ساڵی ۱۹٦۸ بەهەکاری چالاکیی و کاری سیاسیی لە وەزیفەی حکومیی دوورەخرێتەوە ، و دواجار لەساڵی۱۹۷۸ دا خانەنشین دەکرێت .
بەرهەمە چاپکراوەکانی
۱- لە هەڤە بە کەوتنە تەڤە

٢- رسالة مفتوحة الى پاپا / بۆ زمانی عەرەبیی
٣- چاوپیاخشاندنێك بۆ مێژوی جیهان دا – نەهرۆ / وەرگێڕان بۆ کوردیی – دوو بەرگ

٤- قصة الإنسان / جورج حنا / وەرگێڕان بۆ کوردیی
٥- تأريخ سری للبترول / وەرگێڕان لە عەرەبیەوە بۆ کوردیی
٦- گوڵبەژێر فرەش / چیرۆك – ١٩٨٥
لەگەڵ چەندین نوسراوی تری سیاسیی و کۆمەڵایەتیی .
لە هەڵەبجەی ٢٥ . ٢ . ١٩٩٠ دا و لە تەمەنی ٦٨ ساڵیی دا لە شەقامی مەولەوی لە شاری سلێمانی بە دەمانچەیەك ی بەدەنگ و بەدەستی تیرۆریستانی ئیسلامیی کورد گیانی بەخشی بۆ ئەدەبیاتی کوردیی و کورد و کوردستان.

کۆتایی
٢٨/ ٤ / ٢٠٢٤
هیوا محەمەد ئەمین

کاریگەری خەزان لەسەر توشبوونی تاك بە گرفتە دەروونییەکان.. ابراهیم موحەمەد(ئەبو هام لەقایی)

کاتێك تۆ لە نەو خەزانەکدا ئەژیت کە تەنها بە هووکەش خەزانە هیچ بوارێکی تاك بوونت لە ئارادا نییە، دوو ژیانی جیاواز لە تەوانینتان بۆ ژیاندا دەژین بۆ بوونی پانتاییەك کە تیایدا بتوانن گفتوگۆبکەن لەسەر ئەو پرسانەی کە هاوانین لەگەڵ یەك و هەروەها نەبوونی مافە سەرەتاییەکانی تاك لەم نەوبەندەدا، هەرخەزانێك نەیتوانی زمانی لەك تێگەیشتن و هاوڕێیەتی بهێنێتە ئاراوە چیدی پێیی ناوترێ خەزان بەڵکو زیندانێ یاخود مەکینەی لەکار خستنی مرۆڤ، مرۆڤ کاتێك لەنەو خەزانەکەی خۆیدا هەستی کرد گوێی بەناگیرێت و نامۆیە بەو ژینگەیە و هێگەی پێنادرێ خۆی

دڕببڕ، ئەوا مرۆڤەکی شەرمن و ترسنۆک دەبێ. دواتر خۆن و خولیا و هەرچی هونەرێک هەیە تێیدا خەفە دەبن و لەناودەچن!

ئەو تاکانەی کە لە خەزانی لەم چەشنە لەدایك دەبن لە داهاتوودا کە گەورەدەبن لە کاتی بوونی هەر کێشەیەك بە ئۆگرێکی بەرزەوە پەنا دەبەنە بەر دەروەی خەزان، پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە چ گرەنتییەك هەیە دەروەە هاوکار و پەناگەی ئەم تاکە بن؟

ئەم دۆخە گـــــاریگەری تەواوی هەیە لەســـــەر هەردوو ڕەگەز بە دیاریکراویی لە ڕووی هەموو بوارەکانی ژیانی ئێستا و ئایندووی و داهاتووی تاك، بەیە زەر جار دەستەواژەیی "خەزانی ژەهراوی" بەکاردەهێنرێت بە ئەم پرسە کە ڕەگ و ڕیشەیی قوڵ لەخۆ دەگرێ.

ئەوەی بەمن گرینگە لێرەدا باسی بکەم ئەم باڵادەستیە زیاتر ڕەگەزی مێ دەگرێتەوە، لە هەمان کاتیشدا ڕەگەزی نێرینش بەدەر نییە لەم پرسە کە بە درێژایی مێژووی تاکی کورد لەباشووری کوردستان ئاقیبەتی نەرسالاریی زاڵە کە ئایندوویەکی درێژخایەنی هەیە لەم ژینگەیەدا کە ئەمڕۆ پرسکی ترە کە لێرەدا ناپژمە سەر ئەم باسە.

بەیە تاك لەم دۆخەدا دەستەوەستان دەوەستێ لە هەمان کاتدا کاریگەری خراپی دەبێت، هەر بەیە ئافرەت زەرجار باشترین شتەك یاخود نایابترین چانسەك کە هەیبە و هیوای لەسەر هەڵچنیبە بریتیە لە هاوسەرگیری کردن و خۆدەربازکردنی لەو فەزا خەزانیە داتەپیوەی، ئا لەـــرەوەیە کە دەتـــوانین بڵێـــن حەز و تـــامەزرۆیی ئـــافرەت بە هاوسەرگیری ناتوانێ خەی بەشاراوەیی و پەنهانی بهـــێتەوە، بەیە ئافرەت کاتێک فەزای خەزانی کێشەی تێدا دەبێت ئەوا بە ئاقرەیی و تامەزرۆیی و چاوەڕوانی بە هاوسەرگیری زەرتر و دڵخوازتر دەبێ.

ئەمڕۆ هـــانی دەدات کە خەی بەدوای هاوســـەرگیریدا بگـــەڕێـــت بـــەڵام بەشەوازێکی تایبەتی خەی نەخوازێ بـــەڵگەیەکی ئاشکرا لە باشووردا. بەئەم مەبەستەش چەند ڕەگایەك بەکاردەهێنێت.

بەنمونە: لەپەڵ بەرەو خێشەویستی هەنگاو دەنێت و دەیەوێ پیاوەک دەست نیشان بکات و پەیوەندیەکی کورت مەودای لەگەڵدا ببەستێ مەرجی ئەوەشی لە وەربگرێت کە خێشەویستیەکەیان کورت خایەن بێت و بەرەو هاوسەرگیری هەنگاوی پێ بنێت. یاخود ڕەگەیی تر بەکاردەهێنێت ئەویش ئەوەیە لەزەر جگە باسی سەروەت و سامانی بکات، یا باسی کارامەیی و لێهاتووی خەی بکات لە بەڕێوەبردنی ماڵ و خەزان، یاخود بەیانی دەست ڕەنگینی خەی بکات لە گشت جگەیەك یاخوود ئاستی

ڕۆشنبیری خەی دەربخات، یانیش ئاستی عیبادەتی، زەرجارش ڕووداوات کە پەنا بە باپاپشی ببات لەپەناو بەدەست خستنی هاوسەرگیری.

هەموو ئەم ڕێگا و میکانیزمانە وە زیاتریش کە ئافرەتان بەکاریان دەهێنن یانیش بیری لە دەکەنەوە زەرینەی بە بەدەستهێنانی هاوسەرگیریە کە بتوانن لەوەی ڕزگاریان بێت لەو ئیشکالە خەزانیانە کەتەدا هەموو شت بەیان سانسەر و قەدەغە بووە...!

بەیە لەرەدا ئەمەمان بە دەردەکەوێت بەکارهێنانی ئەم میکانیزمانە بەمانای بوونی گرفت دێتن لەنەو خەزانی کوردی بە شێوەیەکی گشتی، ئەم پرسە بە دیاریکراویی لەسەر ئەمەیە کە ئەمە پێش پەروەردەیی داینگەکان و قوتابخانەکان و زانکەکان، پێویستمان بە پەروەردەیەکی خەزانی گونجاو و تەندروست هەیە، کە بتوانێ مرۆڤك بەرهەم بهێنێت کە تەنها لە ڕووە بایەلۆجیەکەوە مرۆڤ نەبێت، بەیە باشترین بژاردە بە ئەم پرشەش بریتیە لە هۆشیاریی پەروەردەیی خەزانی.

-ابراهیم موحەمەد(ئەبو اهام لەقایی).

کۆرتە چیرۆک\ پەروەر.. نووسینی: ئامانج شەروانی

دەرگای ژوورەکەی کردەوە، بەرەو ئاودەستەکە ڕۆیشت، کەلوپەلەکانی خەی لەسەر زەویەکە دانا. هەروەکوو خووی پێوە گرتبوو، بە هەزارەمین جار ڕووداو و نەهامەتییەکانی ژیانی خەی وەکوو ڤیدیە هاتنەوە بەر چاوانی. پێنجا ساڵی ڕەبەق بەسەر ئەو ڕۆژە تێپەڕیبوو کە لە ماڵەکەی خەی لە گوندی سەورگ دەریان کرد و بەرەو ئەستانبوڵ دووریان خستبووەوە. ئەستاش هەروەکوو ڕۆژی ڕوون ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژەی دێتەوە بەر چاوانی. چوار پەستاڵ لەپەی، سمێڵ پانی، چەک لە دەستی، ڕۆزاگران لەبەر دەرگاکەی قووت بوونەوە و ئەویان بە چاوبەستراوی ڕاپێچی ناو زیلە سەربازییەکە کرد.
دەستی دایە فڕێکە و خستیە ناو ئاودەستەکە، یەک دوو جاران بە بنی ئاودەستەکەی داهێنا، دایکی کەوتەوە یادی. ئەو دایکە قوبەسەرەی کە لە کەمەکۆژیەکەی دەرسیم، بە مەڵەتکەیی

هەنابوویانە سەرگەرم. هەموو جاران دەیگۆڕاوە کە باوکی یەکێک بووە لە هاوڕێکانی سەید ئەزا، هەر لەگەڵ ئەویش کەوتبووە داوی پیلانە قەزەرەکەی دەغانی کارگێڕی ئەلازیگ. ئەو کات تەمەنی هەر شەش مانگان بوو، تەنە شەش مانگ.
ئاخرەکی هەڵکەشا و دەستی کردەوە بە پاککردنەوە. دووسێ جاری دی فەچەکەی بە بنی ئاودەستەکە داهێنا، ئەو جارە کەوتەوە یادی هاوڕێیەکەی، کە هەموو جارێک ئاگاداری دەکردەوە تا نازناوە کوردییەکەی فڕێ بدات و هەر ناوە ئیستقینە تورکییەکەی خۆی بەکار بهێنێت. (برام ئەڤهان، ئەو نازناوەت فڕێ بدە، با وەکوو ئەو هاوڕێیەمان، شقان، شاربەدەرت نەکەن). فەچەکەی یەک دووجاری تریش بە بنی ئاودەستەکە داهێنا، ئەو ئەژدی هاتەوە یاد کە لە دەرگای مەوانخانەی ئێتاتورک هاتە ژوورەوە و وەکوو خزمەتکارێک دەستی کرد بە کارکردن. ئێستاش دوای پێنجا ساڵ، لە هەمان مەوانخانە، لە هەمان شار، بە هەمان دەردی دووری، ئەژ و شەوکانی خۆی بیرکەوە گرێ دەدات.
پشتەشەکەی زۆری بە هێنا و ناچار فەچەکەی دەستی دانا، لەسەر زەویێکە دانیشت و هەناسەیەکی ساردی هەڵکەشا. ئیتر تینی جارانی نەماوە، هەر یەک دووماڵگی تر و پشتی بە هەتایە دەچەمتەوە، ئەرێ باشە بە دەڵێن کە داری گەورە وەک نەمامی تازە دانایت! خۆ ئەو هەرگیز بەو ئاواتە نەبوو کە بە پێنجا ساڵ لە مەوانخانەیەک، دوور لە زێدی باوباپیرانی، ببێتە نۆکەری بێگانان. ئاخ کە بیری شارەکەی خۆی دەکات، بیری چیرۆکەکانی باپیرەی دەکات. ئێستاش ئەو چیرۆکەی لە یادە کە باپیرەی بە تاقی تەنیا، بە خۆی و بە داردەستەکەی دەستی، چوار سەربازی عوسمانی ئاونابوو.
لە شوێنی خۆی هەڵسایەوە، دووبارە دەستی دایەوە فەچەکەی، دووجاری تریش بە بنی ئاودەستەکەی داهێنا. وتەکانی شقانی هاتەوە یاد، موچەکەکی پێدا هات. ئێستاش گرانییەکانی ئەوی هەردەم لە مشکە، هەردەم بە ئاوات بوو، بە جارێکیش بێت پێی شادببێتەوە و لە نزیکەوە گوێ لە گرانییەکانی بگرێت. ئەو هاوڕێیەی کە هەر لە منداڵییەوە بەی ببووە مامۆستای ژیان، مامۆستای بەرخەدان. لە دڵی خۆیدا دووبارە و سێبارەی دەکردەوە: (بەرخەدان ژیانە، بەرخەدان ژیانە). هەر لەو خەیاڵانەدا بوو، دەرگای ژوورەکە کرایەوە و چوار پۆستاڵ لەپڵی، سمێڵ پانی، چەک لە دەستی، ئەزاگران لەبەر دەرگاکەی قووت بوونەوە و ئەویان بە چاوبەستراوی ئاپۆچی ناو زیلە سەربازییەکە کرد.

سەردانی سودانی بۆ کۆشکی سپی.. عوسمانی حاجی مارف

هەر لەسەرەتای دانیشتنی بایدن و سودانی، بایدن ڕایگەیاند کە ئەمریکا پابەندە بە ئاسایشی ئیسرائیلەوە. دوای ئەوەش بایدن دەستیکرد بە قسەکردن لەسەر هەرشی ئێران بۆ سەر ئیسرائیل، ئەمەش هەر لەسەرەتاوە دژایەتی نێوان هەردوکیانی بەووونی نیشاندا.
بایدن جەخت لەسەر بەشداری وەاتەکەی دەکاتەوە لە بەرگریکردن لە ئیسرائیل لەبەرامبەر هەرشی ئێراندا، لەکاتێکدا هەوەستی حکومەتی عێراق وەک پێویستبونی بە سیاسەتی کەماری ئیسلامی ئێرانەوە، دژی ئیسرائیل و سیاسەتکانیەتی لە هەرشکردنی بە سەر غەززە.
سودانی سەرکایەتی حکومەتێک دەکات کە لەلایەن ئێرانەوە کنترۆڵ دەکرێت، بەنام عێراق وەک وەاتەکی گرنگ بۆ ئەمریکا پێگەیەکی تایبەتی هەیە، بۆیە بایدن، سودانی دەخاتەبەر ئەو واقعەی کە بتوانێ هاوسەنگی نێوان هەردوولایان ڕاگرێت، ئەم بانگهێشتەی سودانی بۆ کۆشکی سپی دەستەبەرکردنی ئەو ئاراستەیەیە کە دەخالەتی ئێران و هەزە میلیشیاکانی لە عێراقدا سنوردار بکات.
سەردانەکەی سودانی کە لە سەختترین کاتدا بەووەبرا، هاوکاتە لەگەڵ ئەم گرژیەی نێوان ئیسرائیل و ئەمریکا لەلایەک و ئێران لە لایەکی ترەوە، ئەم سەردانە قورسایەیەکی گەورەی خستەسەر ئەرکی سیاسی سودانی کە بتوانێ دامەزراندنی پێوەندیەکی گونجاو و پتەو لەگەڵ هەردوو ئێران و ئەمریکادا جێبەجێ بکات، هەرچەند دەخێ نێوان واشنتۆن و تاران گرژتر بێت، ئەو ئەرکە بۆ سودانی قورستر دەبێت.
سودانی هەوڵدات بتوانێ نوێنەرایەتی ئەو سەقامگیریە ئەمنی و سیاسی و ئابوریە بکات لە عێراقدا، کە ئاراستەیەکە بۆ ئایندەی هێژەمۆنیاتی ناوەڕاست بگشتی و عێراق بتایبەتی لە ئارادایە، کە چەندین ساڵە ناوچەکە بگشتی لەسایەی داگیرکاری ئەمریکا بۆ عێراق و دەخالەتی لە ناوچەکەدا، خولقێنەری گەورەترین کارەسات و نەهامەتی و نائارامی و ئاوپێڕی گەژاوی سیاسی بووە، هەروەها ناوچەکە شایەتحاڵی شکستکی وێرانکەر بوو لەگەڵ داعش. پێش ئەوەش قەناغەکانی دەرگیر بۆ شێوی تائیفی و قەومی لە عێراقدا کە دوای داگیرکاری ئەمریکا پێشهات، بەدوای داگیرکردنی عێراق لە ساڵی

٢٠٠٣وە، عێراق چوە ناو دۆرێکی تەواو جیاواز لە بارگرژی و ناسەقامگیری سیاسی بەردەوامدا، بەتام ئەو ئاراستەیەش کە لەگەڵیدا فڕاهەمکردنی ئارامیە بۆ سەرمایەگوزاری لە عێراق و ناوچەکەدا، دەرەنگ یا زوو ناوچەکە دەخاتە دەخێکی تەواو جیاوازو تازەوە.
لەو سەردانەی سودانی بۆ واشنتن، پرسی هەرشی ئێران بۆ سەر ئیسرائیل زاڵ بوو بەسەر پرسیارەکاندا، بەتایبەتی کە هەرشەکە بۆ ئاسمانی عێراقدا تێپەڕیوە، لەوشەوە فڕۆکەی بەفڕۆکەوان و مووشەکی ئێرانی لەگەڵگەی عێراقەوە چوونەتە ناو ئیسرائیلەوە، ئەوەی شایانی باسە سودانی لەو بارەوە تەنها هەوێداوە بەهانسەک ئاگرەت و نەکەوتە بەرامبەر ئەمریکا.
مەسەلەیەکی تر، بیرکەی کشانەوەی ئەمریکا بوو لە عێراق، چونکە سودانی بەخەی لەژێر فشاری هێزە عێراقیەکانی نزیک لە ئێراندایە، کە دڵنیانەبوونێکی هێزکانی ئەمریکا بەشەویەکی هەمەلایەنە لە عێراق بکشێنەوە، بەتەمام ئەمریکا هەرگیز دەستەواژەی کشانەوە بەکارنەهێنابێت، بەپێچەوانەی سەربازگەرانتیەک بۆ واشنتن پێکدەهێنابێت، لە بەردەوامی دەخی سەربازیی ئێستای عێراق و سوریادا، کە دوای هەمەتی دژی داعش بەدیهات، سودانی لەسەر کشانەوەی ئەمریکا ئەوەندە قسەی کردوە کە ئەوە تەنها داوای چەند لایەنێکە.
ئەوەی شایانی باسە، ئامانجی سەردانەکە، بەپێی بەیاننامەکەی سودانی، ئەوە نیشان ئەدات کە پەیوەندیەکان لەگەڵ ئەمریکا بگوازێتەوە بۆ قۆناغێکی نوێ کە بریتیە لە چالاککردنی بگەکانی هەکەوتنی چوارچێوەی ستراتیژی کە هاوتەریب بن لەگەڵ بەرنامەی حکومەتی عێراقدا، کە تیشک دەخاتە سەر چاکسازیە ئابووری و دارایەکان، هەروەها لەسەر هاوبەشی بەرهەمدار لەگەڵ وەاتە جیاوازەکانی جیهان بۆ سەرمایەگوزاری، لەهەمانکاتدا دەستبەرکردنی دەخێک، مانا بۆ ئاسایش و پاراستنی حکومەتی عێراق بدات.
ئەوەی ئەمە دەیبینین پەیوەندیەکانی لە نێوان عێراق و ئەمریکادا سودانی دەیەوێت، چاوپێشی لە هاوبەردوو بکات، لەسەر بنەمای پەیوەندیە ئابوریە ئاستوخەکان و دەرفەتی وەبەرهێنانی بەرهەمدار بگونجێنێت، دامەزراندنی پەیوەندی بانکی تەکەمە لەنێوان هەردوو وەاتدا کە یارمەتیان دەدات تادەخی چەرخاندنی سەرمایەگوزاری زیاتر فڕاهەم بکات.
هەنگە ئەم سەردانە سەختترین سەردانی سودانی بێت بۆ کەشکی سپی، لە هەلومەرجێکی دژوارداید کە ناوچەکە پێیدا تێدەپەڕێت و واشنتنی سەرقاڵ کردووە، دیارترینیان شەڕی غەززە و گرژیی نێوان ئێران و هاوپەیمانەکانی لەلایەک و ئیسرائیلە لەلایەکی ترەوە، بەتایبەت کە کەسانێک هەن لە واشنتن جەخت لەسەر پێناسەی حکومەتی سودانی

دەکەن، حکومەتەکە کە لایەن کوتلە چەکدارەکانی ئێرانەوە پشتگیری دەکرێت، بە ئاماژەدان بە سروشتی پێکهێنانی حکومەتەکە کە لەدایکبوونێکی سەختی هەبووە دوای کارکردنی زیاتر لە ساڵێک، بەهۆی ناکۆکی سیاسی شیعە و شیعە، هێزەکانی لایەنە سیاسیەکانی دیکەو، لەهەمانکاتدا کێشەکانی بەغداو هەولێر ڕووبەڕووی بووەوە.

سەرۆکی هەن کە واشنتۆن لەم سەردانەی سودانیدا گرنگی پێداوە، کە لە بەیاننامەی بانگهێشتکردنی کێشکی سپی بە حکومەتی عێراق ئاماژەی پێکراوە، یەکەمیان دەسپێکخستنەوەی پەیوەندی عێراق لەگەڵ هاوپەیمانی نێودەوڵەتی، واتە ئەمریکی و بوونی هێزە سەربازیەکەی لە عێراق. دووەمیان ئەو دەسپێکەی پەیوەستە بەو چاکسازیە دارایانەی کە حکومەتی سودانی جێبەجێی دەکات، بەوپێیەی واشنتۆن دەیەوێت جموجۆڵی دۆلار کۆنترۆڵ بکات، چونکە واشنتۆن پێیوایە عێراق کاری پێویست ناکات بۆ ڕاگرتنی قاچاخی دۆلار بۆ ئێران، هێزەکان سپێکردنەوەی پارە ، جگە لە هاوکاری دارایی تیرۆر، بۆ ئاماژەدان بەو سامانەی کە لایەن کوتلە چەکدارەکانەوە لە عێراق کۆکراوەتەوە. دەسپێکی سێیەمیان تایبەتە بە سەربەخۆیی عێراق لە بەرهەمهێنانی وزەی کارەبادا، بەتایبەتی پرسی هاوردەکردنی گاز لە ئێرانەوە بۆ بەرهەمهێنانی ووزە یان هاوردەکردنی کارەبا لە ئێرانەوە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ، کە ئەمەش ناکۆکە لەگەڵ سزاکانی واشنتۆن بەسەر تاراندا.

سەبارەت بە دەسپێکی کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانان لە پێشینەی کارەکانی "چوارچێوەی هەماهەنگی" دایە، هەربۆیە حکومەتی عێراق ئەم دەسپێکە ڕادەگرن و سودانیش ناتوانێ قسەی یەکلاییکەرەوەی لەسەر ئەم بابەتە هەبێت.

مەلەفی ئەو سزایانەی کە بەسەر بانکە ئێهلیەکانی عێراقدا سەپێندراوە بەهۆی تێوەگلانیان لە دەسکانی قاچاخی دۆلار بۆ ئێران، لانەو ئەو دەسپێانەی کە لە سەردانەکەشدا باسیان لێوەکراوە، دەسەی دارایی و ئێوانەی پەیوەستە بە بەیارەکانی گەنجینەی ئەمریکا و کاریگەری بانکەکانی عێراق و قەرزەکانی عێراق دەگرێتەوە.

پێش ئەو سەردانەی سودانی، چوار ئێندامی ئێنجومەنی پیرانی ئەمریکا نامەیەکیان ئاراستەی بایدن کردوە داوایان لە بایدن کرد کە دەسپێ سەختەکان لەگەڵ سودانی تاوتوێ بکات، لانەوانیاندا پەیوەندی نێوان بەغدا و هەولێر، کە بە یاسادانەران لە واشنتۆن دەسپێکی گرنگە، ئەم بابەتە زەرجار باسی لێوەکرا لەو نامەیەی کە یاسادانەران بە بایدنیان ناردبوو، هەبەتە سودانی نەیدەویست بچێتە واشنتۆن تا لەگەڵ بەرپرسانی کوردەوەی ڕێکخست و لایەکیشی لە کێشەی

مووچەکردەوە، باییزی ئەمریکاش پاپشتی بە کەبونەوەی نەوان سودانی و بارزانی کرد، بۆیە سودانی سەرکەوتوانە توانی لەو سەردانەدا ئەو دەسیە تێپەرێنێت
واتە ئەو ئومێدو چاوەوانیەی حزبە دەسەاتدارەکانی هەرێم هەیانە، لەم سەردانەی سودانیدا، بەکەو ئاوەک لە ئایندەیەکی تر بە حکومەتی هەرێم بدرێتەوە، مایەپوچ مایەوە. ئاشکرایە کە هەر لەسەرتاوە ئەوە بە ئەمریکاو هەرلایەنەکی تری دەخیل لە دەخی سیاسی عێراقدا پێشبینی لێدەکرێت، جگە لە جێختکردن لەسەر یەکپارچەیی عێراق و دامەزراندنەوەو جێگیرکردنی ناوەندبونەوەی عێراق، نەخشەو بەرنامەیەکی تر بە پەیوەندی بەغداو هەولێر لە ئارادانیە، هەر بەو مانایەش خێرادەستکردنی حزبە کوردیەکان بە چارەنوسەک کە زیاتر بە حکومەتی بەغداوە دەیانبەستێتەوە وەگایەکی تریان نیە.

ئاودەستەکی کراوە.. شیعری سمکۆ ئەحمەد وەشید

بۆن دە..
بۆنی مرۆڤ،
زەوی بەگۆنی کردووە
لە قاچاخچیەک دەگەم
بمگەیەنێتە دەروەی زەوی
**
لە هەر پارکەک،
لە سەنتەری هەر کەانەک،
لەناو جەرگەی شەقامەکی پڕ ژاوەژاو،
لە دەروازەی باخچەی پاشا
لەناو هەلی سینەماکان
لە کافەکان، ژوانگەکان
لە پەتووکخانە گشتیەکان
لەبەر دەرگای مالی سوتان
لە کەو و کەبوونەوەکان
لەهەر شوێنێک هەنگاوەکانت شەژان

دەتوانیت بیکەیت
هەموو قولانجەکی زەوی
ئاودەستەکی کراوەیە
•

گرێتا تونبێرگ چالاکوانێکی جیهانی کێشوەوا.. رێزا شوان

ئاگەر بە وردی مێژوو بخوێنینەوە، ئەم راستییەمان بۆ دەردەکەوێت، کە هەموو گۆڕانکاریێ گەورەکان و هەموو بزووتنەوە گەورەکان، هەمیشە لە سایەی خەبات و تێکۆشان و سووربوون و سەرگەرمی و سەرکێشی و سەرسەختی لاوانی خوێن گەرم و گۆشبین و متمانەبەخۆ و ئیرادە پۆڵایین و پشتنگدا هاتوونەتەدی.
گرێتا ئێلیانەر ئەرمان تونبێرگ. ناسراویشە بە (گرێتا تاتان ئێلیانەر ئەرمان تونبێرگ) چالاکوانێکی کێشوەوای سویدی و جیهانییە و لە هەموو جیهاندا ناسراوە.
گرێتا تونبێرگ لە ڕێژی (٣/ یانوار/ ٢٠٠٣) لە (ستۆکهۆڵم) ی پایتەختی سوید لەدایک بووە. کچێگۆڕەی دایک و باوکێتی. دایکی (مالینا ئەرمان) گۆرانیبێژێکی ئۆپیرا بوو. باوکیشی (سفانتە تونبێرگ) ئەکتەرێکی ناوداری ئەمریکی بوو. باپیرەشی (ئالڤ تونبێرگ) ئەکتەر و دەرهێنەر بوو. گرێتا دەڵێت:"لە سەرەتادا من کچێکی شەرمن و بێدەنگ و کەمدوو بووم. دوایی گۆڕام و بووم بە چالاکوانێکی کێشوەوا".
گرێتا تونبێرگ، ئەو هەرزەکارە سویدییە قسە نەرم و نیانە، زەر زوو خونچەی پشکووت. بوو بە یەکێک لە ویژدانی جیهانی و بە یەکێک لە چالاکوانە دیاریێکانی گۆڕانی کێشوەوا لە جیهاندا. بوو بە سەرکردە و بە پێشڕەوی بزووتنەوەیەکی جەماوەریی جیهانی بە بەرنگاربوونەوەی کێشەی کێشوەوا. بوو بە چالاکوانێکی سەرسەختی ژینگەیی. گرێتا لە تەمەنی (٨) ساڵیدا، لە

(دەسەمبەری/ ۲۰۱۸) دا، بە یەکەمجار گوڵی لە وتارێک بوو دەربارەی کەشوهەوا. بەڵام لەوە تێنەگەیشت، کە بۆچی کار بە زیاتر لەو بارەوە نەکراوە. پرسی کەشوهەوا، خەیاڵی سەرقاڵ کرد. لە ماوەی چەند ساڵێکدا، خووکانی خەڵکین و بوو بە ڤیگن (رووکخەر)، ڕاتیشی کردوە کە گۆشت بخوات و بە فڕۆکە گەشت بکات. چونکە پێیوایە کە (ئاژاوە و فرۆکە بڕێکی زۆر لەو گازانە دەردەکەن کە بڕشدارن و هەکارێکن لە پیسبوونی کەشوهەوای جیهان و زیادبوونی ڕژەی گازی کاربۆن).
گرێتا تونبێرگ لە تەمەنی (١١) ساڵیدا تووشی خەمۆکی بوو. وازی لە قسەکردن هێنا. دوایش تووشی نەخۆشی (ئاسپێرگەر) بوو کە لە ئێستادا بە (ئۆتیزم) دادەنرێت، تووشی دڵەڕاوکێ بوو. بەڵام لەگەڵ زیرەکی ئاسایی و گەشەکردنی زماندا، ئەو کەسانەی کە نەخۆشیی ئاسپێرگەریان هەیە، مەیلی ئەوەیان هەیە، کە بە قووڵی سەرنجیان لەسەر یەک بیرکردنەوە و یەک گرنگیدان بدەن. بابەتی گرێتا تونبێرگ گەلانی کەشوهەوا یە.
کە لە ئەمەداوە بووە بە کێشەیەکی سەرەکی جیهان. ترسی ئەوە هەیە کە لە داهاتوودا کاریگەریی نەرێنی لەسەر ژیانی مرۆڤ هەبێت. بۆیە ساڵانە کۆنگرێیەکی گشتی بە ئامادەبوونی بڕێکی زۆری سەرکردەکانی جیهان بەڕێوەدەچێت، سەبارەت بە گەلانی کەشوهەوا و چارەسەرکردنی، چەندین باس و لێکۆڵینەوە تاوتوێ دەکرێن.
گرێتا، لە (ئەیلولی/ ۲۰۱۸) دا، سێ هەفتە لەپێش دەستپێکردنی هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی سوید، نەچوو بە قوتابخانە، بە ئەوەی لە دەرەوە، لەبەردەم پەرلەمانی وەاتکەیدا دابنیشێت و مانبگرێت. تابلۆیەکی سپی بە دەستەوە گرت، کە بە زمانی سویدی لەسەری نووسرابوو (مانگرتنی قوتابخانە بە کەشوهەوا) هەرچەندە لە یەکەم ڕۆژی مانگرتنەکەی بە تەنیا خەڵکی بوو. بەڵام لە ڕۆژانی دواتر خەڵکێکی زیاتر و زیاتر چوونە پاڵی. چیرۆکی مانگرتنەکەی، سەرنجی نەودەوەتی راکێشا.
لە دوای هەڵبژاردنەکان، گرێتا تونبێرگ گەڕایەوە بە قوتابخانە. بەڵام درێژەی بەوەدا، کە ڕۆژانی هەینی ناچوو بە قوتابخانە. گرێتا لە ساڵی (٢٠١٨) دا. لژێر دروشمی (ڕۆژانی هەینی.. بە داهاتوو) لەبەردەم پەرلەمانەدا مانی دەگرت. بە ماوەی (٢٥١) هەفتە درێژەی بە مانگرتن دا. تا ساڵی (٢٠٢٣) کە قەناغی ئامادەیی تەواوکرد و قوتابخانەی نەما، کۆتایی بە مانگرتن هێنا. بەڵام تابلۆکەی دەستی، بۆقەد دیواری کۆشکی بەردەم

پەرلەمانی سویددا هەواسی.
دەستپێشخەرییەکەی گرتا لە مانگرتندا، بووە هۆی وروژاندنی بە هەزاران لە خوێندکار و لاوان لە جیهاندا، بە ناڕەزایی دەربڕین بە گەلانی کۆشوهەوا. لە دواییدا گروپی (هەینی بۆ داهاتوو) ی دامەزراند. ئەم گروپە زۆر بە خێرایی تەشەنەی کرد و سەرانسەری جیهانی گرتەوە و بوو بە بزووتنەوەیەکی کۆشوهەوای جیهانی.
گرتا دەڵێت:"لە ناخمدا هەست بەوە دەکەم، ئەگەر ناڕەزایی دەرنەبڕم، دەمرم". وتیشی:"ئێستا کەسانی زیاترمان هەیە، کە لە بزووتنەوەی کۆشوهەوادا، لە شەڕی کۆشوهەوا و دادپەروەریی کۆمەڵایەتیدا، کەکراونەتەوە".
تونبەرگ، بە ئەوەی کاریگەرییەکی زیاتری هەبێت، هەوێیدا یاسادانەران هان بدات بۆ چارەسەرکردن و بۆ یاساکردنی گەلانکاریی کۆشوهەوا و ژینگەپارێزی.
چالاکییەکانی گرتا تونبەرگ، لە ساڵی (٢٠١٩) دا، ڕەگەی بە هەرزەکاران و لاوان خۆشکرد بۆ خۆپیشاندان لە ڕۆژکدا، کە لە هەموو کۆشوڕکاندا ئەنجامی بدەن. ئەوەبوو لە (١٦٣) دەوڵەتدا خۆپیشاندانی ناڕەزایی بۆ کۆشوهەوا کرا. ئەوە یەکەمجار بوو لە جیهاندا، کە منداڵان و لاوان خۆپیشاندان بکەن و بۆ کۆمەڵ داوای پارستن و چارەسەرکردنی کۆشوهەوا بکەن. لە زەربەی خۆپیشاندانەکانیشدا، وەنەی چالاکوانی کۆشوهەوا (گرتا تونبەرگ) یان بەرزکردبوونەوە.
گرتا وەک هەرزەکارێکی (١٥) ساڵان، بە پەیامێکی تاکەوە دەستی پێکرد. بەناوبانگ بزووتنەوەکەی بوو بە بزووتنەوەیەکی جیهانی و تا ئێستا، لە (٧٥٠٠) شار لە جیهاندا بەاوبووەتەوە.
گرتا تونبەرگ، ئەمساڵی خوێندنی کردووە بە پشوو، لەوانەیە ساڵی داهاتوو، بچێتە زانکۆ و درێژە بە خوێندن بدات. کارەکەی وروژێنەر و ئیلهامبەخش بوو، بۆ بە سەدان هەزار خوێندکار لەسەرانسەری جیهاندا، بۆ بەشداریکردن لە هەینییەکانی خەیاندا بە داهاتوو، کە لەم وڵاتانەدا خۆپیشاندانی ناڕەزایی دژ بە پیسکردن و بە ژەهراویکردنی کۆشوهەوا بەڕێوەچوون: بەلچیکا، کەنەدا، ئەمریکا، بەریتانیا، فینلەندا، دانیمارک، فەرەنسا، هەندەران، ئەڵمانیا.
(مانگرتنی قوتابخانە بۆ کۆشوهەوا) بووە بە ئایکۆنێکی جیهانی.

گرتا دامەزرێنەر و رابەری بزووتنەوەیەکە، کە بە (ژانی ٢٠١٨) ناسراوە. کاری بە چارەسەرکردنی کێشەی گۆڵانی کەشوهەوا کردووە.
گرتا تونبەرگ، وەک چالاکوانێکی سەرسەختی کەشوهەوا، بووە بە کۆسایەتییەکی ناسراوی جیهانی. چەندین بانگهێشتنامەی وەرگرت، بە قسەکردن لەسەر گۆڵانی کەشوهەوا. لە کۆبوونەوەی ئابووری جیهان لە (داڤۆس) لە سویسرا و لە پەرلەمانی ئەوروپا، لە کۆنگرەسی ئەمریکا دا بەشداریی کرد و دەربارەی کەشوهەوا قسەی کرد. هەروەها لە دەزگاکانی یاسادانانی کەشوهەوا لە: ئیتالیا و فەرەنسا و ئەمریکادا بەشداربوو و تاری لەسەر کەشوهەوا و ژینگە پێشکەشکرد. لە پاریس و بەرلین و نیویۆرک و چەندین شاری تری جیهان، بەشداری لە خۆپیشاندانکانیان بە گۆڵینی کەشوهەوا کرد و وتاری پێشکەش کردووە. گرتا چالاکوانێکی چاونەترسە و زۆر بە راشکاوی و بوێریەوە، روبەڕووی سەرکەکان بووەوە و رەخنەی لێیان گرت، لێوانێش، دەناڵد ترەمپی سەرکی پێشووی ئەمریکا. وتارکانی گرتا، تەنکی شەرمەزارکردنی دەسەڵاتدارانی لەخۆگرتوون. لە وتارکیدا، لە (٢٣/ سێپتەمبەر/ ٢٠١٩) دا، لەبەردەم لووتکەی سەرکردەکانی جیهاندا لە نەتەوە یەکگرتووەکان سەبارەت بە (گەرمبوونی جیهان) کە سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان (ئەنتۆنیۆ گوتێرەش) ئامادەبوو، گرتا بە سەرکردەکانی جیهانی وت:" بە قسە پووچەکانتان، ئێوە چۆن وێراتان؟ خەونەکانم و منداڵیمتان دزیوە". وتیشی:"پێتان باشبێت یان باش نەبێت گۆڵانکاری بەڕێوەیە". ئێم هەستانەی لە سەرانسەری جیهاندا دەنگیان داوەتەوە. ئازایەتی و بوێری بە چالاکوانانی گۆڵانی کەشوهەوا بەخشیون. واشییان لە سیاسەتمەداران کردووە کە ئاسوودە نەبن. بە وشە ئاگرینەکانی گەلێک لە سەرکەکانی جیهانی تەزاند. لێوانێش سەرکی پێشووی ئەمریکا دەناڵد ترەمپ. ترامپ دەربارەی گرتا تونبەرگ، وتی:"ئەو لە کچێکی بچووکی زۆر دەخێش دەچێت، بە ئۆپۆڵی چاوەڕوانییەوە، چاوەڕوانی داهاتوویەکی گەش و نایاب دەکات".
گرتا ئاوەشی بە سەرکردەکان وت:"نامەوێت گوێ لە من بگرن، دەمەوێت گوێ لە زاناکان بگرن. دەمەوێت لە پشتی زانستەوە یەکبگرن".
بۆچی گرتا تونبەرگ، گۆڕکان هێراسان دەکات؟ لە راستیدا پێموایە، ڕەنگە هەرزەکاریێ تووندەکەی و قسە لووکانی، کلیلی کاریگەرییەکانی بێت.

گرتا تونبرگ لە (سپتەمبەری/٢٠١٩) دا، لە بەندەکی نەتەوە یەکگرتووەکاندا، بانگهشتی ئەمریکا کرا. بە یەختەکی بە دەردانی گازی ژەهراوی، لەگەڵ باوکیدا بە ماوەی دوو هەفتە، بە زەریای ئەتڵەسیدا، گەشتیان کرد تا گەیشتە ئەمریکا. لە شاری نیویەرک، لەبەردەم هەزاران کەسی ژینگەدۆست و دژی گەندانی کەشوهەوا، وتارێکی گرنگی سەرنجاکێشی لەسەر کەشوهەوا پێشکەشکرد.
گرتا تونبرگ، چەند جارێک لە لایەن پۆلیسی سویدەوە گیرا و دوایی ئازادیان کرد.
لە ساڵی (٢٠١٩) دا، سێ نوێنەری نەرویج، گرتا تونبرگیان بە وەرگرتنی (خەڵاتی نۆبڵی ئاشتی) کاندیدیان کرد.
گرتا تونبرگ، تا ئێستا سێ کتێبی دەربارەی کەشوهەوا نووسیوە و چاپیکردوون.
تا ئێستا لە سوید و لە دەرەوەی سوید، چەندین خەڵاتیان پێشکەش کردووە. لەوانەش:
لە ساڵی (٢٠١٩) دا (خەڵاتی نەودەوەتی ئاشتی منداڵان) یان پێبەخشی. هەروەها لە لایەن (ڕێکخراوی لێبووردنی نەودەوەتییەوە) لە واشنتەن (خەڵاتی باڵیزی ویژدان) یان پێبەخشی. لە سوید لە ستۆکهۆڵم خەڵاتی ژینگەیان پێبەخشی. بەنام گرتا تونبرگ، ئەم خەڵاتەی وەرنەگرت و ڕەتیکردەوە. لە پێستکەدا لە ئینستاگرام ڕوونیکردەوە، کە:"بزووتنەوەی کەشوهەوا، پێویستی بە خەڵاتی زیاتر نییە".
لەلایەن گۆڤاری (تایم)ی بەناوبانگەوە. نازناوی باشترین کەسایەتی ساڵی (٢٠١٩)ی بەدەستهێنا. بچووکترین کەسایەتیی ئەو ساڵە بوو، کە ئەم نازناوە بەدەستبهێنێت.
(ئەدوارد فەسنتاڵ) ی سەرنووسەری گۆڤاری تایم، وتی:"ئەو بەتە گەورەترین دەنگ لە گەورەترین پرس کە ئەمساڵ ڕووبەڕووی هەسارەکەمان بەتەوە، ئەو لە هیچەوە هات، بە ئەوەی سەرکردەیی و رابەری بزووتنەوەیەکی جیهانی بکات".
فیلمێکی دیکۆمێنتاریان دەربارەی ژیان و چالاکییەکانی گرتا تونبرگ دەرکردووە.

(*) بە نووسینی ئەم بابەتە، سوودم لە چەندین سایتی ئینگلیزی وەرگرتووە.
دوبەی:٢٠٢٤

خۆنە بە ئەدرەسەکان.. ستیڤان شمزینی

دنیای من بە تە هەندە ئازە
ژیان خەی تەدا ناناسەتەوە
مردن خەریکی تەفسیرکردنەتی

من دەپەک خەندەی تەم
بە سەر لەوی وشکەەاتووت
من پشکەی داگیرساوی پەکەنینم
بە دیلانەی دەی تەنگت

ژیانم لاشەیەکە لە کفنی مەرگدا
مەرگم بەرگی ژیانی کردەتە بەر
سەیرە لە مردن و ژیاندا
چاوم بەرەو لای تە دەفەت!!

لە ژەر زەمینی ژیانەوە هەناسە دەدەم
لە بەرزایی مردنەوە دەەوانم
بەدەم ژیانەوە مردم
لە باوەشی عەشقدا زیندوو بووموە

هەمیشە نوەژم بە ژیان کردووە
بە کەەانکانی عەشقدا
لە دەست مردن رامکردووە
لە کاتی نوەژ و راکردندا
کەنووشم بە هەتاوە ژنەک بردووە

خۆنی ئاڵی خۆشۆیستیم
بۆ کۆردی مەرگ سەر بەدرا
بۆ سەری بەاوەو
خۆنکی تر بۆ تۆو دەبینم

چاوم
لە تەزی مەنفا پاک دەکەمەوە
نیشتمان لەبەر هەتاو هەڵدەخەم
خەیشم بەسەر تەنافی تۆو
وەک کەترکی غەریب هەڵدەنیشم

چوونکە هەژارم خۆنیش نابینم
دراو چەند ساڵێ
تۆوقی لەگڵ نەکردووم
بۆ هەموو گەدایەوە
دەم بۆتە باخ و
ژنک
هەر ڕۆژی گوڵکی تەدا دەڕوێنە

ڕووباری "راین" لە من دەچێت
پێچوانەی هەموو کەس ڕە دەکەم
خێکیش پێچوانەی من بیردەکەنەوە
من و خێک
لە هیچ کوێ ناگەینە یەکتر
ئێوان
لە گازینەکانی هەوەسبازیی کەوتوون
منیش لە خانەقاکانی عەشق

بۆ هاتنی سەری ساڵکان
خەشحاڵ نیم

ساڵێک لە تەمەنی عەشقمان
کەم دەبێتەوە
ساڵێکیش دەخەینە
ناو عەلاگەی خاشاکەوە
هەموو سەری ساڵێک
کزە لە دەمەوە دێت
بە ئەوانەی بەناو ساڵێکدا تێپەڕیون
بە ئەوەی دەستنوێژی
خۆشویستیان هەڵگرتبێت

ستیڤان شەمزینی

ئەحمەد شەوقی و چیرۆکی شیعر بە منداڵان.. ڕزا شوان

لە کۆن و لە ئێستاشدا، وەاتی میسر لە بواری ئەدەبیاتی منداڵانی عەرەبدا، پێشەنگی وەاتانی عەرەبە. لە سەردەمی فەرمانڕەوایی (محەمەد عەلی پاشا:١٧٦٩ــ ١٨٦٩) ز، کە بە (عەزیزی میسر) و بە (دامەزرێنەری میسری نوێ) ناودەبرێت. شایەنی باسیشە محەمەد عەلی پاشا کوردە و خەڵکی شاری ئامەد (دیاربەکر) ە . محەمەد عەلی پاشا لە ساڵی (١٨٠٥ بۆ ١٨٤٨) ز ، فەرمانڕەوای میسر بووە. سەردەمێکی بە سەردەمی زێڕینی میسر ناودەبرێت. میسر لە هەموو بوارەکاندا پێشکەوت لە بواری ئەدەبی منداڵاندا، چەند نووسەرێکی باش و بە توانای میسری هەڵکەوتن و کەمێک چیرۆک و شیعریان بۆ منداڵان نووسی. چەند چیرۆکێکیشیان لە زمانی فەرەنسی و ئینگلیزییەوە، وەریانگێڕان بۆ سەر زمانی عەرەبی. بۆگومان ئەدەبی منداڵانی فەرەنسی و ئینگلیزی، کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر ئەم نووسەرانە هەبووە. ناسراوترین نووسەرەکانیش: ڕوفاعە تەهتاوی، محەمەد عوسمان جەلال، محەمەدسەعید عوریان، محەمەد هەڵاوی،

محەمەد عەتیە ئەلئەبراشی، عەلی فوکری، ئەحمەد شەوقی، کامیل گەیلانی، عەبدولتەواب یوسف،... چەند نووسەرێکی ناسراوی تر. زۆر بە کورتی باسی (ئەحمەد شەوقی) دەکەین:

(ئەحمەد عەلی ئەحمەد شەوقی: ١٨٦٨ ـــ ١٩٣٢) ز. لە شاری (قاهیرە)ی پایتەختی میسر لەدایکبووە. ئەحمەد شەوقی بە رەچەڵەک کوردە و باوکی خەڵکی شاری سلەمانیە لە باشووری کوردستان. دایکیشی تورکی شەرکەسیە. باوکی لە سوپاکەی محەمەد عەلی پاشادا بووە، کە چووە میسر نەگەڕایەوە و لەوێدا مایەوە. پاپیرەشی چەندین پستی باڵای لە حکوومەتی خدێوی دا هەبووە. کەسایەتییەکی ناسراوبووە. ئەحمەد شەوقی نکووڵی لە ڕەسەنایەتی خۆی ناکات، دان بەوێدا دەنێت کە کوردە باوانی. بەم دێڕە شیعرەی کوردبوونی خۆی ئاشکرا دەکات و دەڵێت:

سمعت بأذني من أبي وهو قائل
من الكرد أصلي جئت في العرب ناشئا

واتاکەی بە کوردی:

بە گوێی خۆم گوتم لە باوکم بوو کە وتی
بڕەچەڵەک کوردم هاتم لەناو عەرەبدا پەگەیشتم

داپیرەی ئەحمەد شەوقی، لە کەشکی (خدێوی ئیسماعیل) پلەیەکی باڵای هەبووە. بەو هۆیەوە زۆر دڵەمەند بووە. ئەحمەد شەوقی منداڵیی لەگەڵ داپیرەیدا لە کەشک بەسەربرد. لەسەردەستی داپیرەی پەروەردە بووە.

ئەحمەد شەوقی لە تەمەنی (٤) ساڵیدا، فیری بنەماکانی نووسین و خوێندنەوە بوو.

کە لە قوتابخانەی سەرەتایی بوو، لەبەر زیرەکی و بلیمەتی لە خەرجییەکانی قوتابخانە بەخشییان. لە تەمەنی (١٥) ساڵیدا، ئامادەیی تەواوکرد. ئارەزووی لە خوێندنی مافەکان هەبوو. بەڵام لەبەر بچووکی تەمەنی، لە بەشی مافەکان لە زانکۆ وەرنەگیرا. هەر لەم تەمەنەدا، دەستی بە شیعر دانان کەرد. مامۆستاکانی سەرسامی شیعرەکانی بوون.

لەبەر بچووکی و بلیمەتی (تەفیق پاشا خدێوی) لە ساڵی (١٨٨٧) لەسەر ئەرکی حکوومەت، بۆ خوێندنی یاسا، ناردی بۆ فەرەنسا. بە پلەی نایاب بەوانامەی بەکالوریۆسی لە فەرەنسا بەدەستهێنا. ئەو کاتەی کە خوێندکار بوو لە (پاریس) لە فەرەنسا، ئاشنای ئەدەبی فەرەنسی بوو. بە تایبەتیش سەرسامی چیرەکشیعرییەکانی نووسەری بەناوبانگی فەرەنسی

(لافەنتین) بوو، کە منداڵانی هەنیونەتەوە.
شەوقی لە ساڵی (١٨٩١) گەڕایەوە بۆ میسر. چەند پایەکی ڕەشنبیریی هەبوو.
شیعر و شانۆ هەمیشە کانی ئەحمەد شەوقی زور بەرزن. لە هەموو وڵاتانی عەرەبدا ناوبانگیان دەرکرد. لە ساڵی (١٩٢٧) لە ئاهەنگێکی مەزندا، بە بەشداری شاعیرانێکی زۆری عەرەب، هەموویان هاواڵبوون کە نازناوی (أمیر الشعراء) واتا (میری شاعیران) بە ئەحمەد شەوقی ببەخشن. تا ئێستا ئەو نازناوە تایبەتە بە ئەحمەد شەوقی یەوە.
چیرۆکشیعرییەکانی (لافەنتین) بۆ منداڵان، کاریگەریان زۆریان لەسەر شەوقی هەبوو. هەر لەسەر بیر و شەوازی چیرۆکانی لافەنتین، ئەحمەد شەوقی، کۆمەڵێک چیرۆکشیعر و سروود و گۆرانی، بۆ زمانی عەرەبی بۆ منداڵانی عەرەب نووسیوە. ئەو چیرۆکشیعر و گۆرانییانەی ئەحمەد شەوقی تا ئەمڕۆش بایەخیان کاڵنەبوونەتەوە و منداڵان و چێژ و خۆشییان لێوەردەگرن.
ئەحمەد شەوقی نایشارێتەوە، لە پێشکی دیوانەکەی (دیوانی شەوقیات) دا، دەڵێت: "لەسەر شەوازی لافەنتین، بیری خۆم لە نووسینی چیرۆکشیعرکانمدا تاقیکردەتەوە. هەرکە دوو یا سێ چیرۆکشیعرم دانووسی، دەچووم بە کۆمەڵێکی میسری دەیانمخوێندەوە. یەکسەر لێیان تێدەگەیشتن و پێیان خۆش بوو. زۆربەیان دەیهێنانە پێکەنین. ئەمەش مژدەیەکی باش بوو بە من" لەو کاتەوە (ئەحمەد شەوقی بە پێشەنگی ئەدەبی منداڵانی عەرەب ناوبراوە. ئەحمەد شەوقی، چیرۆکە شیعرکانی بۆ منداڵان بە زمانی ئاژەڵ و باڵندەوە نووسیون. لە هەندێکیشیاندا ڕەخنەی مرۆڤیشیان تێدایە. ئەگەرچی فەرمی چیرۆکانی لە شێوەی نوکتە و پێکەنیندان. بەڵام لە ناوەڕۆک و مەبەستدا، ڕەخنە و تانە و توانج و پلارن.
ئەحمەد شەوقی، لە دیوانێکیدا، بەشێکی تایبەتی بە منداڵان تەرخان کردووە ، بە ناوی (دیوانی منداڵان) کە زیاتر لە (٥٥) چیرۆکشیعر و (٢٠) سروود و گۆرانیی بۆ منداڵان لەخۆگرتووە. ئەمانە ناوی هەندە لە چیرۆکشیعر و هەنراوەکانی شەوقین بۆ منداڵان (ڕووی و کۆشک، ڕاوکەر و چۆلەکە، عەلەشیش، مریشکی خەماڵی، پشیلەکەم، شێر و بەق، ڕوویی ناو بەلەمەکە، نیشتمان، دایکم ، نانکم، کشتی وئاژەڵکان، قوتابخانە، بزێی بە ئاژەڵ، کۆتر، خۆشەویستیی نیشتمان،… هتد). ئەحمەد شەوقی، چیرۆکشیعری (ڕووی و کۆشک)ی لە

لافەنتین ەو وەرگرتووە. بە دووری نازانم کە (لافەنتین) یش، ئەم چیرۆکشیعرەی، لە کورتە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی (ئەزەپ)ی یونانییەوە وەریگرتووبێت.

شاعیر و بیرمەندی گەورەی کوردیشمان (پیرەمەرد) ی نەمر، ئەم چیرۆکشیعرەی وەرگێڕاوە بە سەر زمانی کوردی. بەڵام بە زمانێکی کوردیی ئاوەندە ناسک و ئاسان و ڕەوان و بڕەژ و شیرین بە منداڵانی کوردمانی هەنیوەتەوە. زۆر لە دەقەکانی ئەحمەد شەوقی و لافەنتین جوانتر و شیرینتر و ئاسانتر. من لە ساڵی (١٩٥٦) کە منداڵ بووم لە (قوتابخانەی سەرەتایی شەرجە) بووم لە شاری کەرکوک، ئەم چیرۆکشیعرەم لە دەمی قوتابییەکی کوردی لەخەم گەورەتر لەبەرم کرد، تا ئێستاش لەبیرم نەچەتەوە. ئەمەش دەقی چیرۆکشیعرەکەی پیرەمەردە (ڕەوی و کەشکەر)ە:

ڕۆژە مام ڕەوی دەهات
دەم بە ویرد و سەڵەوات

* *
دوایی دەیوت بە ئاواز
لەعنەتی خوا لە فەلەباز
* *
دنیا هەندەی پە ناوە
هەژارە بخەیتە داوە
* *
عومرەکە دەت و دەوا
وا چاکە روو بکەینە خوا
* *
ئاخ ڕۆژە بەیانی زوو
گوم لە دەنگی بانگ دەبوو
* *
خەزگە بە کەشکەرە
بەیانیان بانگ بدەرە
* *
ناردی بە لای کەشکەر
دانی بە دەژنم تەر
* *

ئەو بە بانگم بە بدا
من دەبمە پیاوی خودا
* *
کەشکەر بە راسپێری
وتی بەم فەقێ فێری
* *
بەنام باب و باپیرمان
ئاوای خستۆتە بیرمان
* *
ڕۆی بە فەقێ ناوستە
مەگەر تەقێ پێی بستە

لەم چیرۆکەشیعرەدا، ڕۆی هەمایە بە مرۆڤی فێڵباز و خۆتێنەر، کە دیاردەت لە ژێر پەردەی ئاین و بە ڕواڵەت پیاوچک و بە زمان لووسی، کەسانی دڕپاک و خۆشباوەڕ بخەڵەتێنێ و تەفریان بدات. بەنام ئەو کەسانە ناسراون و ناوزاون، خەڵکی شارەزای فێڵ و پیلان و نیاز خراپییان بوونە، چیتر بڕوا بە قسەکانیان ناکەن و ناکەونە داویانەوە. پەیامی ئەم چیرۆکەشیعرەش ئەوەیە: کە منداڵان لە داهاتوودا، ئەوە دەزانن کە دنیا، پڕە لە ڕۆی فێڵباز. واتە لە کەسانی فێڵباز و درۆزن و بەدکار.
ئەحمەد شەوقی ، شاعیریکی نیشتمانی بوو، لەگەڵ ئینگلیزەکاندا ناکۆک دەبێت. لە کاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا، لە ساڵی (١٩١٤) دا، لە میسر دووری دەخرێنەوە و دەینێرن بە شاری (بەرشلۆنە) ی (ئیسپانیا). بەنام دووری زیاتر هەست و سۆزی نیشتمان پەروەریی دەخروشێنیت. تا لە ساڵی (١٩٢٠) دا، دەیگەڕێننەوە بە میسر.
ئەحمەد شەوقی مامۆستایانی خۆشدەویست. لە ستایشی و ڕۆزی (مامۆستا) دا دەڵێت:
قم للمعلم وفه التبجيلا
كاد المعلم أن يكون رسولا
واتاکەی بە کوردی:
هەستە بە مامۆستا شکۆداریە
وەختبوو مامۆستا ببێت بە پەیامبەر

کەشاعیر ئەحمەد شەوقی، لە (١٤/١٠ / ١٩٣٢) لە قاهیرەدا کۆچی دوایی کرد.

وەکو رۆزلەنانێک بۆ پایەبەرزی ئەحمەد شەوقی، لەسەر بەیاری حکوومەتی ئیتالیا،
لە ساڵی (١٩٦٢) دا، لە بەناوبانگترین باخچەی ڕەمای پایتەختدا (فیلابەرگیزی) پەیکەرێکی شیاوی ئەحمەد شەوقیان داناوە.
ماڵکەشی لە قاهیرەدا، کراوە بۆ مۆزەخانە (مۆزەخانەی ئەحمەد شەوقی) کە زیاتر لە (٧٥٠) دەسنووس و ڕەشنووسی خۆی تێدایە. لەگەڵ هەموو کتێبەکانی و وێنە و تابلۆکانی. ئەو خەڵات و مەدالیانەی پێشکەشیان کردووە. بەوانامە ڕۆزلەنراوەکانی.

ڕۆزا شوان
دوبەی: ٢٠٢٤

لەو دیو خەتەوە.. نەوزاد بەندی

کێشەکە لەوەدایە ، بە ئاگاداریی خۆمان ، یەکێتی کەنتۆنە ئەکەین ..
بە نمونە لە کۆمانەکا ، ماڵەک خانووەکەی ئەوخەنە و ..بە دیزاینی نوێ خانوویەک دروست ئەکات .. ئەمە وا لە هەموو ماڵەکانی کۆمانەکە ئەکا بکەونە ژێر کەنتۆنەی ئەو ماڵەوە و ..پرسیارکیان لە لا دروست بێ : (بۆچی ئەمەیش وەکو ئەو نەکەین ؟) ..
تە دەچیتە پشانگای کتێب ، ناچاریت لە ژێر کونتۆنەی ئەوانەی چواردەورتا ، هەستیت کتێب بکڕیت یان بە لایەنی کەمەوە وەک نووسەر یان خوێنەر هەس و کەوت بکڕیت ، قەت بینیوتە کەسێک لە پشانگای کتێبا بنەنێ ، یان جنێو بدات یان ڕا بکات ؟ لەگەڵ ئەوەیشدا زۆرینەیان نە نووسەرن و نە خوێنەر ..
ئەم کەنتۆنەکردنە ناڕاستەوخۆیە ، لە کەنتۆنەکردنی ڕاستەوخۆ ، کە کەسێک بە هەز یان قسە دەتە سەر هەڵی ژیانت ، ئازار بەخشترە ..چونکە کونتۆنەی ناڕاستەوخۆ ناچارت ئەکات خەت بگۆڕی بە کەسانێک کە کونتۆنت بکەن .. ێکلام یەکێکە لەو هەزە ناڕاستەوخۆیەی بەردەوام وا دەکات مرۆڤەکان وەک خەیان نەژین و ..پێنیان ئەکات و ..پلە و پایە و کاڕاکانیان بە سەردا دابەش ئەکا ، ئەمەیە بە مگەلکردنی یان بە سەربازگاکردنی کەمگا ، کە بە ئاگای خەت بووێتە سەربازی بیر وباوەڕ و کایەیک کە ڕەنگە خەت وەک خەت

ساڵەهای ساڵ دژی بوو بیت .. شەڕ و ئاشتبوونەوە و ڕاق و خۆشەویستی و هەموو ڕووداوەکان ، کەنتەڕکاری دوور و نزیکن و ..یاری بە مرۆڤەکان ئەکەن ..
ئاوەی ئازار بەخشێ ، زەرینەی ژیانمان (بە ئاگا و بە بێ ئاگاداریی خۆمان) وەک ئاوەی خۆمان ئەمانەوێ ، ناژین ..بەڵکو وەک ئاوەی ئەوانەی چواردەورمان ئەیانەوێ ئەژین ..
ئەمە پەی ئاووتڕە فەلسەفەی مەگەل ..
تەماشا ئەکەی زەرینەی سەر خوانەکە ، برسییان نییە و .. لە ژێر کاریگەریی ئاوانی تردا ، دادنیشن و خواردن ئاخەن ..زەرینە حەزیان لە سەیران و سەفەر و میواندارییە نییە ، بەڵام بە هەی کەنتەڕی ئاوانی ترەوە ، بڕشدارن ..
زەرینە کەیلە نین ، بەڵام کاتێ سیستەمی کەیلەکردن دەبێتە فەرمانڕەوا ، هەمووان وەک یاسایەک پەیڕەوی لە دەکەن و ..مافەکان و داهاتوو و هەموو ژیانیانی تەدا خەسار ئەکەن..
تەماشای ئاوانە بکە کە هەڵئەپەڕن ، زەرینەیان خەمبارن ، چونکە خواستی خۆیان نییە و لە ژێر کەنتەڕدان ..
وای لە دەست ، مرۆڤەکان هەمووێان لە یەکتر بچن ، لە تاوەڕ گشتیەکاندا هیچ جیاوازییەک نەبێ ، ئەمەیش وا دەکات بەڕەوبردنی کەمپەگایەکی سەد ملیۆن کەسیی وەک بەڕەوبردنی یەک کەس وابێ ، تەنانەت ئاسانتریش بێ ، چونکە تە بتاوە کەسەک کەنتەڕ بکەیت ، کاردانەوەی ئەبێ ، بەڵام کاتێ بتاوە سەد ملیۆن کەس کەنتەڕ بکەی ، هەمووان بەکاردانەوە ئەبن ، یان ڕاستەر هەر یەکەی چاوەڕی کاردانەوەی ئاوانی تر ئەکات و ئەڵێ بەچی من ببم بە سووری بەرلەشکر !؟ .. لە کاتێیدا دەخەکە بە بە کاردانەوە تەدەپەڕێ ، ئاوەیش کارەساتە گەورەکەیە کە تێیدا تەنانەت نیشتمانی تەدا دەفرۆشرێ بە بێ کاردانەوەی هاونیشتمانیان .
تەنانەت خەزانەکان ، زەرینەیان بێ خواستی خۆیان دروست نەکراون ، لە ژێر پاڵپەستەی کەمپەگادا و بە بیستنی هەندێ زەنگی ترسناک وەک زەنگی تەنیایی و بەجێهێشتنی شەمەندەرەکە و قیرە بوون و پڕاوزکەوتن و ئەم جارە دروشمە کەنتەڕکارانەدا دروست بوون ..
هەنگێ ئینسان لە هەموو تەمەنێدا ، یەک جاریش بێ خواستی خۆی نەژیابێ ، تەکەای هەژەکانی ..تەکەای بژاردەکانی ، هی خۆی نین ..ئیتر ئەم دەخەیان لە سەدا سەد کەنتەڕکراوە یان کەمتر ..گرنگ ئاوەیە خەڵکانێک بەردەوام لەناوەندی بیاردانیدان و ..ئەیکەن بە کەسکی تر و .. وای لە دەکەن وەک خۆی نەژی ..
ئەم دەخە ، گەیشتە ئاوەی فیلەسوفکی وەک جان پۆڵ سارتەر بڵێت

: مردنی باوکم زۆر باش بوو بۆم ..
یان سامۆئێل پیکێت ساڵەهای ساڵ قسە لەگەڵ هیچ کەسێکدا نەکات و ..توشی نامۆبوون بێت کە پاشان بە شێت یان چەپێنراو یان ئاژیزی دەروونی پێناسێ کرا ..لە کاتێکدا تەنانەت تەنیایییش لەو کەنتۆکاریییە ئزگارت ناکا و .. دوور بە دوور ، کەنتۆی وەهمی دێت و نەخشکانت بە ئاگڕن ، یان بە لایەنی کەمەوە هەستی ئاوێت لەلا دروست ئەکەن کە تە کەسێکی باش نیت و کەمەگا و داب و نەریتت بە لاوە ناوە .. وەک بیریارێک ئاڕاستە تەنانەت دوورکەوتنەوە لە سیاسەتیش ، جارێکە لە سیاسەت ..!

سێ شیعری شەماڵ بارەوانی

باوەشێک عەبەس

عیشق مانی خەیانی شیعری لە نزیکی پێکردم

جگە لە هەنانی جانتایەک گریان و دروستکردنی قەفەسێک بە ڕەحم، هیچیتری بە نەکردم

عیشق باوەشێک عەبەسی بە هەنام و
ژەدەری جگەڵەی خشبەختی وشککردم

عیشق وەرزێکی تر پاییزی بە هەنام و
هەرچی هەمبوو لە خون و خولیا،
هەمووی لە ونکردم

عیشق ئاگر بە پارچە پارچەبوون و فڕی سترانی فیراق و هاوەڵتی تەنیایی کردم

جا عیشق چی لێنەکردم
خەڵکی تەنها جارێک دەمرێت
من بەهەی عیشقەوە ڕۆژی سەد جار دەمردم

.....

سەربوردەی وەهم

ئازیزەکەم،
ئەمە نەسەبمان دەچێتەوە سەر دیباجەی هەرزەگومانێک و
لە منداڵدانی دەهریبووندەوە هاتووین

ئەمە لە نەوەی تیرەگوناحێکی سەرسەرین و
تا بینەقاقامان نغرەی پارادەکس بووین

وەرە با لە پەراوێزی حەکایەتەکانی هەزار و یەک شەوە چیرۆک بدەینە
دەم چیرۆکەوە، بەکو مەرگی شەهرەزادێکی تر دوا بخەین و
تووڕەیی نەرە شازادەیەک هەوربکەینەوە

لەشەوەی سیزیف گیرمان خواردووە لە نێوان سەوزەی خوداوەند و
تاتەبەردێکی مەزهەب

بەمیان لە بەهەشت دەرکراین و
بەویان دەماننێرنەوە هەمان شوێن!

دەبێ چەند میقاتی تری بوەت تا بە خودای بسەلمێنین کە ئەمە
پاکیزەین

ئەستاش هەر دەمم چی دەبوو گەر خودا لە بری پەراسووی پیاو، لە
میهرەبانی خەی دروستی کردباین؟

دەی با بگەڕێینەوە
بە دەروەی فەهرەستی مەژوو و
دامێنی یەکەم نوتفەی زەمەن

بەینەوە سەر سنوورەکانی مەنفا و
لە ئاستانەی خورافەدا خەمان فەنا فەنابکەین

بەینەوە بە تخووبەکانی دەزەخ و دووبارە بە سەوزەکی تری نەفرەتی
خوداوەند تاقی بکەینەوە

ئەرە چیتر بە ئەمە دەست نادات
پەبووە لە چەمکی گوناه و
لە سەربوردەی وەهم
گاکان هەموویان دەنەوە ماڵی سمە

پە بە میزاجی نەرەک

بەدەنگ بن ژنەک قسەدەکات
بە ئاسپەتینەکانی هەوەس بەتن جەستەی من مەنالیزایەکی ئەزدانییە،
نەک کەنگەی خەخاییکردنەوە

لەبیرم دەت من حەسرەتەکانی ژنم دەنووسییەوە،
ئەوان وشەکانیان دەخنکاندم

لەبیرم دەت دەیانگوت ئافرەت لە عەورەتەوە هاتووە و مە زیندەی
دەزەخ پەکدەنن!

لەرە هەشتا هەموان دەتەن دووکەەت کچەک، ئینجا دەکات بە نەرەک!

بەرلەوەی بەم بەئەرە، گومم لە قیەقیەی منارەی مەعبەدەک بوو بە
دیار تەرمی ەەمانەکی نەوال سەعداوی و خەمەهەکەووزاوەکانی
ژنەکەوە قاقای دەکەشا

دونی نەرەنەریتەک و ەەشبایەکی زەر کەن بە گفەگفەکی جاسکەر
هەەشەی زمانی بەینیان لەکردم

من لە عادەتی ژنبوونمەوە لەنگەرم گرتووە و
هەرگیز ناەەمەوە سەر نەسەبی هیچ ەەنگەکی پیاوانە

لەناگەەم کارمامزی خولیاکانم لەناوقەرباغی لوورلووری هیچ
بیابانەک ئاوبکرەن و لەژەر پەستانی پاتریارکیدا شووشەی خەونەکانم
خوەیان بەت

بەچی دەبە پە بە میزاجی نەرەک قەفەس بە حەزەکانم بدوورن

بەچی پیاو ئیعرابی ەستەی ژنبووون بکات و وەزن و قافیە
بەمدەەکانم دابنەت
خودایە، من لەو موعادەلەیە هەرتەنگەیشتم!

لە هەمووی سەیرتر!
شەو پارچەمەزهەبەکی مەزربەسەری هەزار و چوارسەتسال بەرلە ئەستام
لەژەر سەرینەکەی باوکم دوزییەوە،
تێیدا نووسرابوو: ژن لە حزووری پیاودا نابەت بە دەنگی
بەرزپەبکەنەت. بەچی دەبە پە بە میزاجی نەرەک قەفەس بە حەزەکانم
بدوورن

بەچی پیاو ئیعرابی ەستەی ژنبووون بکات و وەزن و قافیە

بهمدستی کانم دابنت
خودایی، من لهو موعادلهیه هرتهنهگهیشتم!